

ЗМІСТ

Наша обкладинка.

Наша родина може відкрити будь-яку школу!
Про столичну родину управлінців..... 3

Держава і освіта

Актуальне інтерв'ю.

Стратегія перспектив, а не ностальгія по минулому
Валентин Романенко відповідає
на запитання головного редактора журналу 10

Круглий стіл.

12-бальна система оцінювання: рік по тому.
Точка зору керівників освіти 17

Інноваційна школа

Книжка в журналі

Гузик Микола. Як не втратити таланти?
Технологія навчання обдарованих 26

Редакційне дослідження

За що батьки погоджуються платити 52

Педагогіка школи

Буркова Людмила. Ще раз про педагогічні
технології 54

Красовицький Михайло. Чи стимулює шкільна
освіта внутрішнє життя особистості? 59

Кушнір Василь. Постнеокласичні уявлення
про управління педагогічним процесом 69

Директор як менеджер

Плескач Михайло. Аналіз інформаційних потоків,
що формують галузеву статистику 80

Гапон Валентина. Комп'ютерна система
для інформатизації навчального процесу
в загальноосвітніх навчальних закладах 85

Зайченко Ольга. Розвиток творчості
педагогічних колективів закладів освіти 89

Березіна Ніна. Незабаром літні канікули 93

Щоденник директора

Конкурс

Крижанівська Руфіна. Урок для директора 100

Калінічева Людмила. Хитрий семафор 101

Свиня і революція 102

За законом бумеранга 102

Калінічев Андрій. Що посієш, те й пожнеш 102

Науково-практичний журнал для керівників закладів освіти

Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 3826 від 22 листопада 1999 р.

ФАХОВЕ ВИДАННЯ З ПЕДАГОГІЧНИХ
ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ НАУК

Постанова Президії

БАК

У КРАЇНИ

№ 5 – 05/4 від 11 квітня 2001 року

Голова Редакційної ради

Василь КРЕМЕНЬ

Головний редактор

Ольга ВИГОВСЬКА

Літературний редактор

Олег БАКУН

Художній редактор

Олексій ВИГОВСЬКИЙ

Коректор

Леся МАКАРЕНКО

Адреса редакції

01033, Київ-33, а/с 913

E-mail: direkt@ukrpost.net

director@oldbank.com

© О.Виговська, ідея та концепція
© О.Виговський, дизайн та оформлення
© "Директор школи, лицею, гімназії", 2001
© "Педагогічна думка", 2001

ЗАСНОВНИКИ

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ
НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. М.П.ДРАГОМАНОВА
ВИДАВНИЦТВО
"ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА"

Передплатний індекс 22953

Члени Редакційної ради

Ірина **БАРМАТОВА**
Іван **БЕХ**
Надія **БІБІК**
Людмила **ВАЩЕНКО**
Борис **ГАДЗЕЦЬКИЙ**
Володимир **ГОЛУБ**
Ірина **ГОРЕЦЬКА**
Микола **ГУЗИК**
Лідія **ДАНИЛЕНКО**
Євгенія **ДЕМЧЕНКО**
Петро **ДМИТРЕНКО**
Володимир **ДОВОГОЛІЙ**
Олександра **ДУБОГАЙ**
Олександр **ДУСАВИЦЬКИЙ**
Борис **Д'ЯЧЕНКО**
Віктор **ЗАЙКА**
Ольга **ЗАЙЧЕНКО**
Іван **ЗЯЗЮН**
Людмила **КАЛІНІНА**
Созонт **КОВАЛЬ**
Олександр **КРАСНОГОЛОВЕЦЬ**
Руфіна **КРИЖАНІВСЬКА**
Юрій **КУЗНЕЦОВ**
Олександр **ЛЯШЕНКО**
Василь **МАДЗІГОН**
Сергій **МАКСИМЕНКО**
Юрій **МАЛЬОВАНІЙ**
Валентин **МОЛЯК**
Віктор **ОГНЕВ'ЮК**
Надія **ОСТРОВЕРХОВА**
Іван **ОХРИМЕНКО**
Оксана **ПЕЧУРА**
Валентин **РОМАНЕНКО**
Світлана **РУДАКІВСЬКА**
Олександра **САВЧЕНКО**
Володимир **СКИБА**
Марина **СОЛОВ'ЯНИК**
Анатолій **СОЛОГУБ**
Юрій **ТРОФІМОВ**
Геннадій **ФЕДОРОВ**
Георгій **ФІЛІПЧУК**
Василина **ХАЙРУЛІНА**
Олена **ЧИНОК**
Микола **ШКІЛЬ**

ЕКСКЛЮЗИВ

НАКАЗ Міністра освіти і науки України від 22.02.2001 р. № 87 «Про підсумки проведення зимових канікул та організацію відпочинку і оздоровлення дітей під час канікул у 2001 р.» **104**
Тимчасове положення про дитячий оздоровчий заклад **105**
Орієнтовний план всеукраїнських і міжнародних очно-заочних масових заходів із учнівською молоддю Міністерства освіти і науки України на 2001 рік (на 3 і 4 квартали 2001 року). Додаток до листа Міністра освіти і науки України від 09.11.2000 р. № 1/9—461 ... **108**
Лист Міністерства освіти і науки України від 15.03.2001р. № 1/9—112 ..... **111**
Лист Міністерства освіти і науки України від 15.03.2001 № 1/9-113 ..... **112**

*Журнал рекомендовано до друку Вченою радою
Національного педагогічного університету
ім. М.П.Драгоманова (протокол № 10 від
26.04.2001р.)*

УМОВИ ПУБЛІКАЦІЇ В ЖУРНАЛІ «ДИРЕКТОР ШКОЛИ, ЛІЦЕЮ, ГІМНАЗІЇ»

1. Редакція приймає до розгляду статті обсягом до 12 сторінок у 2-х примірниках — машинописних чи в комп'ютерному наборі, та на дискетах у форматі Word for Windows (версії 6.0/95 або 97).

2. Електронні копії малюнків, фотографій та схем подаються окремо від тексту в одному з форматів: TIFF (не менше 200 dpi), PSD, CDR, EPS.

3. Відповідальність за зміст поданого матеріалу, наведені цитати, посилання, власні імена та інші відомості несе автор.

Редакція залишає за собою право редагувати та скорочувати статті без згоди автора.

4. Дискети, рукописи, малюнки, фотографії та інші матеріали, надіслані до редакції, не повертаються.

Повний або частковий передрук матеріалів журналу «Директор школи, ліцею, гімназії» можливий лише за письмової згоди редакції.

Підписано до друку 29.05.2001.

Формат 70x100 1/16. Папір офсетний. 8 умов. друк. арк.

Наклад 2200.

Передвиданича підготовка: **О.С.Виговський**

Друк: «Техніка лтд».

НАША РОДИНА МОЖЕ ВІДКРИТИ БУДЬ-ЯКУ ШКОЛУ! ПРО СТОЛИЧНУ УПРАВЛІНСЬКУ РОДИНУ

Школа – це вічне, це дитинство, яке завжди крокує поруч з тобою, не пускає на поріг старість. Найтепліші спогади асоціюються насамперед зі школою. Успіхи чи поразки у «війні» з учителем чи однокласником, перші уроки життя – через усе це кожен із нас пройшов у своїй рідній школі.

Сьогодні наша розповідь про людей, які своє життя пов'язали зі школою: працювали в ній більш ніж піввіку кожний, усі разом керували нею майже 100 років, творили її впродовж усього життя.

Знайомтеся: родина Калінічевих – Крижанівських.

Поділюся з Вами, шановні читачі, історією, з якої малі дівчата, а їх в родині Беззубових було п'ятеро, винесли урок на все життя. Свого батька вони дуже любили. Він був красивим чоловіком. Чужі жінки, як водиться, теж його любили. Мати про це дізналася... Зібрала дітей і перед усією родиною виголосила вирок: «Батько нас зрадив. Він мусить нас залишити»...

Цей урок мужності, чесності матері живе в серцях її дітей. На все життя сестри запам'ятали урок матері.

Ось із такого кришталеву чистого джерела черпали енергію для свого людського і професійного життя дівчата, майбутні жінки-керівниці.

Наші герої, всі як один, вирізняються особливим шармом, створюють навколо себе атмосферу величі людської краси, радісної напруженої праці, творчого ентузіазму, активності,

Із особистого досьє

Крижанівська Руфіна Іванівна. Директор із 1967 року: середньої школи № 181 м. Києва (відомої освітянам як школа-родина), педагогічного училища, що стало нині педагогічним коледжем при Київському Національному університеті ім. Тараса Шевченка. Кілька років завідувала Київським міськвнв. Мати двох дорослих синів. Бабуся.

Її кредо: служити людям, справі.

Калінічева Людмила Іванівна. Сестра Руфіни Іванівни. Директорство своє розпочала з середньої школи № 168 м. Києва. Потім – третій секретар райкому партії Дарницького і Дніпровського районів; з 1971 року – директор СШ № 201, директор радянської школи у Німеччині, директор 184-ї середньої школи м. Києва. Мати двох дорослих дітей. Бабуся.

«Революціонер» за суттю, вміє знаходити вихід із найскладніших ситуацій. Продукує безліч нових ідей.

Її кредо: із нічого робити корисне і приємне для всіх.

Калінічев Андрій Герасимович. Розпочинав свою діяльність директором Київського міського Будинку піонерів та школярів ім. М.Островського; пропрацював на цій посаді три роки. Потім – інспектор-ревізор шкіл-інтернатів міського відділу народної освіти м. Києва, директор школи-інтернату № 14, 137-ї середньої школи, школи № 111 та СШ № 217. Справі управління віддано 36 років.

Його кредо: жити в школі серед дітей, спілкуватися з ними якомога більше.

**Головна
робота лідера
— керувати
процесом!**

діяльності, бажання жити і творити.

Читайте в журналі про кумедні випадки, що трапилися з ними, і Ви переконаєтесь у цьому.

Наша розповідь про управлінську родину починається в кабінеті директора педагогічного коледжу при Київському Національному університеті ім.Тараса Шевченка. Вже 25 років коледж очолює Руфіна Іванівна Крижанівська.

— Перед кожним керівником постійно стоїть проблема своєї ролі у колективі. У чому вона полягає для керівника освітнього закладу?

— Викладачі, студенти, батьки, просто відвідувачі... — за цілий день отримуєш стільки різної інформації. Найчастіше до керівника йдуть за допомогою. Вислуховувати людей можна з ранку до вечора ... Але головна робота лідера — керувати процесом!

- Що Ви можете сказати про проблеми жінки-лідера?

— Будь-який освітянський колектив — на 70-80% жіночий, такий самий відсо-

ток і керівників-жінок у школах.

Жінка — особлива людина. Природа надала їй велику перевагу — творити життя, і велику відповідальність — захищати це життя. Тому фізіологічно і психологічно вона створена інакше, ніж чоловік. Вона інтуїтивно відчуває негаразди і оперативніше реагує на них. Водночас жінка емоційніша, частіше, ніж чоловік, не може стримувати свої почуття.

Розглядаючи проблеми жінки-лідера, маю на увазі не високий професіоналізм — він повинен бути у кожного керівника, — а суто людські стосунки. Скільки разів за день змінюється настрій! Ти ж не лише керівник, а ще й підлеглий; над тобою — стільки керівників різного рівня...

— У жінки — настрої мінливий, не стійкий. Керівник же завжди має бути у добромуморі. Від чого залежить настрій жінки-керівника?

— Робочий день у школі тільки починається. А у кожній жінки вже зранку — обов'язки матері, дружини, господині: нагодуй, прибери, по дорозі придбай продукти... І до початку основної роботи ти вже напрацювалася. Як зайшла, як зустріла першого викладача чи працівника — через кілька хвилин увесь колектив знає, який у тебе настрій. Він, твій настрій, як струм мережею — передається всьому колективу.

Я проводила експеримент: як швидко твій настрій стає відомим колективу? Відповідь: зі швидкістю світла.

Руфіна Іванівна
серед дискутую-
чих... і так все
життя

— *А як із суто жіночими рисами?*

— Жінці притаманна потреба чути про себе позитивний відгук, і в цьому криється небезпека створити навколо себе сприятливе середовище для підлабузників.

Пригадую зі свого досвіду. Призначили мене на посаду директора в іншу школу. Колектив незнайомий. Приходить до мене вчителька і каже, що деякі викладачі не сприймають моє призначення на цю посаду, і вона готова розповісти мені про них. Я спокійно відповіла, що це нормально: своєю діяльністю я ще не довела, що призначена справедливо. І тут-таки порадила жінці: або відразу шукати іншу школу, або запам'ятати, що з цього дня, якщо їй захочеться розповісти про своїх колег щось негативне, робити це вона буде лише в їхній присутності.

У жіночому педагогічному колективі можуть легко розповсюджуватися чутки, виникати непорозуміння, бо кожна жінка і емоційна, і непередбачена. Як потрібні жінці-керівнику чоловічий характер, стриманість, рівновага, мужність, воля і жіноча мудрість!

— *А Ви — який директор, Руфіно Іванієно?*

— Все життя намагаюся з'ясувати: демократ я чи диктатор?

Цікавою вийшла розмова у коледжі на диспуті "Як стати щасливим?" Висловлювали свої думки студенти, викладачі. Сперечалися, знаходили загальні підходи до визначення суті буття...

Виникло питання і про

моє життя, і про мене як керівника закладу. Тоді я і запитала присутніх: "А який я директор?"

"З Вами працювати не легко, але цікаво", — сказала викладач коледжу. А студенти дійшли висновку, що я демократичний диктатор.

Хтось розумно сказав, що в тому колективі найкращий керівник, де люди не помічають його керівництва, де здається, що робота йде сама собою. От досягти б такого рівня!

Про школу, її майбутнє, покликання педагога та особисте продовжуємо розмову у родині Калінічевих. Ці люди знають про школу все, адже власноруч відкривали не один заклад. Усе життя Андрій Герасимович та Людмила Іванівна віддавали своє серце та душу дітям.

— *Андрію Герасимовичу, скажіть, будь ласка, чому Ви вирішили присвятити своє життя роботі з дітьми?*

— Після другої світової війни я потрапив до вузлового комітету комсомолу, потім — до райкому комсомолу, де працював відповідальним за школи. Можливо, саме тоді враження від важкого становища шкіл і бажання щось змінити привели мене до педагогічної

Андрій Герасимович: «Скільки ще треба зробити в житті...»

Директор школи, ліцею, гімназії №2/2001

діяльності.

— **Як Ви починали?**

— Мушу зізнатися, що перша моя посада була досить високою: я починав з директора Будинку піонерів.

— **Під час роботи в школі-інтернаті № 14 Ви познайомилися з Сухомлинським. Як саме це було?**

— Це сталося влітку, коли інтернати використовували як екскурсійні бази. Сухомлинський привіз дітей на екскурсію. Познайомившись, ми розмовляли всю ніч. Виявилось, що у нас багато спільних поглядів. Ми не поділяли ідеї створення спеціальних шкіл для розумово відсталих. Для таких дітей краще, коли вони навчатимуться у звичайному середовищі.

Ми листувалися, але, на жаль, листи не збереглися.

До розмови приєдналася дружина Андрія Герасимовича — Людмила Іванівна. Її

педагогічний шлях не менш цікавий, ніж у чоловіка. Вона також була директором ряду шкіл, працювала в комсомолі. Зараз Людмила Іванівна викладає фізику і математику.

— **Андрію Герасимовичу, Людмילו Іванівно, а познайомитися Вам теж допомогла школа?**

Л.І. — Майже так: я тоді

працювала у комсомолі, а Андрій Герасимович — у Будинку піонерів.

— **Андрію Герасимовичу, як батьки нареченої ставилися до Вас?**

А.Г. — Коли я прийшов знайомитися до батьків Люди, її мама пригостила мене борщем. А в ньому була велика жила. Мати попросила хоча б розкусити її. Пізніше з'ясувалося, що так вона перевіряла, чи підходить я Люді як чоловік. Ми часто збиралися дружньою родиною у будинку батьків.

— **Ваші діти та онуки пішли Вашою життєвою стежкою?**

А.Г. — У нас син і дочка. Дочка пішла по лінії батьків, а син спочатку хотів літати, але його мрія не здійснилася і зараз він підприємець. Дочка працює завучем з питань науки в 136-й гімназії. Внучка закінчує Інститут фізикультури з педагогічним нахилом. Онук закінчив історичний факультет Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Ми жартуємо, що можемо виїхати в село і відкрити будь-яку школу.

— **Якби можна було повернути життя, чи хотіли б Ви прожити його інакше?**

В один голос: - Ми не жалкуємо, що прожили саме таке життя! Краще школи в світі немає нічого. Все перехідне, а школа — вічна. Вона буде необхідною, доки існуватиме людство. Шкода лише, що роки так швидко спливають. Ще так багато хотілося б зробити.

Удвох уже 50 років: минулого року відсвяткували "золоте весілля."

— *Андрію Герасимовичу, Людмилу Іванівно, якою Ви бачите школу майбутнього?*

А.Г. — Майбутня школа буде різною. Необхідно відмовитися від стандарту. Провідною у школі має бути психологічна служба. Треба створити профільні класи відповідно до здібностей дітей.

Л.І. — Якби сьогодні я стала директором школи, що б я зробила?

По-перше, з'ясувала б сучасну проблему батьків і дітей. Батьки жили у світі, де всі могли стати інженерами, лікарями, — а держава повинна була їх усіх працевлаштувати. Нині саме батькам слід збагнути, як готувати своїх дітей до життя. Діти повинні бути востребуваними у суспільстві.

Далі Людмила Іванівна розмірковує, хто ж буде востребуваним нашим суспільством. Це будуть лише ті, хто відповідатиме вимогам життя, буде конкурентоспроможним. Здоров'я не збережеш — не будеш востребуваним, не отримаєш роботи. Бути духовно багатим — не обов'язково означає бути матеріально забезпеченим. Частіше буває навпаки...

По-друге, добре продумати питання гуманізації шкільного укладу: життя у школі повинно бути цікавим. Треба, щоб кожна дитина мала змогу вийти на сцену, позмагатися, утвердити власне "Я". Дитину потрібно вчити долати перешкоди, перемагати. Добре, якби до цього залучали й батьків, бо їх життя ще нудніше, ніж у їхніх дітей. Якщо батько разом із дитиною заспіває, візьме участь у

спортивних іграх, — і сам радість від життя отримає, і подарує її дітям.

По-третє, дуже важливо дбати про дух педагогічного колективу. Цьому сприяють і КВК серед учителів, і методичні об'єднання, проведені за чашкою чаю, особливо, коли це стосується виховної роботи.

Не зайво для створення "духу" зняти у колективі нервово напруження. Цьому сприятиме переосмислення ролі відкритих уроків, перенесення акцентів у оцінці їх роботи. З приводу першого, Людмила Іванівна вважає, що в майбутньому відкриті уроки втраять актуальність. Щодо другого, то оцінювати треба за результатами, фіксувати те, чого вчитель домігся у роботі з учнями.

Післямова головного редактора.

Наостаннє ще кілька штрихів до портретів наших героїв.

Сталася надзвичайна подія місцевого масштабу: десятикласники встали і пішли з уроку вчителя, ква-

Людмила Іванівна у роздумах про спільне майбутнє...

У статті використано матеріали інтерв'ю з родиною Калінічевих, проведеного на замовлення редакції журналісткою Наталією Куксенко.

ліфікація якого раніше не підлягала сумніву. Людмили Іванівні цього факту було достатньо, щоб зрозуміти суть проблеми, яка лежала в його основі: новий час потребує нових професійно-методичних ідей, стояти на місці не можна. Вчитель повинен рости!

Так завжди і в усьому, — Людмили Іванівні притаманна здатність за одним фактом бачити проблему, її причину, робити узагальнюючі висновки. З психології відомо: це — ознака творця, великого Майстра. У Людмили Іванівни на все і на всіх вистачає життєвої мудрості, витриманості, терплячості. До неї хочеться звертатися за порадою і часто отримуєш те, на що і не розраховував — несподівану точку зору на все, що тебе хвилює. Просто... і геніально.

Я пишаюся тим, що наші життєві дороги часто перещувались і я мала змогу насолоджуватися спілкуванням із Майстром педагогічної справи.

Через Людмилу Іванівну я познайомилася з її чоловіком і другом — Андрієм Герасимовичем. Відчула глибину його людської і педаго-

гічної мудрості та зрозуміла, як необхідно молодим і майбутнім директорам познайомитися з ним. Так Андрій Герасимович став одним із тих директорів столиці, хто упродовж багатьох років щедро ділився управлінськими та педагогічними секретами із резервом керівників середніх шкіл, що готувались на курсах при Центральному ІУВ (нині ЦППО).

У кожному куточку України, у багатьох школах сьогоднішні директори можуть подякувати йому за це. Він завжди захоплював слухачів ентузіазмом, ставленням до справи, любов'ю до вчителів, дітей, своєю поетичною та акторською вдачею. До речі, серед його численних слухачів були й нинішній Президент асоціації директорів ЗНЗ України, головний редактор газети “Директор школи,” директор 41 ЗНЗ м. Києва Олена Онаць та головний редактор нашого журналу (я провела тоді управлінську практику для майбутніх директорів — слухачів курсів).

А ще Андрій Герасимович — поет і сценарист, режисер і актор. Про його спектаклі читайте у наступному номері нашого часопису.

Людмила Іванівна і Андрій Герасимович — на пенсії та вчителюють. Руфіна Іванівна — в строю, правофлангова столичного директорського корпусу.

Широсердний уклін Вам, любі мої. Довгая літа!

Ольга Виговська,
головний редактор журналу “Директор школи, ліцею, гімназії.”

Андрій Герасимович із групою слухачів. Скільки треба їм розповісти... Поруч зліва моя колега — Ольга Савівна Кривченко, яка й нині працює у ЦППО

ДЕРЖАВА І ОСВІТА

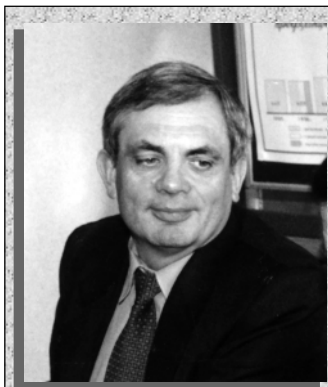
**«СТРАТЕГІЯ ПЕРСПЕКТИВ, А НЕ
НОСТАЛЬГІЯ ПО МИНУЛОМУ».
ЕКСКЛЮЗИВНЕ ІНТЕРВ'Ю
с.10**

**НОВОВВЕДЕННЯ: ЧИ ВСЕ ЗРОБЛЕНО
ПРАВИЛЬНО?
ТОЧКА ЗОРУ КЕРІВНИКІВ ОСВІТИ
с.17**

«СТРАТЕГІЯ ПЕРСПЕКТИВ, А НЕ НОСТАЛЬГІЯ ПО МИНУЛОМУ»

Інтерв'ю головного редактора з Валентином Петровичем Романенком — начальником департаменту розвитку дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти Міністерства освіти і науки України.

Валентин Петрович очолює робочу групу Міністерства освіти і науки України з підготовки та проведення II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти.

У його активі — понад 30 років педагогічної діяльності, з яких майже 20 - на керівних посадах. Не новачок в освіті: працював вчителем трудового навчання, викладав фізику і математику. Очолював восьмирічну і се-

редню школи, районний відділ освіти, обіймав посаду заступника начальника обласного управління освіти. Широком педагогічним загалом обирався Міністром освіти Криму.

Освітняни Криму пам'ятають його як свого лідера, який свого часу забезпечив розробку і реалізацію регіональної політики півострова в галузі освіти, домігся підвищення заробітної плати викладачам шкіл і профтехучилищ Криму, поєднав підвищення кваліфікації з оздоровленням працівників і членів їх сімей.

З його діяльністю пов'язують відкриття в м. Сімферополі педагогічного училища Кримського державного індустріально-педагогічного інституту, Центру проблем освіти, державного видавництва навчальної книги, перших українських шкіл, шкіл і класів для дітей депортованих народів, перших вищих профтехучилищ...

З 1995 року працює в м. Києві: начальником Головного управління загальної середньої та професійно-технічної освіти Міністерства освіти України; зараз — начальник департаменту розвитку дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти Міністерства освіти і науки України. Він ініціював створення 10 фахових журналів, газети «Освіта України», видавництва «Педагогічна преса», асоціації начальників управлінь освіти облдержадміністрацій. Він є членом кількох редколегій педагогічних видань, міжнародних освітянських організацій.

Романенко Валентин Петрович — доцент, працює над кандидатською дисертацією.

Ми попросили Валентина Петровича відповісти на наші запитання.

— *Перш за все — про з'їзд...*

— Я думаю, що керівникам навчальних закладів та педагогічним колективам відомо, що згідно з Указом Президента України у жовтні цього року відбудеться II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти.

Оргкомітет вирішив, що з'їзд пройде 7-9 жовтня в Національному палаці культури «Україна». Робота розпочнеться у день професійного свята — Дня працівників освіти. 7 жовтня відбудеться святковий концерт, 8-го — планується пленарне засідання, 9-го — працюватимуть секції за різними напрямками.

Нещодавно оргкомітетом визначено порядок обрання делегатів та представництво делегацій від Автономної Республіки Крим, областей і міст Києва та Севастополя, затверджено кошторис. До речі, зменшено загальну кількість делегатів та запрошених, ніж було визначено раніше, в основному через те, що державним бюджетом на проведення з'їзду виділено менше коштів, ніж передбачалося.

— Чи встановлена чисельність учасників з'їзду за категоріями?

— Оргкомітет не встановлює квот; ми називаємо загальну кількість учасників з'їзду від кожного регіону в галузі освіти. Кількість учасників з'їзду від кожної сфери освіти визначається на місцях пропорційно кількості працюючих в окремих сферах.

— Чого Ви чекаєте від педагогічного з'їзду?

— Після першого з'їзду минуло вже 9 років. Багато з того, що намічалось — реалізовано. За цей час відбулися певні зміни в суспільно-економічних відносинах, ми більше дізналися про те, що робиться в світі, прагнемо до інтеграції в світовий і європейський простір. З'їзд — це наступний етап розвитку нашої освіти в контексті світового розвитку.

Другий з'їзд — не переключення рішень першого, не відміна Державної національної програми «Освіта. Україна — ХХІ століття». Завдання з'їзду — спрогнозувати подальший розвиток освіти на базі набутого досвіду.

З'їзд має на меті розглянути Національну доктрину освіти і заходи щодо її реалізації. Вони, напевно, будуть затверджені на державному рівні.

Одне із завдань з'їзду — ще раз привернути увагу громадськості до проблем освіти. У тому числі й до соціальних питань працівників освіти.

Ми маємо намір запросити на з'їзд депутатів Верхов-

ної Ради України, керівників центральних та місцевих органів виконавчої влади, громадських організацій, гостей з-за кордону. Перед з'їздом розпочнуться широкі дискусії.

Сподіваємося, що з'їзд допоможе сформувати погляд на майбутнє освіти нашої держави, і вирішити соціальні проблеми, які сьогодні назріли.

— Де розміщується штаб підготовки до з'їзду?

— Поки що він лише обладнується. Працюватиме в приміщенні вищого професійно-технічного училища № 43, що на бульварі Шевченка, 56. Як тільки будуть встановлені телефони, факс, ми повідомимо їхні номери широкій педагогічній громадськості, щоб кожен мав змогу внести свої пропозиції.

— Міністерство освіти і науки України: нові функції, нові проблеми.

— За роки державної незалежності України функції освітянського штабу кардинально змінилися. Якщо раніше все було зарегульовано по вертикалі від Москви до самої школи, і республіканське міністерство відповідало за все, що б не трапилося в школі, то сьогодні Міністерство освіти і науки України — це справді центральний орган виконавчої влади.

Нині до основних його функцій входять: участь у розробці державної політики в галузі освіти, розробка нормативно-правової бази, формування змісту освіти, забезпечення підручниками і на-

**Штаб
підготовки
до з'їзду
працюватиме
у м.Києві
на бульварі
Шевченка, 56**

До функції Міністерства освіти і науки України не входить і без- посередня, пряма робота з керівниками закладів освіти

уково-методичне забезпечення тощо.

Є, звичайно, й функція контролю: її здійснює державна інспекція при міністерстві. Проте безпосередньо на Міністерство освіти і науки України така функція — проконтролювати кожного — не покладається. Та це й неможливо.

Міністерство бере участь у розробці державної політики в галузі освіти та реалізує її через нормативні документи та управління освіти і науки облдержадміністрацій. Безпосередньо керівництво навчальними закладами — призначення керівників, фінансування, матеріально-технічне забезпечення — відноситься до компетенції обласних, районних державних адміністрацій.

До функції Міністерства освіти і науки України не входить і безпосередня, пряма робота з керівниками закладів освіти. Ми посилюємо роботу з обласною ланкою, з управліннями освіти, з інститутами післядипломної педагогічної освіти. Треба створювати єдиний освітянський простір через єдину логіку, підходи, єдині вимоги. Усі ці роки, як зауважив на підсумковій колегії міністр освіти і науки України, на це не звертали достатньої уваги. Аналіз свідчить, що розвиток освіти в областях пішов у різнобій.

Взяти хоча б дані щодо груп продовженого дня. Скажімо, у Житомирській області ними охоплено майже 15% учнів, а у Вінницькій — лише 1%. Можна привести й багато інших прикладів.

Чому так сталося? Напев-

но тому, що міністерство не аналізувало стан освіти в кожному регіоні за основними показниками її розвитку. Впливові керівники деяких місцевих фінансових структур скорочували витрати на освіту, а керівники органів управління освітою, не маючи порівняльного аналізу розвитку освіти в окремих регіонах, не протистояли цьому. Віднині вони матимуть такий щорічний аналіз.

Другий важливий фактор — підвищення кваліфікації працівників обласної ланки. Хто може на місці підвищити кваліфікацію одного конкретного працівника обласного управління, наприклад, того, що займається інтернатами або керівників обласної ланки освіти?

Ми запровадили систему роботи з начальниками обласних управлінь, з директорами інститутів післядипломної освіти. Проводимо вже п'ятий семінар навчання. Останній був у м.Дніпропетровську, тема — проблеми кадрової роботи. До речі, ця тема не розглядалася дуже давно...

Начальники управлінь, директори інститутів висловлюють критичні зауваження, пропозиції щодо діяльності міністерства, інших центральних органів. За результатами нарад міністр освіти і науки України видає накази, дає доручення конкретній структурі міністерства. Така робота має серйозний вплив на формування державної політики в галузі освіти.

Нещодавно пройшли курси підвищення кваліфікації начальників управлінь освіти і науки обласних державних адміністрацій в Академії

державного управління. Перед ними виступили керівники центральних органів влади, міністри, начальники департаментів — не лише з наших, а й інших структур. Це, безумовно, допомогло їм зорієнтуватися в складній ситуації сьогодення, а значить правильно визначати пріоритети в розвитку освіти свого регіону.

— *А як Ви ставитесь до скорочення штатів управлінь?*

— Негативно. Ті, хто постійно і невмотивовано проголошує про скорочення управлінських структур, — або дилетанти, які заграють перед народом, або люди, які неправильно розуміють державність України. Перефразувавши відомий вислів, можна сказати: народ, який не хоче утримувати своїх управлінців, буде керуватися вказівками чужих.

Безумовно, скорочувати штати управлінців сьогодні необхідно, але, по-перше, це треба робити не стихійно, а визначивши ту межу, після якої починається стихія. А, по-друге, треба пояснювати, що нинішнє скорочення — це явище тимчасове, викликане фінансовою скрутою, а не виставляти управлінців як дармоїдів і ворогів народу.

Певно, що стиль роботи управлінців, основні їх завдання не повинні орієнтуватися лише на виконання завдань вищестоящих структур, особливо паперовотворчого характеру, а більшою мірою — на створення умов для діяльності тих, для кого вони існують. У системі освіти — це учні, вчителі, керівники закладів освіти.

— *На сучасному етапі розвитку освітянської галузі виникла необхідність реформувати управлінську діяльність у закладах освіти. Чи розглядається на якомусь рівні ця проблема?*

— Очевидною стає необхідність переходу від державного до державно-громадського управління закладами освіти. Чому сьогодні більшість директорів не хочуть мати громадські органи управління? Побоюються. Звичайно ж, громадські органи не повинні командувати директором. Однак це не значить, що директор буде командувати ними.

Директор школи має звітувати перед радою школи, опікунською радою, якщо, на їхню думку, шкільна адміністрація діє не на користь учню, не на користь вчителю, створює атмосферу тривоги, неспокою. У разі, коли до зауважень керівник не прислухається, громадські органи звертаються до органів управління освітою.

— *Над проектами яких документів працює Міністерство освіти і науки України сьогодні?*

— Я нагадую, що міністерством були підготовлені проекти законів прямої дії «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», які вже прийняті. Готується до другого читання у Верховній Раді Закон України «Про дошкільну освіту».

**НАРОД, ЯКИЙ НЕ
ХОЧЕ УТРИМУВАТИ
СВОЇХ УПРАВЛІНЦІВ,
БУДЕ КЕРУВАТИСЯ
ВКАЗІВКАМИ ЧУЖИХ**

*Валентин
Романенко*

Треба створювати єдиний освітянський простір через єдину логіку, підходи, єдині вимоги

Ми посилюємо роботу з обласною ланкою, з управліннями освіти, з інститутами післядипломної педагогічної освіти

Під ці закони розробляється нормативно-правова база: положення, інструкції, типові статути, методичні рекомендації тощо.

У зв'язку із затвердженням нового навчального плану управління змісту освіти відпрацьовує програми з кожного предмету.

Це потребує величезних зусиль наших працівників. Бо ті ж люди, які виконують організаційні функції, повинні ще й розробляти нормативні документи. Ще більше часу потребує їх погодження, тому ці документи надходять до навчальних закладів не завжди своєчасно.

— Чи радитеся з тими, для кого створюєте ці документи?

— Звичайно, ми опираємося на заклади освіти, районні відділи, управління освіти, методичні служби. Нормативні документи створюються не з повітря. Подаємо матеріали і в пресу: кожен, проаналізувавши проекти документів, може зробити свої зауваження.

Щосуботи з 10 до 12 години у Міністерстві освіти і науки України у залі засідань колегії проходять круглі столи. В основному обговорюються проекти нормативних документів, питання змісту освіти.

Звичайно ж, така робота неможлива без участі Академії педагогічних наук України.

— Які директори Вам особисто подобаються, і чому?

— Я переконаний: найважливіше сьогодні — щоб керівник бачив перспекти-

ву свого закладу і міг забезпечити його життєдіяльність. Знаю, що знайдуться директори, які закидатимуть: «Так що, навчальний процес тепер не такий важливий?» Так, він важливий. Але уявіть: директор добре організував навчальний процес, веде науково-дослідну роботу, відвідує заняття, проводить педагогічні ради, багато заходів усіляких і таке інше, — а в цей час дах протікає, немає опалення, немає нормального освітлення, холодно в школі, не організовано харчування... Вибачте, що ж це за керівник?

Звичайно, сам керівник не може все охопити. Тому, на мою думку, він повинен більше покладати функції організації навчального процесу на своїх заступників — підбирати таких людей, які здатні забезпечити це.

Скажу більше. Я, наприклад, цінував би керівника, який уміє залучити позабюджетні кошти на розвиток свого закладу. Про що йдеться? Я не закликаю виробляти якусь продукцію і реалізовувати її. Тут і наша податкова система, яка не дозволяє цього, і таке інше... І не про збирання грошей з батьків я кажу — ні в якому разі!

Одна з можливостей — надавати додаткові платні освітні послуги і не лише учням школи. Особливо в містах. Така можливість є навіть у дитячих садках.

Мені подобається директор, який керується стратегією перспектив, а не ностальгією за минулим.

— *Що важливіше: процес чи результат?*

— Міністерство освіти і науки України працює над розробкою показників для оцінки діяльності областей, за якими можна було б встановити їх рейтинг. Це не проста робота, оскільки біль-шість показників не дають змоги вивести однозначну оцінку.

От, скажімо, друга зміна. Велика друга зміна — це позитивний чи негативний показник? Мабуть, кожен керівник скаже: звичайно ж, велика друга зміна в школі, місті чи загалом в області — негативний показник!

Те, що створено не всі умови для навчання — це погано з педагогічної, психологічної, медичної точок зору. Однак, якщо це питання поставити так: або друга зміна, або скорочувати фінансування на утримання школи, скорочувати штат учителів, скорочувати кількість годин, — то відповідь буде очевидною. Мабуть, нам певний час необхідно використати можливості навчального закладу для того, щоб провести навчання в другу зміну. Чому цього не зробити в місті? У сільській школі, можливо, ситуація інша, хоча це краще, ніж закривати сільські школи з метою економії коштів. Чимало тих, хто оцінює стан освіти, діяльність керівника чи вчителя, аналізують насамперед процес: скільки заходів проведено, який план написано тощо.

Скажімо, коли вчитель викладає закон Архімеда, і вже на уроці домігся, що діти його засвоїли, — розуміють, від чого залежить архімедо-

ва сила, знають формулу і вміють розв'язувати практичні завдання, — йому треба просто подякувати. Він добре попрацював і виконав необхідну частку державної програми.

Проте, якщо учитель на уроці використовує і індивідуальні картки, і технічні засоби навчання; реалізує, як йому здається, відповідні принципи, методи, прийоми; і план уроку добрий: визначено, як раніше вимагалося, три цілі, але *в кінці уроку діти так і не збагнули, що таке архімедова сила, то така робота вчителя — нульова*. У такому разі слід шукати причини. *Директор школи думає над тим, як допомогти вчителю, підвищити його кваліфікацію. Інспектор обласного чи районного відділу освіти — якщо така ситуація повторюється і з іншими вчителями — шукає причини в керівництві закладом.*

Те ж — і в діяльності органів управління освітою. Головне — результат роботи: чи створено умови, щоб усі діти здобули обов'язкову середню освіту, чи отримує її кожна дитина, як забезпечені навчальні заклади педагогічними кадрами, підручниками, які результати навчання тощо.

На жаль, в оцінці стану освіти завжди було занадто суб'єктивізму; саме тому, що в першу чергу оцінювався процес, а не результати.

— *Що Вас найбільше турбує?*

— Непрестижність педагогічної праці, те, що вчителі покидають заклади освіти.

Хоч останнім часом бага-

Мені подобається директор, який керується стратегією перспектив, а не ностальгією за минулим

**В оцінці
стану освіти
завжди було
занадто
суб'єктивізму;
саме тому,
що в першу
чергу
оцінювався
процес, а не
результати**

то зроблено і в погашенні боргів із заробітної плати, і у підвищенні заробітної плати педагогічних працівників, і в реалізації 57 статті Закону України «Про освіту», — рівень заробітної плати вчителя не відповідає середньому в промисловості.

Хочу вірити, що задекларовані під час звіту у Верховній Раді Міністерства освіти і науки України суттєві позитивні зрушення в оплаті праці освітян відбудуться.

— **Додаткові послуги**

Їх треба пропонувати, однак у розумних межах. Зокрема, це проблема вибору батьків.

У навчальному плані ми визначаємо гранично допустиме навантаження. Але іноді керівники переступають цю межу, що призводить до значного перевантаження дітей.

— **Про комп'ютерні підручники**

Центр створення комп'ютерних підручників, який очолює Валерій Самсонов, знаходиться на вул. Артема, 52Д.

Процес уже розпочався. Не можу сказати, що зроблено багато, але робота ведеться. Ми думаємо над тим, як видавати підручники так, щоб були і їх комп'ютерні варіанти.

Відчувається, що комп'ютеризація сільської школи розпочалася. В бюджеті закладено кошти, створюються комп'ютерні класи. Задано позитивний тон. У школах починають організовувати вихід в Інтернет. Місцеві органи самі започатковують програми комп'ютеризації.

Закладають кошти, рівні за обсягами тим, які ми виділяємо на область. Це прискорює процес комп'ютеризації школи.

Копіювальною технікою Міністерство не буде займатися - це справа органів обласного управління. Скажімо, у Львівській області райони вже одержали ксерокси. Тепер районні управління вже повинні подумати про школи.

— **Яку допомогу може Вам надати журнал «Директор школи, ліцею, гімназії», який читають щонайменше 2200 директорів України?**

— Вважаю, що журнал повинен, насамперед, інформувати про те, що робить Міністерство освіти і науки України в сфері управлінської діяльності. Про інші напрями роботи МОН багато пишуть фахові журнали і взагалі преса. Але документи, що стосуються управлінської діяльності, в першу чергу, повинні з'являтися у журналі «Директор школи, ліцею, гімназії».

На мій погляд, на сторінках журналу, мають бути представлені всі структурні підрозділи міністерства, що все фактично і робить Ваш журнал. *Директор школи, ліцею, гімназії повинен мати можливість висловлювати свої побажання щодо діяльності усіх управлінських структур, у тому числі і, можливо, — в першу чергу — центрального органу управління освітою.* Конче потрібно висвітлювати досвід управління закладом освіти в нових соціально-економічних умовах.

12-БАЛЬНА СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ: РІК ПО ТОМУ. ТОЧКА ЗОРУ КЕРІВНИКІВ ОСВІТИ

Держава
і освіта

Шановні читачі!

Уже рік як ідуть дискусії – у школах, наукових установах, серед учнів, у транспорті, серед батьків – про дванадцятибальну систему оцінювання рівня навчальних досягнень учня та Концепцію 12-річної середньої освіти. Розуміння й ставлення до цих питань різне.

Ми запросили до участі у віртуальному засіданні «круглого столу» заступника міністра МОН України Віктора Олександровича Огнев'юка, начальника Департаменту розвитку дошкільної, загальноосвітньої та позашкільної освіти МОН України Валентина Петровича Романенко, начальника Головного управління змісту освіти МОН України Павла Броніславовича Полянського, завідувачів (начальників) відділів освіти районних (міських) державних адміністрацій областей України, а саме: Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Кіровоградської, Луганської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Рівненської, Тернопільської, Черкаської, а також АР Крим.

Майже рік минув відтоді, як у школи запроваджено ці нововведення. Попереду їх не менше... Треба знати, чи все зроблено правильно, врахувати отримані уроки і ті, що чекають на нас у майбутньому.

Сьогодні, коли всі освітяни – від учителя, директора до міністра – разом творять українську школу, є потреба висловитися, бути почутим, зважити на раціональні думки та ідеї.

Пропонуємо Вашій увазі думки розробників, тих, хто запроваджував нововведення, і тих, для кого вони запроваджувалися.

Круглий стіл.

Віртуальне
засідання

12-БАЛЬНА СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ: ПЕРЕВАГИ

Дванадцятибальна система дасть змогу об'єктивно і реально оцінити рівень навчальних досягнень учня, реалізувати позитивний принцип в організації навчально-виховного процесу, на ділі перебудувати ідеологію освіти.

*Дорошук Галина Василівна,
Волинська область.*

Перехід на 12-бальну систему оцінювання дав змогу розширити діапазон виявлення обдарованих учнів з окремих предметів. Це, в свою чергу, дасть позитивні результати при переході на профільне навчання у старшій школі. **Сама система стає стимулом у навчанні і не травмує психіку дитини, як це було при традиційній системі.**

*Шаповал Анатолій Михайлович,
Дніпропетровська область.*

Запровадження 12-бальної системи оцінювання — позитивний момент, оскільки дає змогу об'єктивніше оцінити якість знань, знімає психологічну напругу в стосунках учень — вчитель. Правильним, на мій погляд, є і позитивний підхід до оцінювання знань учнів, який лежить в основі цієї шкали оцінювання. Раніше другорічники рідко показували кращі результати, ще й, як правило, отримували психологічний надлом. Часто вступали в конфлікти з товаришами і вчителями, а повну загальну середню освіту так і не отримували.

*Гродзиський Олександр Васильович,
Кіровоградська область.*

Дванадцятибальна система оцінювання знань учнів задовольняє вчителів нашого району. Вона дає змогу об'єктивніше оцінити знання учнів, реально відобразити можливості кожного. Ми і раніше порушували це питання у районі, від педагогічних колективів надходили пропозиції змінити систему оцінювання. Тому введення 12-бальної системи для нас не є чимось несподіваним. Зрозуміло, що на перших порах, доки не при звичаємося до критеріїв оцінювання, буде складно. Найголовніше у цій системі, що вона дає змогу кожному учневі, батькам, учителям оцінити можливості і сприяти поступовому зростанню особистості.

*Чабан Сергій Тихонович,
Черкаська область.*

Нова система оцінювання задовольняє. Вона дає можливість позбутися другорічників, культивує нормальне психологічне ставлення до навчання. Тепер учень йде до школи без оглядки на те, що не виконав домашнє завдання і може отримати двійку.

*Олексієнко Петро Михайлович,
м. Тернопіль.*

12-БАЛЬНА СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ: ПЕРЕВАГИ

Мене і працівників освіти мого району система 12-бального оцінювання задовольняє. По-перше, ми і раніше відходили від 5-бальної оцінки, ставлячи “5+”, “5-”, “4+”, “4-” і т.д. З’явився стимул оцінити розумові здібності дітей, не принижуючи при цьому особистість дитини. Діти стали відповідальніше ставитися до уроків, до самоосвіти. Тематичний облік дає учню змогу вчитися краще, ніж раніше. Та й учителі мають добру нагоду урізноманітнити методику уроку, зокрема методику тематичного оцінювання: у вигляді заліку, тестування, зрізу знань і т.п.

Готовщицова Лариса Олександрівна,
Донецька область.

Перехід на 12-бальну систему оцінювання сприймаю позитивно, оскільки вважаю, що вона має деякі переваги. Насамперед це те, що тепер немає “негативних” оцінок. Тим самим знімається значна частка психологічного вантажу з учнів. По-друге, система оцінювання стала гнучкішою, що дає змогу точніше визначати рівень знань. По-третє, нова система оцінювання наближає нашу школу до кращих європейських зразків.

Лисенко В’ячеслав Валентинович,
АР Крим.

12-бальна система мене задовольняє. На мою думку, 5-бальна – а фактично вона була 4-бальною – система оцінювання знань, умінь та навичок учнів давно себе вичерпала і дуже наближено відображала реальний стан речей у класі, школі, районі, і зрештою – у суспільстві в цілому. Скажімо, “трійку” виставляли і тим учням, які – в міру своїх інтелектуальних, а іноді й фізіологічних, фізичних можливостей, – виходили зі школи (2-го ступеня) не вмюючи читати, писати й рахувати. “Трійку” виставляли і тим, хто певною мірою наближався до засвоєння програмного матеріалу. Цю ж оцінку виставляли й учням, які її дійсно заслуговували.

Другим недоліком 5-бальної системи було те, що оцінка перетворювалась у караючий засіб, фактично оцінювалися не досягнення учнів, а їх недоліки.

Із введенням 12-бальної системи ці, а також багато інших недоліків буде усунено.

Мопнар Володимир Іванович,
Закарпатська область.

Нова концепція освіти дає змогу:

- привести її до світових стандартів;
- уникнути перевантаження учнів;
- демократизувати і гуманізувати освіту.

Сюсюкін Василь Миколайович,
Донецька область.

12-БАЛЬНА СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ: ПРОБЛЕМИ, ПРОПОЗИЦІЇ

По-перше, такі реформаторські заходи за кілька днів до початку навчального року не робляться. По-друге, школи почали навчальний рік без критеріїв оцінювання, їх надрукували лише в середині жовтня. По-третє, не було апробації даної системи оцінювання, і це, на мою думку, найнегативніший фактор. Хоча цей рік і перехідний у 12-бальній системі оцінювання, але за цим стоять нерви і психіка дітей, вчителів, батьків.

Синьогуб Володимир Миколайович,
Черкаська область.

Більшість учителів-практиків району зустріли нововведення спокійно. Але шлях введення новацій є певною мірою революційним. Тому при запровадженні наступних змін необхідно експериментально опрацювати їх на базі райвідділів, скажімо, впродовж року, а потім задалегідь ознайомити з ними педагогічні колективи, громадськість. Це дасть змогу набивати менше "гуль" усім – від міністра до учня.

Шановал Ф.О.,
Кіровоградська область.

Можна було залишити 5-бальну шкалу оцінювання, де кожен бал був би позитивним. Адже ми повинні працювати на те, щоб учень здобув елементарні базові знання. Дитина повинна усвідомити, що знання їй необхідні. А якими балами її оцінять – не має значення.

Стецюк Ніна Іванівна,
Дніпропетровська область.

Освітня наша область не були готові до цих нововведень, повністю не розуміли механізму їх впровадження. Виникали проблеми при оцінюванні робіт з української мови та літератури, диктантів, переказів, контрольних робіт з математики, хімії, при перевірці зошитів. Допомогла робота з батьками, учнями, вчителями. Провели зустрічі з батьківською громадськістю, проанкетували учнів – більшість висловилися за 12-бальну систему. Добре, що Міністерство освіти і науки України підготувало листа щодо виставлення 10-12 балів для відмінників.

Коваль Наталія Мефодіївна,
Полтавська область.

Задовольняє те, що немає негативної оцінки, яка принижувала учня. Але слід було апробувати нововведення в окремому регіоні, школі, проаналізувати і зробити висновок.

Гайдар Анатолій Іванович,
Сумська область.

12-БАЛЬНА СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ: ПРОБЛЕМИ, ПРОПОЗИЦІЇ

12-бальна система безумовно ліпша, ніж 4-бальна. Недоліком є лише те, що підготовчого періоду для впровадження нової системи практично не було. Несвоєчасно опубліковані критерії оцінювання з предметів, брак часу на проведення роз'яснювальної роботи з учнями, батьками (та й з учителями!) внесли певну нервозність на початку навчального року.

Заруба Тамара Валентинівна,
Житомирська область.

Введення 12-бальної системи – веління часу. Вона більш гнучка, гуманістична та перспективна в плані подальшого заохочення школярів до оволодіння знаннями. Більшість розвинутих країн світу ввели подібну систему і успішно застосовують. Побажання: 12-бальну систему треба було вводити не раптово з 1 вересня, а поступово, підготувавши громадську думку, попередньо ознайомити педагогічних працівників із критеріями оцінювання.

Піщанський Юрій Дмитрович,
Дніпропетровська область.

Необхідно було апробувати 12-бальну систему оцінювання в окремих регіонах, а не вводити одразу по всій державі. На мою думку, слід було залишити попередню систему оцінювання у початковій ланці. Крім того, семестрову систему вводити лише у старшій ланці.

Артюшенко М.М.,
Сумська область.

Серед першої чверті по всій країні почалося вивчення критеріїв оцінювання, обговорення їх, роз'яснювальна робота серед учнів, батьків. Усе це внесло певне напруження. Система має право на впровадження, однак його можна було здійснювати поступово, після дослідження в умовах однієї з областей.

Воскобійник Віталій Андрійович,
Запорізька область.

Погано, що критерії оцінювання знань учнів з різних предметів були не зрозумілими.

Галкін Ю.М.,
Кіровоградська область.

Учитель не зможе швидко відмовитися від старих стереотипів оцінювання знань.

Сюсюкін Василь Миколайович,
Донецька область.

С тара шкала оцінювання відторгнута не Міністерством освіти і науки – вона відторгнута життям. Тисячі різних загальноосвітніх навчальних закладів – і в сільській школі, і в місті, в ліцеях і гімназіях – шукали і запроваджували свою систему, а потім переводили свої оцінки в 4-бальну шкалу. Це створювало певну проблему, яку ми мусили розв'язати.

Не підганяти дитину під стандарт!

За системою оцінювання стоять набагато глибші процеси. Ще раз розглянемо їх. Що я маю на увазі? Перш за все, гуманізацію шкільного життя: ми повинні поважати особистість кожної дитини, шанувати в ній іншість. Не можна дитину підганяти під якийсь ранжир, стандарт; зрештою це нівелюватиме особистість.

Вчитель вимагав від усіх одного – добре навчатися.

Ми повинні, враховуючи індивідуальність, особливість дитини, об'єктивно підійти до того, що всі навчальні предмети діти не можуть вчити однаково. Якись предмети дитина може вивчити на 12 балів, якись – на 7, а якись на 3 бали, і це – об'єктивно.

Можна, зрештою, **підігнати всіх, щоб вони були «хорошистами» та «відмінниками»**. Така термінологія існувала, але **за цим не було якості** навчання, вона ховалась у тінь.

Нова система оцінювання дає змогу, по-перше, об'єктивно показати, на якому рівні знаходиться дитина в пізнанні світу. Звичайно, ми повинні прагнути, щоб дитина опанувала знаннями, вміла їх застосовувати. Але це високий рівень. Я вважаю, що не кожній дитині дано природою опанувати знаннями на такому рівні. Отже, потрібно дбати про розвиток дитини і забезпечити умови, щоб кожна дитина максимально себе розкрила – це, власне, є тими загальнофілософськими, методологічними передумовами, якими керувалися розробники критеріїв оцінювання.

Новий акцент у системі оцінювання...

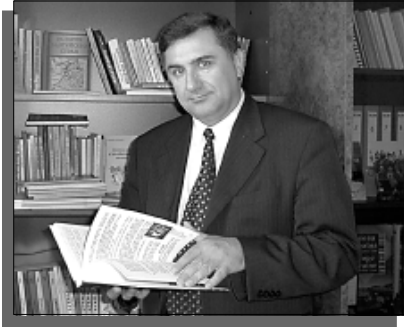
При попередній системі «4» ставили за те, що учень ще не знав чогось... «Ти такий лінивий, ти не можеш вивчити...», – на бідну дитину навішували стільки ярликів, що ніякого стимулу до навчання у неї не було. Тепер – інша справа. Вчитель повинен у кожну дитину вселяти віру в її можливості: «Сьогодні ти став на перший шабель, завтра піднімешся на другий. Ти в змозі рухатися послідовно, щоб удосконалити себе».

Кадри вирішують все?

Усе залежатиме від того, як впроваджуватиметься система: будь-яку ідею, якою б прекрасною вона не була, можна спотворити при практичній реалізації. Звичайно, всі конкретні ситуації розробники не могли передбачити. Проте я вірю, що наші вчителі – здібні й талановиті люди, вони розуміють зміст нових підходів, розуміють, що слід змінити філософію мислення.

Сила інерції є тим, що найбільше **нам заважає у поступі вперед**, в усіх сферах суспільного життя – це **сила традицій** у гіршому розумінні; це сила наших стереотипів. Звичайно, вчителю, який пропрацював один, два-три, а то й чотири десятки років, дуже важко перебудуватися. Це питання психологічного сприйняття. Вчитель скаже, що сьогодні є проблеми із зарплатою: зарплата низька, а ви запроваджуєте якись зміни.

Сподіваємося, що більшість педагогів зрозуміє, що дитина не може чекати, доки зміняться умови оплати роботи вчителя. Діти ростуть, їх треба виховувати. Якщо ми не врахуємо ці фактори, то і майбутнє суспільства буде не визначеним. Вчитель за своєю природою, за місією, яку він обрав для себе, повинен бути партнером, **повинен розуміти, що нове суспільство має творити нова людина.**

ОГНЕВ'ЮК
Віктор
Олександрович

*Вчитель
вимагав від
усіх одного –
добре
навчатися*

*Будь-яку
ідею, якою б
прекрасною
вона не була,
можна
спотворити
при прак-
тичній
реалізації*

ГОЛОВНЕ – ЦЕ ЗМІНА ВІДНОСИН МІЖ УЧНЕМ І ВЧИТЕЛЕМ

Ше одна мета введення 12-бальної системи і відміни другорічництва та негативних оцінок – не лише розширити діапазон оцінювання, а й змінити структуру відносин між учнем і вчителем. Домінуючим у відносинах повинно бути рівноправне партнерство, а не тиск учителя на учня.

Мені запам'ятався діалог з учителями з-за кордону, які побували у нас у дев'яності роки. Вони так відмічали різницю у відносинах між учнями й учителями: «Наш учитель – старший товариш для учня. А у вас – наглядач».

Ось цього ми прагнули позбутися.

Шо стосується твердження, буцімто зміни в середній освіті виявилися неочікуваними й до них освітяни були «не підготовленими», то воно суб'єктивне й неточне. Рішення колегії Міністерства і науки України від 17 серпня 2000 року передбачали перехідний період (півроку) для того, щоб адаптуватися до нововведень. До того ж, міністерство оперативно розробило й оприлюднило всі необхідні документи. **Те, що проблем і труднощів із впровадженням нам не уникнути, було відомо наперед, але найголовніше, що ми уникли стратегічних помилок і правильно вибрали напрямок.** Як у житті все відбувається без репетицій, так само і в освіті, як його частині, не завжди можна стовідсотково передбачити всі тонкощі.

Сьогодні ми сповідуємо філософію спільного пошуку нових можливостей, намагаючись оцінювати плановані зміни з точки зору тих, для кого вони запроваджуються.

12 балів як оцінку збережено від неминучої інфляції

Крок був правильним, і не в останню чергу він спрямований на демократизацію педагогічного клімату, стосунків між батьками і школою. Знявши як імперативну вимогу наявність лише 12 балів для отримання медалі, ми, поперше, зберегли цю оцінку від неминучої інфляції, а, подруге, запобігли чималій кількості конфліктів між батьками і школою – перші нерідко вимагали поставити їхньому чаду незаслужений найвищий бал, а школа пояснювала, що дитина добре вчиться, але найвищого бала з усіх предметів не заслуговує.

Оцінка повинна визначати своєрідний рейтинг учня в конкретний період його навчання

Отож 12-бальна шкала підвищить ефективність системи поточного та підсумкового оцінювання знань учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Вона побудована за принципом визначення суми набутих знань, умінь і навичок. Перевідними (випускними) відтепер є всі оцінки 12-бальної шкали оцінювання, які виставляються у відповідний документ про освіту.

12-бальна система не є самоціллю. Вона позитивно впливатиме на рівень підготовки учнів лише в поєднанні з дійовим тематичним обліком знань і державною атестацією. Останнім часом у більшості навчальних закладів занедбано тематичний облік знань. Ми вважаємо, що саме він повинен стати визначальним критерієм при атестуванні учня.

РОМАНЕНКО
Валентин
Петрович

ПОЛЯНСЬКИЙ
Павло
Броніславович

*Ми уникли
стратегічних
помилوک*

ВИСНОВКИ РЕДАКЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

12-бальна система оцінювання задовольняє 95% респондентів. Однак лише 40% з них ставляться до неї повністю схвально, 55% висловили свої зауваження щодо поспішності запровадження; вони внесли також пропозиції щодо необхідності експериментів, апробації, чіткого тлумачення вузлових компонентів.

95% респондентів схвалюють 12-бальну систему оцінювання

Думку директорів та керівників ЗНЗ можна узагальнити словами заступника директора з навчальної роботи ЗНЗ № 41 м. Києва **Глобіної Людмили Миколаївни**: можна запровадити і 12-бальну систему, і якусь іншу; головне, щоб усі вони ґрунтувалися на тій же ідеї, що і нинішня 12-бальна.

Згадували і про хронічну хворобу деяких учителів – «процентоманію»; вони і зараз не ставлять бали 1, 2, 3, бо «не можна».

Коротко охарактеризуємо нові позиції вчителів, осмислюючи один факт із шкільного життя, яке навела **шкільний психолог із м.Києва Виговська Наталія Сергіївна**.

Вчителька каже учневі: «А мені тепер – все одно: я тебе доведу до 9-го класу і випущу з «1», максимум – із «3» балами.» Справа не лише у системах оцінювання – 12-ти, 5-бальна, чи якась інша. Всі вони, як були, так і залишаються, – для тих же самих вчителів. **Ось чого не здолала і не скоро подолає 12-бальна система!**

Але позитивне в системі оцінювання знань учнів все ж таки є: вчителі перестали оцінювати поведінку учня і видавати її як оцінку за знання. Тепер оцінюються знання.

Ставлення **школярів** до 12-бальної системи оцінювання адекватно представляє репліка київського учня **Петра Мавцецького**: «Зараз усе нормально, бо ми вже звикли...»

Думки **батьків** здебільшого збігаються із зауваженнями і побажаннями **Олександра Олексійовича Шишкіна**, батька двох дітей – сина та дочки: «Якщо хочуть, щоб було на користь усім, то й питати треба всіх перед тим, як щось робити. А зараз – це думка, яка нікому не потрібна».

Слід визнати, що всі батьки, яких опитувала група позаштатних кореспондентів нашого журналу, висловилися за те, щоб їх попередньо інформували про різні нововведення щодо роботи з їхніми дітьми, оскільки виникає багато зайвих непорозумінь, яких легко можна було б уникнути.

Дехто з батьків і досі у розпачі, коли бачить табель успішності своєї дитини – оцінки в ньому незнайомі, незвичні... Очевидь, що батьки ще не звикли. Але ж ціль виправдовує способи! Зачекаємо!

Вчителі перестали оцінювати поведінку учня і видавати її як оцінку за знання

Підготовлено на основі матеріалів ексклюзивних інтерв'ю головного редактора журналу, інтерв'ю журналу «Дивослово»(№ 4, 2001), анкетування слухачів курсів ЦППО з питання про 12-бальне оцінювання, яке провела на замовлення редакції журналу О.І.Зайченко.

ІННОВАЦІЙНА ШКОЛА

ЯК НЕ ВТРАТИТИ ТАЛАНТИ?

с.26

**ДЕ ВЗЯТИ КОШТИ ДЛЯ ПІДТРИМКИ
СВОЄЇ ШКОЛИ?**

с.51

Інноваційна
школа

ЯК НЕ ВТРАТИТИ ТАЛАНТИ?

ТЕХНОЛОГІЯ НАВЧАННЯ ОБДАРОВАНИХ

*Стратегія та модель організації навчання дітей,
що випереджають найвищий темп проходження
шкільних програм у початковій школі*

З а результатами навчання та розвитку першокласників упродовж першої чверті в класах виявляється певна кількість таких, для кого встановлений підвищений темп засвоєння програм є недостатнім. До цієї категорії відносяться дві групи учнів. Перша складається з тих, хто до школи займався з репетиторами, а тому краще інших навчився читати, рахувати, а іноді й писати. Хтось із цих дітей може і не мати особливих природних академічних здібностей. Їх успіхи в навчанні є тимчасовими, а тому поступово розчиняються по мірі формування навчальних умінь та навичок у справжніх інтелектуальних лідерів. До другої групи відносяться діти, які мають видатні здібності до засвоєння академічних знань та умінь.

Навчати цих дітей разом з тими, що засвоюють програму повільніше, не має педагогічного сенсу. Відомо, що інтелектуальний розвиток дитини вимагає такої

ситуації, коли її сприймальна та аналітична система знаходяться в крайній стадії напруження. З цього приводу видатний радянський психолог Л.С. Виготський писав: «Навчання повинно йти не тільки нога в ногу з розвитком, не тільки вслід за ним, але повинно випереджати розвиток, рухаючи його далі і далі, викликати в ньому новоутворення» (Л.С.Виготський, Вибрані психологічні дослідження. С. 257).

Педагогічно виправданим є лише таке навчання, яке базується не так на визрілих інтелектуальних реакціях і утвореннях, як на таких, що тільки визрівають. З цього приводу Л.С.Виготський образно радить: «Педагогіка повинна орієнтуватися не на вчорашній, не на сьогоднішній, а на завтрашній день дитячого розвитку» (Там же, С. 277).

Отже, Л.С.Виготський дав відповідь, якою має бути дидактико-методична система, що забезпечує досягнення оптимального результату в розвитку дитини.

Але, незважаючи на чисельні наукові розробки з

**Микола
ГУЗИК**

Директор
авторської школи-
комплексу № 3
м. Южне
Одеської області,
член-кореспондент
АПН України

Директор школи, ліцею, гімназії №2 2001

© Микола ГУЗИК, 2001

питань розвитку та виховання інтелектуально обдарованих дітей, практико-технологічні рішення цих проблем ще недостатні. Здебільшого таких дітей забирають до спеціалізованих шкіл, де їм створюють відповідні умови для розвитку. Добре, коли учень живе у великому місті і може відвідувати таку школу. А що робити тим, хто живе в селах, невеликих містах, де таких шкіл немає?

В такому разі, здебільшого, талановитість дитина втрачається.

Ми відпрацювали досить ефективну модель раннього виявлення та всебічної підтримки й розвитку індивідуального пізнавального таланту дітей.

Суть моделі така:

1. За результатами навчання у першій чверті виявляють і відбирають дітей, талановитих в академічній сфері.

2. Відібраних дітей виводять із материнського класу на індивідуальне уточнююче навчання терміном на один-півтора місяці. Впродовж цього часу вчителі в індивідуальному порядку, прискорюючи темп навчання за базовими звичайними програмами, вибирають лише тих, хто витримує максимально допустимий для даної групи темп засвоєння нового матеріалу. Решту повертають назад до материнського класу.

3. Відібраних у такий спосіб учнів переводять на нові за змістом персональні програми навчання, розвитку та виховання й інші технології.

НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ ДЛЯ ОБДАРОВАНИХ

Персональні програми для обдарованих у академічній сфері дітей складаються з трьох частин, кожна з яких віддзеркалює ті конкретні зміни, які відбуваються в певний час у стратегії навчання, розвитку та виховання учнів даної категорії.

ПЕРША ЧАСТИНА ПРОГРАМИ має на меті забезпечити учням досить міцну базу знань, умінь та навичок за курс початкової школи.

Програма складається із звичайних предметів, але відрізняється структурою. Зміст кожного предмета переробляється так, що він стає більш генералізованим, ущільненим і компактним. З цією метою окремі теми програми об'єднуються в більш інформативно місткі навчально-розвивальні блоки. Їх особливість полягає в тому, що теми, які за звичайною технологією вивчаються у початковій школі кілька разів, кожного разу на вищому теоретичному рівні, включаються до блоків у повному, закінченому вигляді. За цих умов учням не доводиться кілька разів звертатися до однієї і тієї ж теми, вони мають справу із закінченими сучасними знаннями. Навчальні курси, які забезпечують учням необхідні базові знання, вміння та навички за початкову школу, крім змістових відмінностей, від-

Ми відпрацювали досить ефективну модель раннього виявлення пізнавального таланту дітей

Фото Наталії Виговської

Директор школи, ліцею, гімназії №2/2001

різняються ще й прискоренням.

З цього приводу треба зробити деякі застереження:

- темп засвоєння базового курсу шкільних програм має бути строго індивідуальним як по відношенню до конкретного учня, так і до навчального предмета й змісту блоку навчально-розвивального матеріалу;
- талановитій в академічній сфері дитині не слід стримувати бажання переходити до нового більш складного матеріалу, тобто до вивчення нового навчально-розвивального блоку на тій підставі, що

У вирії дитячих уподобань

вона ще недостатньо засвоїла простіший. Це може призвести до того, що дитина втратить інтерес до цієї галузі знань і загальмується в подальшому інтелектуальному розвитку.

У такому разі вчителю потрібно організувати засвоєння цього матеріалу паралельно з новим. Після того, як учень повністю засвоїв увесь обсяг базових знань, умінь та навичок з даного предмету, йому пропонують скласти іспити за курс і перейти на нові курси.

Ще раз наголосимо, що спочатку талановитих до засвоєння академічних знань дітей навчають звичайним предметам, що входять до планів початкової школи. Але проходять їх дуже швидко, з огляду на максимальні пізнавальні можливості талановитої дитини.

У ДРУГІЙ ЧАСТИНІ ПРОГРАМИ для обдарованих дітей передбачено розширення та поглиблення знань з тих навчальних предметів, які вивчаються в початковій школі. Щоб удосконалити мовленнєві уміння та навички, українську та російську мови доповнюють знаннями з курсу словесності та літературної творчості (написання прозових і віршових творів).

Крім цього додатково вводять ще дві іноземні мови. У нас – це англійська та французька чи німецька мови (за вибором учня). Математичні здібності дітей розвивають за рахунок розширення програми з усної лічби, розв'язування арифметичних задач із багатьма

діями (в деяких випадках до 10-15 дій).

Діти також вирішують спеціальні логічні задачі.

Знання про природу розширюють шляхом уведення курсу «Довкілля» тощо. Важливою ознакою другої частини програми є те, що вона створює можливість для залучення до навчально-виховного процесу широкого кола допоміжної навчально-розвивальної літератури та інших дидактичних засобів. Це відкриває неабиякі можливості для стимулювання й розвитку творчої пошукової ініціативи дітей, заохочення їх до самостійного навчання та виховання.

Ця частина програми більш гнучка, ніж попередня, а тому може варіюватися як за змістом, так і видом та числом предметів, що підлягають розширеному і більш глибокому засвоєнню учнями.

Вона створює умови для більш гнучкої персоналізації навчання, що згодом може трактуватися як пропедевтика профільної освіти.

Друга частина програми відрізняється від першої за характером матеріалу, що подається у відповідних курсах та вивчається учнями. Ці відмінності такі:

- матеріал, що вивчається, розвиває та поглиблює ідеї, закладені в базових курсах;
- матеріал викладають на більш високому теоретичному рівні; це вимагає від дітей більш розвиненої логіко-абстрактної сфери, і реалізується за рахунок того, що діти виконують більш складні види на-

вчально-розвивальної діяльності.

- матеріал підбирають такого змісту, який вимагає великої гнучкості розумових дій під час підбору необхідної літератури, вибору часу та допоміжних матеріалів;

- програми стимулюють розвиток критичного, незалежного мислення, потрібної наполегливості і настійливості, без яких немислиме виховання високотворчої особистості;

- програма включає найголовніші прийоми, які використовуються при розв'язанні винахідницьких задач, та ситуації, що розвивають можливості творчого мис-

Так проходять перерви в автоторській школі

Фото Наталії Виговської

Директор школи, ліцею, гімназії №2/2001

лення й сприяють застосуванню продуктивних досягнень дитини на практиці;

- зміст програми стимулює розвиток комунікативних знань, умінь та навичок, учить використовувати сучасні досягнення інформатики в навчально-виховному процесі і повсякденному житті дитини;

- програми містять у собі можливість для розвитку афективних якостей дітей, зокрема таких, як реалістична Я-концепція, повага до інших, емпатія, альтруїзм, готовність ділитися з ближнім ідеями та речами, почуття гумору, чутливість до аналізу моральних проблем, упевненість у своїх силах та здібностях тощо.

Другу частину програми спрямовано на розвиток якостей дитини, притаманних їй як індивідууму. В цьому аспекті вона є персоналізованою як за змістом навчання, так і за техноло-

гією та часом виконання. Її головне призначення — зберегти й підняти на максимальному рівні рівень унікальності дитини.

Важливим завданням другої частини програми є навчання дітей особливим прийомам та технологіям самостійного дослідження, а також веденню

дискусії. З цією метою докорінно змінюється організація та методика занять. Провідна ідея, що регламентує вибір потрібної навчально-виховної технології, полягає в тому, щоб процес навчання був направленим не на засвоєння готових фактів, а на відкриття, синтез нових знань.

Досягається мета, коли вчитель забезпечує самостійний пошуковий процес дитини необхідними засобами, що привчають її до творчості, розвиває вміння та навички пошукової діяльності: формулювати припущення, організувати необхідний доказовий матеріал, аналізувати й узагальнювати. Тому найважливішою функцією другої частини програми є розвиток пошукових інтересів інтелектуально обдарованої дитини.

Модель організації навчання за другою частиною програми має забезпечувати активний розумовий процес найвищого рівня. В цій програмі до змісту навчально-розвивальних завдань вводяться спеціальні закличні вирази, що стимулюють і спрямовують розум на здійснення емпіричних абстракцій і узагальнень, а також створюють відповідний стереотип теоретичного мислення для пошуку існуючих закономірностей у навчальному матеріалі.

Наведемо скорочений перелік таких виразів-закликів, які стимулюють відповідні розумові реакції залежно від рівня проникнення в суть навчального матеріалу (див. вірзи 1-6).

І. РІВЕНЬ СПРИЙНЯТТЯ, РОЗПІЗНАННЯ ТА ФІКСАЦІЙ ІНФОРМАЦІЇ В СТРУКТУРАХ ПАМ'ЯТІ

Прочитайте. Перекажіть своїми словами близько до тексту прочитане. Перелічіть наукові терміни, поняття, формули, правила, принципи, теорії, закони, що зустрічаються в матеріалі. Сформулюйте, що називається... Опишіть коротенько зміст...

Що ви помітили особливо в даних спостереженнях? Назвіть, повторіть. Де ви зустрічали це раніше? Зв'яжіть з тим матеріалом, який ви знаєте. Зробіть виписки тільки нового. Складіть по пам'яті план прочитаного. З якого твору це взято?

ТРЕТЯ ЧАСТИНА ПРОГРАМИ для інтелектуально обдарованих складається зі спеціальних курсів, які розширюють читацькі можливості дітей і поступово формують розуміння наукової мови та наукових термінів та понять.

Програма охоплює ті найголовніші освітні галузі й конкретні навчальні предмети, вивчення яких починається з п'ятого класу основної школи. Специфічним є те, що знайомство з цими предметами здійснюють через суто художні, а не наукові твори. До програми включають яскраві класичні художні твори для дітей, які охоплюють такі освітні галузі:

- словесність;
- людина, суспільство і світ;
- природознавство;
- техніка та технології.

У розділі «Словесність» вивчають вірші та прозові твори для дітей, призначені формувати мовленнєву культуру, із скарбниці світової культури. Багато з них учні вивчають напам'ять.

До розділу «Людина, суспільство і світ» входять Біблія в перекладі для дітей, видатні історичні оповідання, художні твори на географічну тематику.

«Природознавство» включає набір творів тих майстрів, які оспівували красу і велич землі, рослинний та тваринний світ різних куточків земної кулі.

Художні твори, в яких описуються різні виробництва та технології, старовинна і сучасна техніка, найрізноманітніші улюблені дітьми

II. РІВЕНЬ СВДОМОГО ЗАСВОЄННЯ ІНФОРМАЦІЇ

Змініть текст розповіді так, щоб... . Почніть з кінця (середини, іншого місця). Дайте продовження думки. Що ви вважаєте зайвим (чого бракує)? Знайдіть помилку (невідповідності). Об'єднайте факти й зробіть загальний висновок. Використайте... для доказу ваших припущень. Чи існує взаємозв'язок?... Як зміниться ситуація, якщо змінити такі умови...? Поясніть так, щоб було зрозуміло навіть маленькій дитині? Застосуйте ці знання для... . Що ви відчуваєте стосовно...? Складіть з елементів закінчену картину... . Доберіть заголовки до окремих частин тексту... .

Не менш важливими є такі питання, як-то: скоротити (цей) запис (текст, рівняння та ін.); назвати подібне до цього; підібрати аналогію; скласти схему; підібрати приклад (ілюстрацію); зробити навпаки; скласти подібні умови; перефразувати вислів; без чого можна було б обійтися; придумати щось незвичайне, але зв'язане з цим реальним предметом (явищем); чи є ще інші варіанти; які ще існують методи, прийоми, способи, матеріали; назвати ще одну відмінність; що станеться коли...; назвати таку ознаку, яку ще ніхто не називав; що треба додати, щоб задовольнити даній умові; де ще зустрічається ця ознака; придумати нові позначення...; яким інструментом це можна зміряти; як це підтверджується на практиці; як це зв'язано з іншими навчальними предметами; постаратися назвати максимальну кількість предметів, зв'язаних із...; описати зовнішній (внутрішній) вигляд речі (істоти)...; показати можливі варіанти класифікації; знайти парні предмети; знайти предмети, які відрізняються тільки однією, але суттєвою (несуттєвою) ознакою; перекласти це на вірш, заримувати; написати розповідь у вигляді діалогу; переказати, про що говорить ця музика (танок); виготовити «цю» річ, але з інших матеріалів, збільшити це в масштабі...; як це виглядає на графіку (схемі, діаграмі); скласти з цього матеріалу кросворд (чайнворд, загадку, криптограму); зашифрувати (розшифрувати) «цей» матеріал; виготовити модель процесу (предмета, явища); перенести на карту; побудувати діючий пристрій; знайти застосування своїй навчальній продукції; раціоналізувати процес; придумати більш ефективний спосіб; скоротити час на виконання цієї роботи; знайти можливість об'єднати зусилля з однокласником; вичленити те, що не відповідає моральним принципам людини; знайти ті елементи, що притаманні всім творінням Бога; назвати ті галузі знань чи практичної праці, де ви можете бути найбільш корисним; придумати сюрприз для своїх однокласників (вчителя, батьків); розробити проєкт...; створити програму навчання математичним діям (іншим) для дітей, які ще не вчать в школі; що б ви порадили...; чим ви не поступитесь...; вичленити принципові положення; що лежить в основі даного умовиводу; що вам понад усе подобається (не подобається).

ІІІ. РІВЕНЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗНАТЬ

Перетворіть цю формулу (правило, принцип, пристрій тощо) так, щоб вона була придатною для ...; перенесіть ці знання в таку ситуацію: ...; модифікуйте цей твір (задачу, пристрій тощо); що є зайвим у цьому предметі (явищі); зв'яжіть це з ...; скоротіть умову цієї задачі; збільшіть обсяг цього твору (пристрою, речі); зробіть так, щоб у тексті залишився лише композиційний (інший) смисл; подивіться на предмет (явище) під іншим кутом зору; зв'яжіть ці явища в одне ціле; перетворіть цей матеріал на готовий продукт; ліквідуйте несуттєві ознаки (явища, предмети); використайте ці фрази (формули, правила) для ...; що зміниться в кінцевому вигляді, якщо...; знайдіть споріднені галузі застосування; придумайте інші способи кодування інформації; що сталося б, якби ...; до якого рівня можна це скоротити (збільшити); як можна застосувати здібності вашого товариша у вашій сумісній пізнавальній практиці; із даних уривків складіть оповідання; змініть слова в цій пісні так, щоб...; намалюйте неіснуючу в природі істоту; пристосуйте цей об'єкт до ...; складіть попури на теми ... з відомих вам дитячих пісень; прочитайте ту частину тексту, де є пряма мова; позначте вказані орфограми; виведіть формулу, за якою можна розв'язати цю задачу; об'єднайте ці правила в єдиний закон; усуньте зайве; надайте своїм матеріалам вигляд таблиці (тез, розширеного плану); об'єднайте свої досягнення в навчанні у вигляді реферату; напишіть статтю до стінгазети (багатотиражки, журналу тощо); трансформуйте ці завдання (матеріали) в систему «INTERNET»; виготовте тренажер для...; складіть словник наукових термінів та понять з ...; придумайте інший варіант таблиці множення (додавання, ділення, віднімання); перекладіть на іноземну мову; придумайте і намалюйте нереальний предмет, що відповідає змісту цитати (писати, бігати, переходити вулицю та ін.); поставте дослід, що ілюструє...; розкажіть, яким би ви хотіли бачити себе (друга, свою сім'ю, школу) через рік; які якості характеру вам потрібно ще розвинути, щоб добитися...; уявіть собі, що ви перестали дружити з дітьми. Що станеться з вами, з дітьми; уявіть собі, що вас навчили «давати здачі» і ви її дали. Що буде з вами, з тим хто образив вас? Чи призведе це до миру між вами?

Що могли б ви ще зробити для свого духовного зростання? Що очікувало б людей (тебе), якби зникла віра в Бога? Чому Бог наказав дітям сумлінно і старанно вчитися, шанувати своїх батьків, слухатись учителів? Що втрачає дитина, яка не просить благословення в Бога перед початком її трудового дня в школі? Які знання, з тих, що ти сьогодні одержав, ще більше зміцнили твою віру в Бога; вичлени в природі, знаннях, поведінці людей ті явища та окремі елементи, які свідчать про те, що Бог створював світ за законами гармонії, краси та безкінечної любові до свого творіння; використовуючи набуті вміння, склади текст влячної молитви Богу.

науково-фантастичні оповідання, зокрема про польоти на інші планети, життя у водній стихії, складають зміст освітнього розділу «Техніка і технологія».

Виходячи з умов, у яких працює конкретна школа, добирають необхідну літературу, що є в розпорядженні школи, вчителів та батьків обдарованих дітей. Крім цього до списку включають усі улюблені наукові та науково-популярні журнальні видання. Ці твори діти читають під час спеціальних занять, але головним чином у вільний час у шкільних та домашніх умовах. У робочих графіках дітей відмічають дати, коли учні збираються для обговорення прочитаного. Ті твори, які вивчаються напам'ять, діти читають у присутності однокласників, батьків.

Головна дидактична задача третьої частини програми – підтримка економічних процесів розвитку особистості дитини, притаманних її віку. Як відомо, в період раннього шкільного дитинства учень сприймає навколишній світ більш тонко й чутливо, ніж дорослий. Якраз тоді й формуються ті емоційні реакції, які залишаються з людиною на все життя і стають головним надбанням її характеру. В цей час дитина милується всім, що є красивого, доброго, правильного. Це той період, коли людина відчуває найбільшу насолоду від життя. Дорослим завжди приємно згадувати про своє раннє дитинство, згадка про ті часи воскресне у пам'яті найкращі емоційно насичені

переживання.

«Суха» мова, якою написано підручники з історії, географії, біології та інші, не дає тієї насолоди від пізнання, яку можна отримати, читаючи художні твори про історичні події чи подорожі. Тому діти не люблять читати шкільні підручники, і дехто з них втрачає потяг до навчання. Через художні або ж науково-популярні твори діти опановують наукові проблеми, легко засвоюють наукові терміни та поняття.

Згодом, коли вони почнуть вивчати шкільні предмети, їм буде значно легше і цікавіше засвоювати той чи інший матеріал. Через художні твори ефективно формується те коло наукових інтересів, які так бажано окреслити ще до систематичних занять зі шкільних предметів. Важливою обставиною є й те, що інтелектуально обдаровані діти відрізняються передчасним розвитком абстрактної сфери. Ці занадто ранні недитячі здібності до абстракції та узагальнень створюють своєрідну неадекватність між станом і можливостями інтелекту, станом і можливостями дитячої душі. Стан духовної зрілості дуже часто відстає від ненормально швидкого розвитку аналітико-синтетичної системи. Це може призвести до ситуації, коли дуже розвинений розум стає причиною порушення дитиною норм моралі.

Скажімо, педагогам добре відомий феномен «дитячої жорстокості» та проявів крайньої бездуховності. Спеціальне вивчення нами цієї проблеми показало, що на

IV. РІВЕНЬ АНАЛІЗУ ЗАСВОЄНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Розділіть на частини; знайдіть логічну структуру; вичленіть якісні показники (колір, розмір, формула, запах, твердість, густина, чіткість); з яких елементів складається; які системи елементів входять до цілої речі (явища), що з'єднує елементи в ціле; в якій послідовності зв'язані окремі елементи; що є головним у системі, що є другорядним; що за що відповідає; з чого виготовлені елементи; що несе головні функціональні обов'язки (роль); що від чого залежить; вичленіть кількісні показники предмета чи явища (скільки яких елементів входить до предмета чи явища; скільки з них таких, що відповідають за структуру; скільки таких, що відповідають за функції предмета чи явища тощо).

Порівняйте і знайдіть схожість (відмінність) між предметами (явищами);

складіть перелік ознак для порівняння предметів чи явищ за формою (структурою, призначенням, важливістю, необхідністю, наслідками, походженням, розвитком та ін.); вичленіть найбільш суттєві ознаки; розкладіть по порядку; змініть існуючий порядок зв'язку між елементами цілого; розкладіть на однакові частини; знайдіть загальний принцип побудови; відокремте головне від другорядного; складіть план розв'язання проблеми; доберіть необхідний матеріал (інструментарій); класифікуйте; поясніть причину; поясніть наслідки; обстежте; обговоріть.

V. РІВЕНЬ СИНТЕЗУ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗАСВОЄНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Об'єднайте частини в ціле; згрупуйте матеріал навколо ідеї (принципу, правила, закону)...; сконструуйте; напишіть реферат (розповідь); розробіть проект; класифікуйте предмети (явища) і знайдіть існуючу закономірність; придумайте інший шлях (варіант); знайдіть іншу причину; переробіть в готовий продукт; сформулюйте закон; виведіть потрібну формулу; охарактеризуйте предмет (явище) в цілому; об'єднайте ці факти; приготуйте новий вид продукту; що станеться, якщо...; складіть загальний план будови...; об'єднайте в єдине ціле ці дві системи; знайдіть найкоротший шлях; доповніть іншими фактами; підсумуйте; винесіть рішення; зробіть висновки; приєднайтесь до ...; узагальніть; дайте іншу відповідь; знайдіть той елемент, який об'єднує в ціле; знайдіть загальні властивості у ...; напишіть звіт; підберіть правило, що пояснює явище ...; придумайте типаж; підберіть потрібну фонограму, сконструуйте прилад; побудуйте графік; напишіть правила гри; придумайте принципи поведінки...; об'єднайте менші класи предметів (явищ) у більші; складіть поширений план прочитаного; придумайте рубрики, назви; розділіть на частини (розділи) тощо.

таку «моральну ваду» хворіють більше ті діти, які мають високий показник IQ. Пояснюється це явище дитячим егоцентризмом, який якраз найбільше розвинений у здібних до наук дітей, та всепоглинаючою допитливістю. Однак найбільше це залежить від емоційної недорозвиненості. Хороша література приносить всепоглинаючому розуму багатий, яскравий, виразний матеріал для фантазій, що стимулює душевні переживання, а в результаті все це урівнює можливості когнітивної і афективної сфер особистості.

ПОШУКОВІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Проблемним питанням в організації груп персонального навчання обдарованих дітей є вибір відповідних педагогічних технологій та

вчительських кадрів. Очевидно, що тут потрібні такі технології, які реалізують видатний інтелектуальний талант цих дітей і величезний потяг до відкриття нового. Тому найбільш придатними є пошукові методи навчання та ті, які спираються на самостійну пізнавальну діяльність. Серед них можна назвати *метод самостійних учнівських досліджень*, суть якого – в організації дослідницької діяльності. За допомогою методу відкриттів можна:

- ефективно забезпечувати максимальну активність дитини на уроці, використовувати її природну тягу до пізнання;
- забезпечувати персональне змістове та погодинне навантаження на дитину;
- ефективно контролювати результат навчання та розвитку учня;
- розвивати впевненість дитини у своїх творчих силах;
- виховати якості, притаманні лідеру (вміти організувати справу, брати відповідальність на себе, ризикувати тощо).

Метод відкриттів вимагає від дитини відповідних дослідницьких умінь та якостей. На перших порах навчання дітей за такою технологією вчитель може зустрітися з відомими труднощами. Перелік очікуваних і непередбачених проблем може бути чималим, але ми сконцентруємося тільки на найбільш типових, а саме:

- діти не вміють працювати незалежно один від одного і чекають прямих інстру-

VI. РІВЕНЬ ОЦІНЮВАЛЬНОГО МИСЛЕННЯ

Відберіть; виберіть; виставте оцінку; встановіть межу застосування; опрацюйте норми, зважте; відміряйте; відокремте; висловіться щодо оцінки результатів; що ви думаєте про ...; чого б ви не допустили; що не відповідає (відповідає) ситуації; що зайве (потрібне); моя програма вдосконалення характеру (знань, професійних умінь тощо); висловіть критичні зауваження, доберіть необхідний матеріал (засоби). Скільки потрібно часу для...; виберіть одну з програм діяльності на уроці; чого не вистає для...; чи вистачить у вас знань (волі, кмітливості, ласки тощо) для...; як досягти таких результатів... кого б ви взяли в помічники (керівники, асистенти, журі тощо) для...; який потрібен обсяг: які потрібна глибина; які необхідні елементи; чи відповідає це дійсності; що тут хибного; що тут зайве; на який результат сподівається; як відреагує на; як зміниться, якщо...; що потрібно до повного завершення; чому це не вкладається в норми; що більше (менше); що відповідає нормам (принципам, законам, правилам, теоріям).

кцій від учителя (учителю потрібно лише допомагати учням в організації їх пошукової праці, давати загальні настанови на роботу, але не слід робити конкретних підказок);

- діти не володіють потрібними базисними знаннями та навичками. (Вчителю потрібно вказати дітям на відомі джерела інформації. Вчитель не повинен боятися, що мине час і діти не встигнуть завершити роботу. Незакінчену сьогодні роботу треба закінчити завтра. Довести почату роботу до кінця — обов'язкова умова);
- діти не вміють аналізувати проблему (учитель повинен підвести учня до детального дослідження проблеми за допомогою спеціальних запитань);
- діти потрапили в складну ситуацію (учитель повинен використати це для того, щоб дитина навчилася використовувати свої знання та вміння на практиці);
- діти, потрапили в ситуацію, коли для вирішення задачі потрібні знання з різних областей. (Учитель має навчити дітей простежувати міжпредметні зв'язки і вчити їх інтегрувати знання);
- діти не вміють організувати та дозувати свою навчально-розвивальну працю (учитель допомагає дітям складати режими і розклад своїх занять).

Таким чином, до кола проблем, які має вирішувати вчитель у ситуації самостійної пошукової діяльності дітей, входять:

- надання дітям допомоги

у визначенні мети та змісту пошукової праці;

- добір необхідної літератури, матеріалів, пристроїв та інших дидактико-методичних засобів навчання та розвитку згідно з персональними запитаними дітей;
- спрямування дітей на досягнення високих кінцевих результатів;
- стимуляція та оцінка діяльності дітей на заняттях;
- створення ситуації, коли дитина може вільно вибирати предмет занять.

Одним із важливих завдань учителя при застосуванні методики самостійних учнівських досліджень є організація постійного індивідуального контролю за навчальною діяльністю учня та корекція цієї діяльності. Проте контроль не повинен бути надмірним — у дитини потрібно залишати можливість організувати і контролювати творчий процес самостійно. Вчитель не повинен боятися, що дитина не справиться з творчою роботою без його активного втручання.

На перших порах такої самостійної праці може траплятися, що учень губиться, але поставлений в умови, коли за нього ніхто його роботу не зробить, він зрозуміє, що йому треба шукати вихід із скрутного положення самому. В цьому разі змінюється роль вчителя: він разом із дитиною планує її самостійну роботу.

Перше, слід усвідомити кінцевий результат діяльності; сформулювати і поставити перед собою відповідну мету.

Контроль не повинен бути надмірним — у дитини потрібно залишати можливість організувати і контролювати творчий процес самостійно

ПИТАННЯ, ЯКІ АКТИВІЗУЮТЬ ПРОЦЕСИ РОЗВИТКУ ДИВЕРГЕНТНОГО МИСЛЕННЯ

«Знайдіть найбільше число задовільних відповідей на питання...; розкажіть про всі можливі варіанти використання...; які ви бачите відтінки ... кольору; назвіть максимальне число слів, синонімів (антонімів). Назвіть максимальне число термінів, що використовуються при математичних діях; назвіть максимальну кількість чисел, які діляться на ...; придумайте максимальне число слів, що закінчуються (починаються) ...; придумайте вірш, використовуючи такі рими; опишіть зовнішній вигляд, використовуючи максимальну кількість епітетів; придумайте найдовше речення; сконструйте прилад для ...; знайдіть найбільшу кількість квітів на лісовій галявині; проведіть класифікацію предметів (явищ), використовуючи найбільше число їх ознак; порівняйте предмети (явища) за максимально великим переліком ознак; складіть список літератури, в якому відбійте максимальну кількість літературних героїв; підберіть ті речі, за допомогою яких можна ...; хто приведе більший список ...?; назвіть найбільшу кількість зв'язків, які існують ...; дайте тлумачення цього виразу з різних точок зору; зберіть мозаїчну картину, використовуючи найбільшу кількість елементів; виміряйте кімнату, використовуючи найбільшу кількість вимірвальних приладів. Намалюйте багатокутник з найбільшою кількістю кутів; прочитайте це речення використовуючи найбільшу кількість інтонацій; знайдіть на малюнку максимальне число ...; назвіть максимальну кількість предметів, на яких можна грати; назвіть максимальну кількість засобів передачі інформації; перекладіть цей вислів на максимальну кількість мов; виготуйте з цих матеріалів максимальну кількість речей; опишіть спосіб виготовлення салату, використовуючи максимальну кількість овочів та фруктів; що може відбутися з людиною, коли вона заблукала у лісі; намалюйте істоту, яка не схожа на ті, що існують у природі; назвіть максимальну кількість людей, яким ви маєте подякувати за своє виховання; складіть список максимальної кількості речей, які вам потрібні в ...; складіть список тих речей, які ви вважаєте зайвими ...; складіть перелік тих вчинків, які ви хотіли би зробити для ...; складіть перелік тих гріховних справ, які ви ніколи і ні за яких умов не вчините; складіть перелік тих книг, які ви ще не прочитали; сконструйте модель транспортного засобу, в якому всі деталі виготовлені з паперу; зробіть із старих газет вазу для квітів; придумайте різні варіанти інтер'єру нашої кімнати; придумайте різні види нарядів, використовуючи

(Продовження на стор.37)

Друге, дитина повинна обміркувати зміст роботи, відібрати відповідні матеріали та приладдя для її виконання.

Третє, необхідно проаналізувати задачу з різних боків і вибрати відповідні версії виконання завдання.

Четверте, виконати роботу до кінця і перевірити правильність одержаного результату.

П'яте, перевірити результати разом із вчителем.

Шосте, продемонструвати свою роботу всім учням класу і отримати підтримку від них і вчителя.

Сьоме, приборати робоче місце і почати виконувати ту роботу, якою в даний час хочеться займатися.

Усі ці етапи дитина поступово засвоює в процесі самостійної діяльності, витрачаючи на кожен стільки часу, скільки їй реально на те потрібно. Якщо дитина на якомусь проміжку взагалі не знає, що далі робити, то вчитель повинен ненав'язливо підказати.

РОЗВИТОК ДИВЕРГЕНТНОГО МИСЛЕННЯ

Застосування методик, пов'язаних із самостійними учнівськими дослідженнями, вимагає від дитини особливого складу розуму. Головним показником має бути здатність до дивергентного мислення. Складовими цієї здатності є такі якості аналітико-синтетичних структур як швидкість нервових процесів, гнучкість та варіативність мислення, нестандартність та оригінальність

думки, лаконічність, економність та точність.

Швидкість нервових процесів забезпечує свідомості потрібну кількість версій вирішення тієї чи іншої проблеми.

Гнучкість та варіативність відкриває можливості продукувати ідеї різної якості, всебічно і нестандартно аналізувати проблему і знаходити різні варіанти її вирішення.

Нестандартність і оригінальність мислення дає змогу підходити до вирішення проблеми по-новому, часом дуже незвично і нетрадиційно.

Ці якості мислення часто опираються на *інтуїцію*, що є прерогативою Святого Духа, який живе в людині. Розвинена інтуїція дається лише тій людині, яка здатна до тонких душевних переживань. Тому дуже важливо поєднувати розвиток когнітивної і афективної сфер у процесі навчання дитини.

Лаконічність, економність та точність — це такі властивості мозку, які пов'язані з можливостями без особливих енергетичних затрат знаходити правильне вирішення проблеми. Уміння знайти відповідь на поставлене запитання характеризує ту ознаку нервових центрів, яка пов'язана з швидкістю перебору різних варіантів та знаходження потрібного. Точність мислення — це якість вищої нервової системи, яка характеризує вміння доводити розумовий процес до одержання потрібної версії і завершення роботи.

З метою розвитку дивергентного мислення застосо-

(Продовження, початок на стор.36)

даний набір тканин та ниток; придумайте різні способи гри з м'ячем; придумайте, як можна використати відходи, які збираються за день в їдальні, класі тощо; виготуйте ляльку (птаха ...) нового виду із залишків матеріалу; хто переможе, називаючи послідовно ... (частини мови, методи знаходження сторін світу тощо); хто знає найбільшу кількість духів; які існують способи відліку часу; складіть найдовше ім'я людини; назвіть максимальну кількість приладів, які діють за допомогою електричного струму; назвіть максимально можливу кількість способів, за допомогою яких можна виміряти температуру тіла людини; назвіть максимальну кількість властивостей води (кухонної солі, цукру тощо); назвіть усі можливі ситуації, де ви можете використати свої здібності; коли на дворі падає дощ, то що може статися з ...; що може статися в лісі під час пожежі; що відбувається в природі ранньою весною; опишіть максимальну кількість видів праці, яку виконує (мама, вчителька, сусідка ін.); вразіть цей добуток максимально можливими способами; переробіть цей предмет по-іншому; придумайте назву; назвіть максимальну кількість способів отримання тепла; назвіть максимальну кількість способів пересування в природі; що можна додати до ...; якби ви потрапили в таку ситуацію, що б ви зробили; яким чином цього можна було б не допустити; що можуть про це подумати батьки (вчителі, друзі ...); що може змінитися, якщо ...; яка відмінність між ...; як можна вийти з такого становища; з якими проблемами можна зустрітися, якщо ...; як ви думаєте, про що мріє (що бачить, чує тощо); назвіть максимальну кількість предметів, що мають круглу (пірамідальну, квадратну та ін. форму); назвіть максимальну кількість запахів (звуків); назвіть максимальну кількість імен дівчинки (хлопчика); назвіть максимальну кількість комах (риб, земноводних); назвіть максимальну кількість планет (професій, лікарських препаратів, марок телевізорів, назв тканин, чисел, що не діляться без залишку на 4 та ін.); назвіть максимальну кількість тварин, що поїдають траву (впадають у зимову сплячку, не помістяться до кузова автомобіля ГАЗ-53 та ін.); придумайте новий вид тварини, яку можна було б утримувати в нашій школі, класі, у коробочці від сірників та ін.); опишіть найбільшу кількість звичок вашого kota (собаки, хом'яка, риби, папуги та ін.); які якості вашого товариша вам подобаються; назвіть максимальну кількість спостережень, які ви зробили в період літніх канікул (поїздки до ...); виберіть вірш, який би сподобався вашому татові (мамі, вчителі, товаришеві та ін.); куди ховаються мухи на зиму; в яких країнах зимують наші лелеки; приведіть класифікацію геометричних фігур; де ще ви це бачили.

Заняття мають бути обставлені найрізноманітнішою дидактико-методичною атрибутикою

вуються найрізноманітніші прийоми та засоби, які входять до системи творчих пошукових методів навчання. Складаючи програми діяльності дітей на заняттях, учитель може задавати питання, які активізують процеси розвитку дивергентного мислення (див. вріз на цій сторінці).

При великій різноманітності конкретних запитань та ситуацій, що направляють мозок дитини на всебічний пошук потрібних відповідей, існують загальні рекомендації, які треба виконувати, щоб активізувати дивергентне мислення.

1. Учитель має уникати прямих негативних оцінок тих ідей, які висловила дитина. Він повинен демонструвати, що всі висловлювання дитини його задовольняють, а тому він їх підтримує.

2. Заняття, які проводяться спеціально з метою розвитку дивергентного мислення, мають бути обставлені найрізноманітнішою дидактико-ме-

тодичною атрибутикою, щоб стимулювати допитливість дитини і формувати вміння користуватися цим у навчально-виховному процесі. Особливо багатим має бути набір гарних, яскраво оформлених та змістовних книжок, журналів тощо.

3. Учитель повинен заохочувати дітей до пошуку найбільшої кількості варіантів відповідей на одне й те ж запитання чи проблему. Особливо щедро вчитель має винагороджувати дітей, схильних до оригінального та неповторного мислення, висловлювань, практичних дій тощо.

4. Важливим методом стимуляції дивергентного мислення є постановка різноманітних практичних задач, зокрема таких, які збуджують фантазію та інтуїцію дітей. Учитель повинен прагнути, щоб його запитання стимулювали виявлення зв'язків між теоретичними знаннями та широкою людською практикою. Треба постійно шукати міжпредметні зв'язки.

5. Запитання, які ставить учитель, повинні стимулювати зворотні запитання у дітей. Чим більше виникає запитань у дітей в процесі виконання завдань, тим вища цінність роботи, яку виконує учень.

6. Учитель має сам демонструвати дітям свою неабияку здатність до дивергентного мислення. Його оригінальність має проявлятися в усьому: одязі, манері розмовляти, особистих речах, якими вчитель користується при дітях, оформленні класної кімнати, у спілкуванні з

колегами. Особливо добре сприймають діти творчі виступи їх учителя на різних вечорах, зустрічах, батьківських зборах та ін.

У свідомості дитини її вчитель — це ідеальна особа, якій усе доступно, яка завжди має що сказати людям, а тому всі її сприймають і великою насолодою.

Високий авторитет учителя, що створюється лише завдяки любові до своїх діток, яка є його найкращим даром від Бога, породжує ту неповторну і природну атмосферу, в якій учні бажають перебувати постійно. Тому в учителя є змога розвивати дивергентне мислення у дітей не лише на уроках. Це можна робити на кожному кроці, коли поряд з учителем знаходиться учень.

Найбільш придатними виразами, що спонукають дитину включитися в пошук можливих варіантів відповіді можуть бути такі:

«Хто наведе більше прикладів», «Чи є інші варіанти відповіді», «Назвіть інші методи ...».

Нерідко трапляється, що дитина дає абсолютно не ту відповідь. У такому разі вчитель може відреагувати словами: «Ця твоя думка дуже цікава, але я не знаю, яким чином її пристосувати до вирішення нашої проблеми». Зрозуміло, що для стимуляції творчої активності та реалізації фантазії дитини важливі не лише правильні варіанти відповідей, але й неправильні, не лише реально здійснювані, а й фантастичні. З цією метою вчитель може запропонувати учням

найрізноманітніші ситуації — від уявного переселення на інші планети до модних у дітей трансформерів. Учителі, які працюють з обдарованими дітьми, повинні знати, що в розвитку форм мислення дітей і є певна ієрархія. Як правило, ще до вступу до школи у переважній більшості дітей цієї категорії формуються і розвиваються вищі форми аналітико-синтетичної діяльності: пізнання, розуміння, застосування, аналіз, синтез та оцінка. На основі цих форм добре вдається розвивати такі складові творчого мислення як: швидкість, гнучкість, оригінальність та точність розумових дій.

ТЕХНОЛОГІЯ ПРОВЕДЕННЯ ДИСКУСІЙ

Крім вищеописаного методу, розрахованого на неабиякі здібності вчителів і високий природний потяг обдарованих дітей до самостійного відкриття нового, серед творчих методів існує особлива технологія дискусій. Метод дискусій полягає в тому, що та чи інша думка зустрічає альтернати-

Микола Петрович серед учнів своєї школи... як батько в сім'ї

Фото Наталії Виговської

ву з боку іншого учня чи загалу. На основі спеціально організованого обговорення альтернатив сторони доходять згоди, приймаючи як правильну ту чи іншу версію.

Дискусію ми проводимо так:

I. Спочатку діти разом з учителем домовляються про проведення дискусії на певну тему. Теми можуть бути найрізноманітнішими: за офіційною навчально-розвивальною програмою або з інших областей знань чи практики. Як правило, теми для дискусії з'являються на ґрунті якихось суперечок, що виникли в реальному житті під час навчання в

школі. Це може бути щось пов'язане з прочитаною книгою, почутими надзвичайними подіями, різними точками зору на певні життєві проблеми. Теми для дискусій та спеціально сформульовані завдання чи ситуації розробляються самими учнями за допомогою старших, вчителя, вихователя, батьків та ін. (див. вріз).

II. Згодом учитель формує команди дітей для розробки альтернативних версій.

До команди входять «спеціалісти» з:

- генерації ідей;
- відбору правильних версій;
- ведення дискусії (рецензенти, опоненти);
- виконання творчих письмових робіт групи;
- моделювання (створення демонстраційних та діючих моделей).

«Спеціалісти» з генерації ідей висувають якомога більше варіантів можливих відповідей на запитання (проблему). Серед версій можуть бути як правильні, так і неправильні. Важливо, щоб було видано найбільше ідей. Ця вимога має величезне розвивальне значення, тому що ставить дитину в ситуацію, коли розкріпачене від страху перед неправильною відповіддю мислення спроможне працювати з найбільшою швидкістю, гнучкістю та інтенсивністю.

Коли ведеться підготовка до дискусії, групи повинна викласти свої ідеї на папері у відповідній формі. Форма складається з трьох частин,

Учитель має змогу розвивати дивергентне мислення у дітей не лише на уроках

а саме:

- **у першій** — викладають завдання чи зміст проблеми;
- **у другій** — всі версії, що виникли при обговоренні проблеми;
- **у третій** — дають рекомендації наступній групі «спеціалістів», за яких умов кожну із версій чи груп версій можна буде використати для вирішення даної проблеми.

Перед «спеціалістами» з вибору правильних версій ставиться завдання проаналізувати всі запропоновані варіанти й відібрати тільки робочі. До цієї групи входять учні, які володіють аналітичним мисленням та технологією проведення аналітичного оцінювання.

Роботу цієї групи також оформляють у спеціальну доповідь, яка складається з трьох частин:

- **у першій** — викладають суть проблеми;
- **у другій** — аналізують версії і причини, з яких ті чи інші варіанти, запропоновані першою групою спеціалістів, не можна використати;
- **у третій** — описують лише відібрані версії та доводять, що вони придатні для вирішення даної конкретної проблеми.

Всі ці матеріали вручають третій групі «спеціалістів», яка на їх підставі складає тексти захисту своїх версій перед опонентами протилежної команди.

У тексті захисту має бути три частини:

- **у першій** — викладають зміст проблеми;

Ось деякі типові ситуації та завдання, які можна використати для проведення занять з обдарованими першокласниками методом дискусій:

1. Одного разу маленький хлопчик заблукав в лісі. Цілий день до вечора блукав він непролазними, мокрими від туману хащами, але так і не зміг вийти на дорогу чи знайти стежечку. Хоч і стомився хлопчина, однак злякавшись темряви, почав ...

Уявіть собі, що цей хлопчик — ви. Що б ви зробили в цій ситуації, аби зберегти своє життя, якщо:

а) у вас є повітряна куля (не заповнена повітрям) і сірники;

б) ви можете перетворитися на комара, але для того, щоб потім знову стати собою, ви повинні одягти на себе (комара) сорочку, штаниці, черевики, капелюха;

в) ви можете «відкупитися» у злого «лісовика», розповівши йому казку про сірого бичка та розсмішавши його власними дотепами.

2. Як, не вміючи рахувати усно, розв'язати такі приклади:

а) $23 - 18 + 6 - 1 =$;   д) $(24 - 4) + (16 + 4) =$;

б) $23 + 18 - 6 + 5 =$;   е) $36 : 6 \times 6 =$;

в) $42 \times 2 : 2 =$;   з) $(81 - 81) + 2 =$;

г) $(19 + 1) - (19 + 1) =$;   ж) $17 + 3 - 19 =$;

Складіть приклади, у кожному з яких є всі чотири арифметичні дії, щоб відповідь дорівнювала:

а) 0;   б) 1;   в) 2;   г) 3;   д) 4;   ж) 5.

3. Складіть можливі варіанти кросвордів, застосовуючи терміни та поняття, що вивчаються в курсі української мови для першого класу.

4. Після вивчення напам'ять казки С.Маршака «Ай-болить» театралізуйте її і виступіть перед учнями школи.

5. Зверніть увагу на існуючі в школі позитивні та негативні форми поведінки учнів у ідальні та зафіксуйте їх.

Поясніть, чому деякі вчинки учнів вам не подобаються. Які позитивні форми поведінки ви схвалюєте та чому?

6. Складіть перелік властивостей, рис характеру, які можуть бути притаманними вашій групі, окремим учням, вашому вчителю, директору школи, президенту країни. Намалюйте таку істоту, яка символізувала б кожного з них.

7. Ви знаєте, що називається іменником, прикметником, дієсловом та займенником. Придумайте ще одне-два визначення цих частин мови.

8. Прочитайте в Біблії та вивчіть напам'ять «Десять заповідей Божих».

Чому людині заборонено порушувати кожну з них?

Складіть розповідь про таку школу, де всі діти та дорослі виконують заповіді Божі. Зробіть висновки. Складіть розповідь про школу, де лише діти виконують заповіді Божі, а вчителі та батьки не виконують. Зробіть висновки. Складіть розповідь про школу, де лише батьки та вчителі виконують заповіді Божі, а діти не виконують. Зробіть висновки.

9. Придумайте новий вид автомобіля, який може перевозити вантажі через болото та сніг.

10. Уявіть собі, що зникли всі годинники. Як ви змогли б тоді визначати час:

а) приблизно; б) відносно точно; в) абсолютно точно.

11. Проведіть спостереження за поведінкою вашої кішечки. Опішіть її та придумайте по два-три таких епітети, щоб кожен, хто послухав вашу розповідь, зрозумів, яке чудове створіння виховуєте ви вдома.

- *у другій* — гіпотези, відібрані для вирішення питання чи пояснення суті;
- *у третій* — текст дискусії з можливими варіантами запитань від супротивної команди та відповідями своєї команди.

Тут також приводять перелік запитань своєї команди та членів протилежної команди.

Після того, як команда завершить свою працю, вона через учителя передає свої матеріали спеціалістам наступної групи. Завдання вчителя, який отримав дитячу роботу, прочитати її, виправити орфографічні помилки, а при необхідності — надати фактичну допомогу дітям, що склали проект ведення дискусії. Коли діти працюють над програмою дискусії, вчитель допомагає їм порадами. Але він не повинен суттєвим чином змінювати ситуацію, яка складається навколо підготовки до дискусії. Це, насамперед, стосується вибору правильних версій, тексту захисту, часу, який витрачають учні на виконання своєї частини

роботи. Вчитель зберігає витримку, не форсуючи процес поступового природного засвоєння учнями проблеми, процедури творчої праці, що віддзеркалює рівень їхнього сучасного інтелектуального та духовного розвитку.

Отримавши відредаговані матеріали, «спеціалісти» з літературного та художнього оформлення повинні надати їм найкращий літературний та художній вигляди. Літературні «спеціалісти» мають написати такі тексти захисту, щоб вони підкреслювали готовність їх команди до конструктивного та коректного діалогу з іншою стороною. Для доказу відібраних версій мають бути використані яскраві літературні приклади, аналогії, ілюстрації. Бажано посылатися на наукову та науково-популярну літературу, життєві спостереження. Дуже цінюються різноманітні дотепи та цитати, особливо з віршів. З іншого боку, не допускаються будь-які вислови, які могли б принизити супротивника. Художники, що входять до складу цієї групи, мають придумати ілюстрації, які надають творчій праці дітей відповідного естетичного змісту та додаткової інформаційності.

Ця група надає роботі закінченого вигляду. Після цього її переглядає й оцінює вчитель. Остаточна робота має таку структуру:

У першій частині описується суть проблеми (зміст завдання).

У другій — наводиться зміст версій, які використовуються для вирішення про-

Очевидь, що й шахи розум у порядок приводять

блеми. Вона називається «Робочі гіпотези».

У третій — наводяться докази придатності гіпотез для вирішення даної проблеми. Бажано, щоб було встановлено межі використання тієї чи іншої гіпотези.

У четвертій — приводиться остаточний текст виступу членів команди—учасниці, дискусії та можливі запитання супротивної команди. До запитань даються версії відповідей.

У п'ятій — описується текст запитань супротивної команди та можливі відповіді на них.

У шостій — наведено перелік використаної літератури та матеріалів.

У сьомій — подаються рецензії на роботу, а саме:

- з боку супротивної команди;
- з боку батьків;
- з боку вчителя;
- з боку одного з учителів школи, якому найбільше довіряють діти.

Якщо роботу учнів можна змодельовувати, то для виготовлення відповідних моделей, крім названих вище груп, створюють групу дітей, а можливо, й їхніх батьків. Моделі можна виконувати з різних матеріалів. Вони можуть бути недіючими чи діючими. Робота, в якій використані наочні моделі, оцінюється найвищим балом. Така праця вважається остаточно завершеною і придатною для практичного використання в навчально-виховному процесі. Дискусію веде спеціально визначена людина. Це може бути учень, учитель, батько чи мати.

Оцінює дискусію спеціальне журі, яке складається з рівної кількості зацікавлених осіб від тих команд, що змагаються.

Ведучий має право в окремих випадках відхиляти одну з оцінок, виставлених членами журі. Ця роль ведучого захищає учнів від можливих упереджених оцінок окремих членів журі.

Дискусія ведеться за таким планом.

1. Ведучий оголошує проблеми, які виносяться на дискусію.

2. Команди, які бажають першими взяти участь у дискусії, називають два-три питання, які вони вважають за потрібне обговорити.

3. Ведучий викликає представників цих команд, щоб визначити конкретну тему дискусії. Учні від супротивних команд по черзі задають один одному запитання. Якщо члени супротивної команди протягом 20 секунд не знайшли більш-менш придатної відповіді, то для дискусії вибирається тема, на яку не отримано відповіді.

4. Ведучий оголошує конкретну тему дискусії, а також регламент та правила її ведення.

Дискусію можна вести за будь-якими правилами та регламентом. Ми використовуємо такі:

Дискусія починається з усної доповіді першої команди. На доповідь відводиться до семи хвилин. Якщо команда не вкладається в цей час, то її знімають з дискусії як таку, що порушує права супротивної команди, ведучого і членів журі.

Для дискусії вибирається тема, на яку не отримано відповіді

**Основне
призначення
проективних
методів — це
реалізація
особливого
творчого
потенціалу
обдарованих
дітей і
навчання їх
методам
самоосвіти**

Під час доповіді учні можуть користуватися технічними засобами, моделями, схемами для ілюстрації. На схемах не повинно бути будь-яких розгорнутих текстів, що замінювали б усний виклад. У доповіді можуть брати участь усі або частина, чи навіть один член команди. В ситуації, коли доповідає тільки один представник, іншим членам команди супротивники можуть задавати запитання, які розкривають розуміння ними проблеми, що дискутується. Звичайно, така ситуація є не вигідною для першої команди, тому що за кожне запитання, на яке команда не реагує, з неї знімається один бал. Доповідь закінчується трьома уточнюючими запитаннями до учасників супротивної команди.

Перше запитання починається фразою: «Скажіть, будь ласка, чи все вам зрозуміло з нашої доповіді?» Друге: «Просимо вас відповісти, чи потрібно ще раз викладати наші варіанти вирішення проблеми?»

Третє починається так: «Щиро дякую вам, шановні колеги, за увагу до нашої праці. Які з наших матеріалів ви хотіли б прорецензувати?»

Супротивна команда обов'язково повинна назвати матеріал, на який вона береться дати усну чи письмову рецензію.

Рецензія має задовольняти таким вимогам:

- **у першій її частині** коротенько викладається зміст роботи;
- **у другій** — слід вказати позитивні сторони праці;

- **у третій** — негативні якості роботи;
- **у четвертій** — позитивну оцінку праці супротивників та свій погляд щодо її використання та вдосконалення;
- **у п'ятій** — прізвиська рецензентів (не менше двох осіб).

Після закінчення доповіді та передачі відповідних матеріалів на рецензію ведучий оголошує трихвилинну перерву, яка використовується для відпочинку та підготовки запитань дискусійної сторони. По закінченню перерви дискусія починається з формальних запитань від членів супротивної команди.

Запитань може бути не більше трьох.

Одне з них починається так: «Вельмишановні колеги! Ми дуже вдячні вам за змістовну і яскраву доповідь. Ви значно розширили коло наших знань з цієї важливої проблеми. Дуже цікавими для нас виявилися такі запитання:

- Чи є у вас інші думки для вирішення проблеми? Якщо є, то, будь ласка, поділіться з нами;
- Де на практиці можна застосувати ваші пропозиції?
- Що вам відомо з літературних джерел, де описується чи відповідна ситуація, чи подібні способи і методика її вирішення?

На кожне з цих формальних запитань члени команди повинні мати відповіді. Після туру формальних запитань починається тур

вільних творчих запитань та відповідей. Супротивна команда може задати ще три подібних запитання. На формулювання творчих запитань виділяється не більше десяти секунд. На весь тур запитань та відповідей виділяється до десяти хвилин. Команді, яка не спромоглася відповісти на запитання, повинна допомогти супротивна сторона. За це їй нараховуються відповідні бали. Коли тур творчих запитань остаточно закінчиться, команди обмінюються ролями, а саме: команда, яка доповідала першою, поступається місцем для доповіді другій команді. Під час доповіді другої команди члени першої уважно слухають її і готуються до запитань, про які йшлося вище. У завершальній частині дискусії ведучий, а в окремих випадках — і члени журі, задають такі запитання командам, які можуть виявити: по-перше, рівень володіння проблемою та змістом доповідей; по-друге, яка з доповідей була більш змістовною і творчою; по-третє, хто з дітей більш вправно володіє уміннями вести дискусію.

В кінці дискусії журі виставляє відповідні оцінки та виявляє найкращих учасників цієї форми занять.

МЕТОД ПРОЕКТІВ У РОБОТІ З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ

Ще одна нетрадиційна методика, яку використовуємо для організації навчально-виховної роботи з обдарованими дітьми, — метод проектів, про який йшлося

раніше. Оскільки в цьому разі умови інші, порівняно з тими, що маємо при навчанні невстигаючих учнів, методику дещо видозмінюємо. Певний обсяг навчального матеріалу, зокрема з третьої розширеної його частини розподіляється на окремі блоки, які учень може вивчати самостійно, (в будь-якому місці), впродовж одного місяця. На початку місяця учень за допомогою вчителя планує вивчення окремих тем і розділів, а потім вільним темпом сам реалізує цей план. Під час навчальної роботи вдома, в шкільній бібліотеці чи відповідних кабінетах учень може отримувати консультації учителів, вихователів, бібліотекарів.

Тричі на тиждень встановлюються спеціальні години для консультації з ведучим учителем, а також для звіту учня. Наприкінці тижня кожен учень повинен скласти залік чи пройти тестування за результатами самостійної роботи. По завершенні всієї теми учень проходить атестацію на вміння працювати самостійно. За її результатами він може отри-

Учень за допомогою вчителя планує вивчення окремих тем і розділів, а потім вільним темпом сам реалізує цей план

Учень може отримувати консультації учителів, вихователів, бібліотекарів

В опануванні самостійно обраної програми навчальної діяльності учні отримують найрізноманітнішу педагогічну допомогу

мати одну із трьох ступенів волі, а саме:

- **початкову**, яка зобов'язує його робити звіти про свою роботу раз на день;
- **високу**, яка дає йому право на самостійну безконтрольну навчальну працю впродовж двох днів;
- **найвищу**, яка надає дитині змогу вільно працювати над проблемою в будь-який час, у будь-якому місці, включаючи домашню роботу, впродовж трьох днів. Результат такої роботи — контрольна, колоквиум, дискусія чи конференція. Основне призначення проєктивних методів — це реалізація особливого творчого потенціалу обдарованих дітей і навчання їх методам самоосвіти.

КОЛЕКТИВНА ФОРМА РОБОТИ

Крім зазначених, в арсеналі вчителів авторської школи є ще такі форми роботи з обдарованими першокласниками, які розвивають у дітей не лише самостійність, а й почуття єдності з усією школою. Для

цього проводяться окремі заняття, на які запрошуються старші обдаровані учні для виконання загальної для всіх програми. Така форма занять має зміст, який може бути диференційованим відповідно до набутого навчального досвіду окремо кожного учня. Програма такого заняття формується поетапно. Спочатку в неї вкладаються змістовні одиниці, розраховані на виконання найслабкішими учнями. Кінцевий результат їх праці вчитель використовує як умову для складання програми для більш підготовленої частини групи.

Важливо, що результат, отриманий першою групою дітей, спочатку обговорюється всією групою, щоб виявити неточності, неправильні відповіді та різного роду навчальні організаційні проблеми. Група приймає рішення, кому передати дітей першої групи, щоб пояснити їм помилки та проблеми і разом доопрацювати програму. Водночас друга група, сформулювавши разом з усіма учнями класу за участю вчителя більш складну задачу чи проблему, починає її розв'язувати. Позитивний результат роботи використовується як базова умова та матеріал для створення складніших завдань. Різного виду помилки, допущені другою групою, стають предметом прискіпливого обговорення всіх, хто вілний від виконання тих чи інших завдань.

У кінці заняття всі учні ще раз «проходять» через усіза вдання вирішені на

Учні 3-го класу гімназії З.Гузик та В.Грінко консульнують дітей 2-го прогімназичного класу

уроці та проблеми і засвоюють тільки правильне вирішення чи правильні відповіді на поставлене запитання.

Така форма колективної роботи особливо важлива для формування та розвитку афективної сфери дітей. Вона добре стимулює творчу активність і надає їй соціального змісту.

Особливо вдаються такі заняття, коли на них запрошують ще й дорослих: батьків, членів місцевої влади, керівників уряду, старшокласників, працівників школи, підприємців та ін. За цих обставин діти демонструють особливо творчі здібності і неабиякі колективні уміння.

Такі заняття формують важливі комунікативні якості дитини: відповідальність за свої вчинки і дії ближнього, навички такої організації праці, коли успіх у наступному її етапі детермінується результатами попереднього, вміння постійно себе перевіряти, виправляти і контролювати. У процесі обговорення недоліків роботи формуються дуже корисні аналітичні функції. Діти також навчаються самостійно формулювати складні завдання. Реалізація максимальних навчально-розвивальних і виховних можливостей дітей — це надійна передумова для поступального самовдосконалення їх когнітивної і афективної сфер. У комбінації з іншими, а особливо з більш ортодоксальними формами й методами організації навчально-виховного процесу, така колективна діяльність при-

носить позитивні результати. Враховуючи, що більшість обдарованих першокласників за результатами засвоєння окремих предметів, наприклад, читання, достроково переводяться в старші класи, виникає ситуація, коли їх знання з цього предмету мало чим відрізняються від знань старших дітей. Це дає їм змогу брати участь у вирішенні складніших завдань, порівняно з тими, що вимагаються за програмою першого класу.

Щодо даної форми роботи слід зауважити, що:

- вона використовується як допоміжна до інших форм, а тому не може бути універсальною чи провідною;
- перебільшення можливостей такої форми роботи може призвести до нівелювання особистісних досягнень окремих дітей, особливо слабких, і до втрати ними інтересу до самореалізації. На цьому тлі можуть розвиватися дуже небезпечні для сучасної людини якості, а саме: паразитизм та творча інертність.

Індивідуальне навчання відіграє компенсаторну роль, проводиться в додатковий час і нагадує звичайне репетиторство. Персональне навчання здійснюється за іншими програмами та індивідуальною технологією

Інтер'єр має відповідати змістові та характеру діяльності. Вчителька О.С.Гузик веде урок з християнської моралі.

**За нашою
навчально-
виховною
технологією
всі діти
мають змогу
навчатися за
індивідуаль-
ними або
персональ-
ними
програмами**

Найкраще, коли приміщення не нагадує шкільний клас

Учителям, які використовують дану форму занять, можна порадити, як дозувати її в комбінації з іншими методами. Річ у тому, що діти дуже люблять брати участь у таких уроках, а тому просять проводити їх якомога частіше.

Але вчитель повинен знати, що не все, що подобається дітям, може стати корисним для формування їх як сучасних людей. Тому він мусить мати якісь показники ефективності того чи іншого методу. Стосовно даної форми ними можуть слугувати:

- активність кожної дитини в обговоренні, формулюванні та розв'язуванні групових завдань;
- упевненість у своїх силах та довіра до самого себе, що проявляється у відстоюванні своїх поглядів та добиранні потрібних аргументів;
- радісний настрій дітей під час занять, створення атмосфери ентузіазму та бажання змагатися;
- поліпшення морального клімату під час занять: діти шанобливо звертаються один до одного, старші ввічливо ставляться до менших;
- старанність у роботі, недопущення помилок та неохайності.

Важливою складовою частиною такої форми занять є інтер'єр того приміщення, де воно проводиться. Найкраще, коли приміщення не нагадує звичайний шкільний клас. Як правило, на заняттях немає парт, класної дошки тощо. Створюється обстановка, яка нагадує дискусійний клуб чи науково-дослідну лабораторію, концертний зал чи майстерню, спортивний зал чи кафе тощо. Загалом інтер'єр має відповідати змістові та характеру діяльності.

ТРАДИЦІЙНІ ФОРМИ ТА МЕТОДИ

Крім зазначених форм організації навчально-виховного процесу ми використовуємо різноманітні традиційні форми та методи. До них відносяться читачькі конференції, обговорення проблем за круглим столом, різноманітні ігрові форми: «Брейн ринг», «Що? Де? Коли?», «Поле чудес», «Очманілі ручки», «Колесо історії», «Зоряний час», «КВВ» та інші, відомі кожному з телепередач. Головним при виборі тієї чи іншої активної форми занять є його доцільність і ефективність, де діти повинні не лише демонструвати свої вміння та особисті досягнення, а й отримувати нову інформацію для розвитку інтелекту та душі. Важливо не перебільшити у святковості, щоб не виховати у дітей неправильного розуміння звичайного буденного життя. З огляду на те, що обдарованим дітям все лег-

ко дається в навчанні, їх треба привчати до постійної кропіткої праці, яка вимагає напруження всіх фізичних, інтелектуальних і моральних сил. Визначальною формулою для вчителів, які складають програми для таких дітей, має бути: «Кому багато дано, від того треба більше вимагати!».

Провідною системою організації навчально-виховного процесу для обдарованих дітей є Комбінована система, яку описано в журналі № 2-3 за 2000, С. 20-47.

ПЕРСПЕКТИВИ НАВЧАННЯ ОБДАРОВАНИХ

Важливо, щоб педагоги розуміли перспективи навчання цієї категорії дітей у наступних класах.

Наш досвід свідчить, що більшість з них згодом осідають у гімназійних класах і вчать разом з усіма дуже розвиненими дітьми. Справа не в тому, що вони поступово втрачають свої видатні здібності. Освітні шанси у таких дітей вирівнюються завдяки учням, у яких видатні здібності проявилися пізніше.

При добротній системі навчання та розвитку молодших школярів таке зустрічається постійно. Завдяки цьому загальна кількість інтелектуально обдарованих дітей швидко зростає. Нами зафіксовано результати, коли понад 25% дітей, що вступили до першого класу, згодом були переведені на персональні, складніші навчально-розвивальні програми. Серед дітей, що мають видатні

здібності до засвоєння академічних знань, формується контингент особливої гімназії. В такому гімназійному класі вчать за ще складнішими і більш розширеними програмами, ніж це вимагається за державними стандартами. Тут також зберігається індивідуальний темп засвоєння кожної теми й усього навчального предмета загалом.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ТА ПЕРСОНАЛЬНЕ НАВЧАННЯ

У результаті, за нашою навчально-виховною технологією всі діти мають змогу навчатися за індивідуальними або персональними програмами, залежно від певних показників їхнього психофізичного розвитку та реальних навчальних можливостей.

Навчання за індивідуальними програмами дає змогу засвоювати предмет в умовах індивідуальної педагогічної технології, але за змістом, що відповідає ви-

Кому багато дано, від того треба більше вимагати

Директор школи, ліцею, гімназії №2/2001

могам державного стандарту освіти.

Індивідуальне навчання застосовується тоді, коли дитина не може встигати за тих дидактико-методичних умов, що існують у даному класі. Індивідуальне навчання відіграє компенсаторну роль, а тому воно, як правило, тимчасове для даного учня. Воно проводиться в додатковий час і нагадує звичайне репетиторство.

Індивідуальне навчання застосовується в двох випадках:

- коли дитина не засвоює навчальний матеріал, що відповідає вимогам програми даного класу;
- коли учень бажає і має змогу перейти до класу, де темп засвоєння програми вищий.

Персональне навчання — це така організація навчально-виховного процесу, яка здійснюється за іншими програмами та індивідуальною технологією.

Персональне навчання застосовується до двох категорій дітей:

- хто не засвоює базові шкільні програми навіть

за умови індивідуального навчання;

- хто може і прагне засвоювати складніші, ніж базові, навчальні програми, а їх академічний талант потребує особливого розвитку.

Персональне навчання забезпечує виховання геніальної людини.

Важливим призначенням цієї форми є ліквідація існуючого дисбалансу у формуванні здібної особистості, який полягає у відставанні досягнень дитини в розвитку афективної сфери від видатних розумових здібностей. Відомо, що тільки ця невідповідність є достатньою причиною для використання видатного інтелекту людини в аморальних цілях.

Персональне навчання для деяких окремих категорій дітей дає можливість розвивати ті структури мозку та якості душі, які не дозволяють їм успішно засвоювати шкільну інформацію. В цьому відношенні персональне навчання відіграє компенсаторну роль.

Завдяки цьому вдається успішно навчати всіх дітей. За рахунок індивідуального та персонального навчання в школі реально зникає таке соціальне лихо, як другорічництво і відчуження дітей від освіти та суспільства.

За умови існування системи індивідуального та персонального навчання створюються материнські класи з учнями більш-менш рівними за своїми навчальними можливостями та прагненнями.

Нагадаємо, що ці класи відрізняються темпом зас-

Персональне навчання: індивідуальна технологія

воєння шкільних програм, а саме:

- в одних діти навчаються з відставанням від термінів закінчення початкової школи не більше, ніж на один рік;
- в інших знаходяться учні, які засвоюють шкільні програми швидше, ніж передбачено шкільними стандартами. Як правило, випередження становить один-півтора року.

Основна маса дітей (до 60%) перебуває у класах, де навчаються в нормальному темпі, а тому закінчують школу згідно із встановленими державою термінами.

Під час навчання дітей у школі вчителі забезпечують їм вільний перехід (через індивідуальне компенсуюче навчання) у той чи інший клас, який відповідає їх навчальним можливостям та амбіціям.

Допускається й заохочується достроковий перехід дітей до вивчення програми наступного класу з будь-якого предмета.

Цією статтею ми закінчили друкування книжки Миколи Петровича Гузика. Інші розділи його книги читайте в періодичних №№1—3 за 2000р, №1 за 2001р нашого журналу. Сподіваємось, що Вам, наші читачі, Вона сподобалась так само як і нам...

ПРОБЛЕМА ФІНАНСУВАННЯ

Однією з найскладніших є проблема фінансування цих форм навчання. В умовах, коли держава неспроможна матеріально забезпечувати індивідуальне та персональне навчання, неабияку кмітливість має виявити директор школи. Лише він і тільки він може і повинен знайти необхідну кількість грошей. Скажімо, на підтримку індивідуального і персонального навчання, ми використовуємо різні джерела знаходжень, а саме:

- за рахунок скорочення на 5% асигнувань на адміністративно-управлінський апарат школи;
- за рахунок скорочення на 3% асигнувань, що виділяються на утримання старшої школи;
- за рахунок економії фонду заробітної плати, що створюється під час заміни уроків учителями (за цих обставин, вчителю, що заміщує, виплачується тільки 70% вартості уроку);
- за рахунок небюджетних надходжень від організацій, батьків та ін;
- за рахунок власних заробітків школи (оренда приміщень та обладнання, надання консультацій дорослим, проведення семінарів для вчителів інших шкіл; доходи від видавничої діяльності, шкільного буфету, шкільної перукарні, шкільного ремонтного цеху взуття та одягу, шкільного книжкового магазину тощо).

Одним із нетрадиційних доходів авторської школи є плата з бюджету вчителям за ті педагогічні досягнення, які принесли славу нашому місту. Це перемоги наших вихованців та вчителів на обласних та всеукраїнських турнірах, олімпіадах, конкурсах тощо. За відомих умов цей вид надходжень до бюджету школи може бути досить помітним.

Оплачуються батьками також додаткові консультації для дітей. З цього джерела до бюджету школи потрапляє 30% від суми, отриманої вчителем за консультацію в стінах школи.

Директор має бути надзвичайно винахідливим і активним у пошуках коштів для підтримки своєї школи.

**Редакційне дослідження
За що батьки погоджуються платити?**

Чим керуються батьки, коли обирають школу для своєї дитини?

Редакція дякує за організацію збору даних та обробки інформації директору луганського Ліцею іноземних мов Анатолію Івановичу Каташову

I. ЯКІ ДОДАТКОВІ ПОСЛУГИ ВИ ЗГОДНІ ОПЛАЧУВАТИ ШКОЛИ, У ЯКІЙ ВЧИТЬСЯ ВАША ДИТИНА

1. Послуг досить – **18%**.
2. У даний момент немає такої можливості – **17%**.
3. Поглиблені заняття інформатики (ПК, Internet), послуги психолога – **24%**.
4. Хореографія, спорт, секції, басейн, турецькі тури і відпочинок улітку – **8%**.
5. Факультативи; довузівську підготовку; підручники і посібники – **2%**.
6. Музична освіта; автобус; заняття по етиці; медичний супровід; спецкурс по філософії; курси по водінню автомобіля з одержанням прав; консультаційні і підготовчі заняття із викладачами вузів; заняття по економіці, риториці, логіці, живопису – **1%**.
7. Заняття в МАН; курси діловодства; одержання додаткової суспільної спеціальності; лекції з медицини – **0,5%**.

II. ЧОМУ ВИ ВИБРАЛИ САМЕ ЦЮ ШКОЛУ ДЛЯ СВОЄЇ ДИТИНИ

1. Рівень освіти вище, ніж в інших навчальних закладах; педколектив висококваліфікований із гарною репутацією – **56%**.
2. Оригінальна, прогресивна і гуманна навчально-виховна система; сприятливі умови для творчого розвитку дитини – **24%**.
3. Авторитет ліцею в місті й області – **15%**.
4. Поглиблене вивчення предметів – **11%**.
5. Вибирала дитина – **7%**.
6. Сімейна традиція – **3%**.
7. Зв'язок із вузами міста; сприятливий колектив учнів-однокурсників; цікаве громадське життя в ліцеї – **2%**.

III. ЯКБИ ПЕРЕД ВАМИ СТОЯЛА ПРОБЛЕМА ВИБОРУ ШКОЛИ ДЛЯ ВАШОЇ ДИТИНИ – ЯКИМИ БИ КРИТЕРІЯМИ ВИ КЕРУВАЛИСЬ

1. Рівень викладання і якість одержуваних знань – **41%**.
2. Поглиблене вивчення іноземних мов – **21%**.
3. Рівень викладання і якість одержуваних знань – **41%**.
4. Емоційно-комфортні взаємини вчителів з учнями і між самими учнями – **15%**.
5. Гарна матеріальна і технічна база закладу – **13%**.
6. Умови для всебічного розвитку дитини – **12%**.
7. Авторитет навчального закладу (за результатами олімпіад і відгуків випускників); спеціалізація – **11%**.
8. Наявність у школі психологічної служби; прогресивна навчально-виховна програма – **8%**.
9. Зв'язок із вузами – **7%**.
10. Поглиблене вивчення комп'ютера; маленькі групи; організація дозвілля дітей – **5%**.
11. Додаткові предмети (логіка, риторика, економіка); можливість якісно і недорого харчуватися – **2%**.
12. Охорона здоров'я учнів (оздоровчий комплекс) – **1%**.

ПЕДАГОГІКА ШКОЛИ

**СКІЛЬКИ В НАУЦІ ІСНУЄ ОЗНАЧЕНЬ
ПОНЯТТЯ «ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ»?**
с.54

**ЧИ СТИМУЛЮЄ ШКІЛЬНА ОСВІТА
ВНУТРІШНЄ ЖИТТЯ ОСОБИСТОСТІ?**
с.59

**ЯК МОЖНА РОЗШИРИТИ МОЖЛИВОСТІ
КЕРІВНИКІВ В УПРАВЛІННІ
ПЕДАГОГІЧНИМ ПРОЦЕСОМ?**
с.69

ЩЕ РАЗ ПРО ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ

**Людмила
БУРКОВА**

Науковий співробітник лабораторії педагогічних інновацій Інституту педагогіки АПН України, кандидат педагогічних наук

Директор школи, ліцею, гімназії №2'2001

Використовуючи у педагогічному процесі ті чи інші технології, як часто замислюємося над питаннями: що таке педагогічна технологія? Може це та сама методика, але називається інакше? А поняття: освітні технології, педагогічні технології, технології навчання, педагогічна техніка — синоніми чи різні за суттю? Спробуємо з'ясувати ці питання. Від розуміння їх суті залежить не тільки грамотний відбір технологій, але й успіх педагогічного процесу, рівень результату.

...Не вдаючись до ретизування про тривалий пошук вченими суті даних понять, спробуємо розібратися в кожному з них.

Отже, нас цікавить, що таке педагогічна технологія?

Поняття «технологія» за словниковим тлумаченням означає: від грецької *techne* — мистецтво, майстерність, вміння, та *logos* — вчення, поняття. В педагогіку воно прийшло з виробництва, де визначається як **сукупність методів** обробки, виготовлення, зміни стану, властивостей, форми сировини, матеріалу чи напівфабрикату, здійснюваних у процесі **виробництва продукції**. Значить, технологія включає в себе сукупність методів, що представляють її структурні

елементи. Послідовність використання методів у кожному технологічному процесі відіграє роль алгоритму, за допомогою якого отримується запланований результат. Технології досягнення одного й того ж результату можуть змінюватись, удосконалюватись за рахунок поновлення чи вдосконалення методів.

Поняття «педагогічні технології» вживалося вже у 20-х роках ХХ ст. у працях з педології (у працях з рефлексології) А.А.Ухтомського, С.Т.Шацького, В.М.Бехтерева, І.І.Павлова. Але й тоді воно трактувалося по-різному. В одному випадку педагогічна технологія визначалась як сукупність прийомів і засобів, спрямованих на чітку і ефективну організацію навчальних занять, що нагадує виробничу технологію. В іншому — педагогічна технологія визначалась як вміння оперувати навчальним і лабораторним обладнанням, використовувати наочні посібники. Розбіжність трактувань даного поняття очевидна.

На жаль, і нині немає єдиної думки щодо розуміння поняття «педагогічна технологія». У педагогічній науці існує більше як 300 його визначень.

Технології в педагогіці визначаються як методи, прийоми, засоби навчання; і

© Людмила БУРКОВА, 2001

як процесуальна частина дидактичної системи, і як принципи навчання, і як моделі навчання, які, до речі, раніше називались методиками навчання, наприклад, письму, читанню, математиці тощо, і як спеціальна організація змісту навчання і добір до нього творчих завдань, і як педагогічна техніка, і як алгоритм процесу досягнення спланованих результатів, і як проектування процесу формування особистості учня, і як підхід до опису педагогічного процесу та ін.

Така різноманітність підходів до суті цього поняття аж ніяк не наближає до точного розуміння. А може вони всі разом і складатимуть його суть?

Найбільш цілісний підхід до визначення поняття «педагогічні технології» простежується у Т.С.Назарової – російського вченого-теоретика. Авторка стверджує, що це поняття розвивалось адекватно еволюції педагогічної науки. У зв'язку з цим воно трансформувалось у нові освітні технології, педагогічні технології, технології навчання. Т.С.Назарова дала кожному з них визначення, з'ясувала між ними різницю. Вона довела, що це рівні поняття «педагогічні технології», на кожному з яких діє відповідна ієрархія цілей, завдань, змісту (див. схему 1).

Освітні технології відбивають загальну стратегію розвитку освіти, єдиного освітнього простору. Їх призначення – прогнозування розвитку освіти, його конкретне проектування і планування, передбачення результатів, а також визначення відповідних

освітнім цілям **стандартів**.

Прикладами освітніх технологій можуть бути концепції освіти, освітні закони, освітні системи. На сучасному етапі розвитку освіти – це гуманістична концепція освіти; Закон про загальну середню освіту; система освіти в Україні (дошкільна від 3-х до 6-ти років, шкільна від 6-ти до 18 років, вузівська, пост вузівська освіта) та ін.

Педагогічні технології.

Якщо освітні технології відбивають стратегію освіти, то педагогічні втілюють тактику їх реалізації (за Т. Назаровою) у навчально-виховний процес через моделі навчання, виховання й управління.

Кожний освітній заклад можна розглядати як модель у підсистемі загальної системи освіти, що належить певній освітній концепції, займає відповідне місце в освітній системі, виконує існуючий закон про освіту.

Така модель включає сукупність змісту, форм, засобів (управлінських, дидактичних,

Схема 1.

Ієрархія і взаємозв'язок понять «технологія» в педагогіці

Якщо парадигма моделі навчально-виховного процесу не співпадає з парадигмою моделі управлінської, то порушується єдність змісту, форм, засобів системної роботи навчального закладу

розвиваючих, матеріально-технічних, інформаційних та ін.) адекватних впроваджуваній педагогічній парадигмі (від грецького а це слово грецькою — вірець).

Щодо парадигм, то на сьогодні вченими визначено чотири основних педагогічних парадигми, що реалізуються в навчально-виховному процесі: класична педагогіка (акцентована на формуванні знань, тому доречно її називати знанневою), ще її називають авторитарною; маніпулятивна педагогіка; педагогіка підтримки; інформаційно-комп'ютерна. Наприклад, модель саморозвитку особистості (М.Монтессорі), модель проєктів (парадигма маніпулятивної педагогіки); модель педагогіки співробітництва, гуманно-особистісна модель Ш.О.Амонашвілі, модель особистісно-орієнтованого розвиваючого навчання І.С.Якіманської, модульно-розвиваюча модель навчання (парадигма педагогіки підтримки); модель проблемного навчання, розвиваюче навчання В.В.Давидов, Д.Б.Ельконін (парадигма знанневої педагогіки); педагогічна модель вільної праці (С.Френе), Вальдорфська педагогічна модель та ін.

Вирішувати освітні завдання у школі, яка працює за моделлю особистісно орієнтованої освіти майже неможливо, використовуючи технології, навіть частково, що належать до парадигми авторитарної чи тільки маніпулятивної педагогіки. Перша наряд чи відповідатиме завданню розвитку особистості як основному завданню. Друга — позитивно впливає на розвиток особистості, але

потребує спеціальних умов для навчання і виховання (мала укомплектованість вихованцями, збільшення кількості педагогів і їх енциклопедичної обізнаності, додаткового дидактичного матеріалу, спеціальної організації змісту та ін.).

Оптимальними для вирішення сучасних освітніх завдань вчені вважають парадигми педагогіки підтримки та інформаційно-комп'ютерну. Вони потребують спеціальної структуризації змісту, а до змісту — підбору форм, засобів його реалізації. Завдання особистісно орієнтованої освіти вирішуватимуться за умови, коли управління навчальним закладом і навчально-виховний процес здійснюватимуться на однакових засадах — особистісно орієнтованого підходу.

Якщо парадигма моделі навчально-виховного процесу не співпадає з парадигмою моделі управлінської, то порушується єдність змісту, форм, засобів системної роботи навчального закладу. Це означає, що освітнє завдання не буде виконуватися повною мірою. Таким чином, можна дійти висновку, що педагогічна технологія відображає модель навчально-виховного і управлінського процесів освітнього закладу і об'єднує в собі зміст, форми і засоби кожного з цих процесів.

Педагогічні технології мають **змістовну** частину (мету і зміст навчання, виховання, управління) і **процесуальну** (засоби, способи, дії, організаційно упорядковані для досягнення спроектованого результату). Процесуальна

частина може включати в себе допоміжні технології:

1) організаційні технології: форми навчання (індивідуальні, групові, колективні, масові);

2) методи навчання і виховання;

3) інформаційні технології;

4) виробничі технології (індустрійні);

5) поліграфічні та ін.

Технологія навчання — близьке, але не тотожне до поняття педагогічна технологія. Технологія навчання відбиває шлях освоєння конкретного навчального матеріалу (поняття) в рамках відповідного навчального предмету, теми, питання в межах обраної технології.

Технологія навчання потребує **спеціальної організації** процесу навчання, навчального змісту, адекватних йому форм і методів. Так, наприклад, індуктивний шлях побудови змісту навчання потребує адекватних до нього форм і методів навчання. Це так зване традиційне навчання. Дедуктивний шлях побудови змісту навчання дає змогу використовувати проблемні методи навчання, модульно-розвиваючу форму. Але можливі й такі варіанти: до форм навчання спеціально добираються зміст і методи навчання чи під методи добираються форми і структурується зміст навчання. Наприклад, це може бути предметне навчання, ігрова технологія, технологія проблемного навчання (на рівні методу), інформаційні технології, технологія використання опорних схем, конспектів, класичне лекцій-

не навчання, навчання за допомогою аудіовізуальних технічних засобів, система «консультант», навчання за допомогою книги, система «репетитор», (індивідуальне) дистанційне навчання, комп'ютерне навчання та інші навчальні технології.

Таким чином, зрозуміло, що, по-перше, поняття «технологія навчання» включає зміст, форми, методи навчання. По-друге, воно майже адекватне поняттю «методика» навчання.

Поняття «методика навчання» має два основних значення (В.В.Юдін):

- по-перше, як **приватна дидактика** (наприклад, методика викладання фізики, хімії тощо) вона визначає «чому і як навчати», і в цьому розумінні може вміщувати в себе від однієї до кількох технологій навчання;
- по-друге, методика може розглядатись як **сукупність методів і прийомів** проведення уроків.

Перше розуміння «методики» ширше за поняття «технологія навчання». Воно наближене до теорії навчання і проектує її основні положення у вигляді конкретних практичних явищ.

Останнє визначення найбільше наближене до розуміння технології, оскільки засоби, що застосовуються на занятті, спрямовані на отримання конкретного результату. Це вимушує технологізувати проведення заняття (визначити поетапну послідовність змісту матеріалу і відповідних засобів навчання), а саме — вибрати шлях досягнення результату.

Педагогічна технологія відображає модель навчально-виховного і управлінського процесів освітнього закладу і об'єднує в собі зміст, форми і засоби кожного з цих процесів

Педагогічна техніка відбиває рівень майстерності педагога

Повертаючись до поняття технологій, слід зазначити, що технології навчання, виховання, управління зв'язані з педагогічними технологіями, освітніми технологіями загальною ідеєю відповідної освітньої концепції, педагогічними парадигмами, змістовим наповненням функцій.

Але було б неправильно сказати, що це завершена структура даних понять.

Так, деякі автори вживають поняття «педагогічна техніка» або «педагогічна технологія» у значенні «педагогічна техніка» (А.О.Гін, І.А.Зязюн, М.Й.Красовицький та ін.).

Педагогічна техніка відбиває рівень майстерності педагога. Від того, як і якими прийомами навчання і виховання він володіє, залежить рівень розвитку суб'єктів навчання (виховання).

Цікавими є прийоми педагогічної техніки, що розробив А.О.Гін. Автор поділяє їх на дидактичні, прийоми управління класом. Наведемо деякі приклади прийомів педагогічної техніки. Серед дидактичних прийомів педагогічної техніки, пропонуються такі:

1. «Дивуй!». Формула: вчитель знаходить такий кут зору, за якого буденне стає дивовижним.

2. «Відкладена відгадка». Формула: на початку уроку вчитель дає загадку (дивовижний факт), відгадка якої в новому навчальному матеріалі.

3. «Лови помилку!». Формула: пояснюючи матеріал, вчитель навмисно робить помилки.

Деякі прийоми управління класом:

1. «Демонстрація професійного рівня». Формула: вчитель демонструє приклад виконання творчого чи складного завдання.

2. «Вихід за межі». Формула: вчитель виходить за межі підручника.

3. «Введіть роль». Формула: учень бере участь в управлінні навчанням, виконуючи певну роль. Під час лекції вчитель наводить певну теорію, гіпотезу, набір фактів. Як тільки в учня з'явився сумнів, він піднімає руку і говорить: «Я не вірю! Доведіть, що...» Такий прийом допомагає учням краще засвоїти тему.

4. «Резюме». Формула: учні письмово відповідають на серію питань, в них відображають ставлення до уроку, предмету, вчителя... Резюме робиться щотижня або щомісяця.

Ці та багато інших прийомів використовуються з огляду на вік суб'єктів навчання, рівень їх розвитку, зміст, форми, моделі, принципи, закономірності навчання. Це означає, що поняття «педагогічна техніка», безумовно, зв'язане з поняттями «технологія навчання (виховання)», «педагогічна технологія», «освітня технологія».

Таким чином, можна зробити висновок, що всі рівні педагогічної технології тожоні певній освітній концепції; крім цього, їм властиві змістовний компонент (цілі навчання, управління, зміст навчального матеріалу, зміст управління), процесуальний компонент (форми, засоби, методи навчання, організація і управління навчально-виховним процесом).

**Від того, як і
якими
прийомами
навчання і
виховання він
володіє,
залежить
рівень
розвитку
суб'єктів
навчання
(виховання)**

ЧИ СТИМУЛЮЄ ШКІЛЬНА ОСВІТА ВНУТРІШНЄ ЖИТТЯ ОСОБИСТОСТІ ?

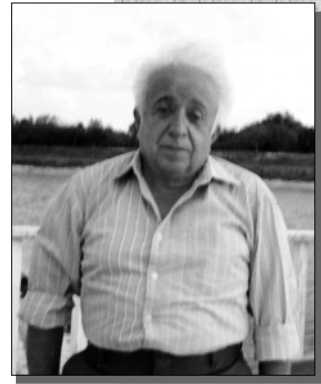
Педагогіка
школи

У світовій педагогічній літературі і, зокрема, українській, все гучніше лунає думка про те, що важливішою функцією освіти на всіх рівнях є стимулювання внутрішнього духовного життя особистості, «роботи душі» як шляху до самосвідомості і самоідентифікації. Багато років у практиці нашої школи освіта і виховання були орієнтовані переважно на свідоме або несвідоме сприйняття дитиною зовнішніх постулатів. Але така орієнтація не сприяла розвитку людини як вільної, незалежної і водночас соціально повноцінної, гуманістично спрямованої особистості. Йдеться про те, щоб з дитячих років викликати у вихованця прагнення зрозуміти сенс життя, зокрема власного, осмислити ідеал людини та свою відповідальність цьому ідеалу, уявити себе в очах інших людей, оцінювати свої вчинки з позиції добра і зла і в решті-решт — бачити об'єктивну картину власного «Я».

Про небезпеку послаблення або відсутності в людині такої «роботи душі» свого часу попереджував ще Еріх Фром: **«Наша моральна проблема — це байдужість людини до самої себе. Вона**

полягає в тому, що ми втрачаємо почуття значимості та унікальності індивіда, перетворили себе у знаряддя зовнішніх цілей... Оскільки ми не віримо у свої сили, у нас немає віри в людину, немає віри в самих себе... У нас немає совісті в гуманістичному її розумінні... Ми — отара, яка вірить, що дорога, якою ми йдемо, повинна привести до цілі, бо ми бачимо, що й інші йдуть тією ж дорогою»¹. Отже, безвідповідальність і байдужість до власного «Я» Е.Фром розглядає як великий гріх. Він наголошує: «Не самозречення і себелюбство — а любов до себе, не заперечення індивідуального — а ствердження свого істинного людського «Я», ось найвищі цінності гуманістичної етики» (там же, С. 12).

Мовби підтверджуючи цю думку Фрома, американський соціолог і педагог Томас Лікона бачить причину духовної кризи американського суспільства у «ціннісному нейтралітеті», який руйнує духовність молоді. Він наводить у зв'язку з цим такі дані: у 1970 році найбільш важливою життєвою установкою в студентському середовищі було філософське осмислення буття (82,9%);

Михайло
КРАСОВИЦЬКИЙ

Доктор педагогічних наук,
професор

Директор школи, ліцею, гімназії, №1-2001

© Михайло КРАСОВИЦЬКИЙ, 2001

¹Е.Фромм. Человек для себя. — Минск, 1992. — С. 237

до 90-х років ця цифра знизилася до 39,4%. Одночасно інтерес до фінансового процвітання зріс із 39,1 до 75,6%.¹

**... ПОКИ ЛЮДИНА
НЕ ВІДЧУЄ В СОБІ
МИСЛИТЕЛЯ, ВОНА
НЕ МОЖЕ ПО
СПРАВЖНЬОМУ
ПЕРЕЖИТИ
ГОРДІСТЬ ЗА ТЕ, ЩО
ВОНА ЛЮДИНА**

В. О. Сухомлинський

Психічний стан, коли в центрі уваги людини — її внутрішній світ, є не тільки умовою розвитку само-свідомості, а й свідчення певного рівня її зрілості. І. Кон, опираючись на результати досліджень, констатує, що «люди з більш високим рівнем самосвідомості точніше описують свої суперечливі внутрішні стани і відповідно краще контролюють свою поведінку, ставлячи її у відповідність з такими цінностями, як досягнення поставленої мети, чесність, допомога іншим людям, дотримання соціальних норм і т.д.»².

Цілком зрозуміло, що зміст внутрішнього життя кожної особистості необмежений і багатогранний. Він залежить від рівня її розвитку, освіченості, культури, особистих якостей, життєвої ситуації і т.п. Щодо можливостей школи стимулювати у дітей різного віку «роботу душі», на мою думку, можна окреслити певну програму-мінімум. Дитина під впливом навчання і виховання має замислитися принаймні над такими питаннями:

● **смысл і мета людського життя, зміст щасливого життя;**
● **пошук власного призначення, смыслу власного**

- **життя, життєвого плану;**
- **еталон справжньої людини, моя відповідність цьому еталону, мої позитивні і негативні якості;**
- **уявлення про свої можливості, про свій образ;**
- **бачення себе в очах інших людей;**
- **осмислення своїх взаємин з оточуючим світом — з батьками, друзями, педагогами тощо;**
- **оцінювання своїх дій, осмислення своїх вчинків;**
- **чи вільно я дію і вирішую свої проблеми, чи залежний від стороннього впливу;**
- **значення власного «Я» у перетворенні оточуючого світу, що я можу зробити для добра;**
- **чи справедливий я з іншими, чи справедливий до себе;**
- **ставлення до Бога, до релігійних поглядів;**
- **оцінка свого тіла, фізичного стану, зовнішності, задоволення чи незадоволення собою.**

Ефективне виховання, за влучним зауваженням І. Беха, не може бути «без критичного погляду людини на саму себе... Слід цілеспрямовано розглядати усвідомлення вихованцем свого внутрішнього світу...»³. Так ставив питання і В. О. Сухомлинський: дитина відкриває себе, «образно кажучи, заглядає сама в себе, оцінює сама себе, співставляє, — що в мені було і що є сьогодні»⁴.

Проте слід визнати, що **вирішенню цієї проблеми на практиці заважає ціла низка факторів**. Спробуємо їх виділити.

¹ Th. Lickona. Educating for character. — New York, 1992. — P. 17

² И. Кон. В поисках себя. — М., 1984. — С. 256

³ І. Бех. Особисто-зорієнтовані технології у виховному процесі // Директор школи, ліцею, гімназії. — 2000. — № 1. — С. 86

⁴ В. О. Сухомлинський. Сто порад вчителів. Збір. тв. у 3-х томах. — Т. 2—К, 1976. — С. 581

● Байдужість і примітивізм духовного життя багатьох вчителів і, як наслідок, їх нездатність вийти за межі офіційно проголошених установок, орієнтація на зовнішні прояви учнів, що розглядаються як міра їх вихованості або збагачення тими чи іншими цінностями. За даними моєї аспірантки, Олени Белкіної, менше чверті опитаних вчителів розуміють, наприклад, що таке «критичне мислення». Рівень інтелігентності значної частини педагогів не піднімається до філософського осмислення оточуючої дійсності чи, навіть, педагогічних явищ.

● Відсутність інтересу у вчителів, керівників шкіл до внутрішнього духовного життя своїх вихованців, до проблем, що їх хвилюють. Наслідком цього — а діти добре це відчують — є закритість їх внутрішнього життя для педагогів і досить часто й для батьків. За таких умов особистісно-орієнтоване виховання практично неможливе.

● Відтак у діях педагогів спостерігаються дві крайнощі: або повне невтручання в особистісний світ дитини, або нав'язування власних поглядів, штампів поведінки, схем самоідентифікації. Останнє — особливо небезпечно і замаскована форма насилля над власним вибором дитини. Хто має право у незахищений, недосвідчений, слабкий внутрішній світ дитини вводити ін'єкції її бажаного (для когось) «Я-образу» — лєнінця, козака, ворога чорних чи білих, хазида, самурая і т.п.? По-

милка ще й в тому, що в основі такого підходу, за висловом І.Зязюна та Г.Сагач, «ілюзія, що зовнішнє безпосередньо формує внутрішнє... Таке навчання не орієнтується на формування механізмів саморозвитку особистості, оскільки ігнорує фактор спонтанності»¹.

● Зміст гуманітарної освіти не завжди відповідає інтересам, потребам, особливостям сучасних учнів і не спрямований на стимулювання питань особистості до себе. Коли читаєш тексти деяких сучасних підручників, зокрема з української та російської літератури, виникає питання, чи знають їх автори про таке явище як «молодіжна субкультура», чи враховують їх у підборі текстів, у спрямуванні навчальних завдань і питань для осмислення? Важливо, щоб учні не лише пізнали творчість Лєсі Українки, а й щоб вона примусила замислитися над собою.

● Відсутність розроблених і науково обґрунтованих методів, прийомів, шляхів збудження внутрішнього життя особистості в процесі вивчення основ наук, спілкування вчителів і учнів. Тут особливо небезпечно загроза примітивізму. Не можна не погодитися з О.В.Сухомлинською, яка пише:

«Нині дуже багато досліджується, говориться, рекламується, закликається до ідей саморозвитку, самовиховання, самовдосконалення — в аспекті індивідуалізації й диференціації навчання.

Проте складається враження, що цей саморозви-

У діях педагогів спостерігаються дві крайнощі: або повне невтручання в особистісний світ дитини, або нав'язування власних поглядів...

¹ І.О.Зязюн, Г.М.Сагач. Краса педагогічної дії. — Київ, — С. 53

**ДИТИНА, ЩО ФОРМУЄТЬСЯ
— НЕ САМОДОСТАТНІЙ
ІНДИВІД,
ЙОГО РІСТ І РОЗВИТОК
ПОТРЕБУЮТЬ НЕ ЛИШЕ
ПЕДАГОГІЧНОГО
ЗНАННЯ,
А Й ПЕДАГОГІЧНОГО
СУПРОВОДУ**

О. В. Сухомлинська

ток визначається як самоціль. Але в ім'я чого він пропагується і обґрунтовується, задля якої мети, яких цінностей і хто повинен довести дитину до такого стану, коли вона здатна саморозвитися, які сторони дитячої психіки треба стимулювати, розвивати, а які, навпаки, пригасити — це також відкрите питання для науковців і почасти для практиків.

Адже дитина, що формується — не самодостатній індивід, його ріст і розвиток потребують не лише педагогічного знання, а й педагогічного супроводу¹.

Вплив на особистість учнів прагматичних тенденцій життя суспільства і руйнівного, бездуховного змісту телевізійних програм. Матеріально-грошові цінності домінують суспільства закріплює телебачення і навпаки. За цих умов значно поширюється процес деіндивідуалізації людини, особливо молоді, стандартизація інтересів, потреб, прагнень, що значно гальмує будь-які благородні наміри школи. Педагогіка і наука виховання, зокрема, опинилися в ситуації, яку досить виразно характеризує Е. Фром: «Створивши нові і кращі засоби для оволодіння природою людина спіймалася в тенета цих засобів і загубила мету, яка тільки і дає цим засобам смисл, — **саму людину**... ..при всьому

своєму знанні про матерію вона — невіглас щодо найбільш важливих і фундаментальних питань людського існування: що таке людина, як вона повинна жити, як можна визволити і плідно використати велику енергію, що міститься **в самій людині**»².

Нещодавно я спробував з'ясувати, якою мірою сучасна школа стимулює «роботу душі». З цією метою учням старших класів різних шкіл (до 1000 чол.) запропонували анкету:

1) чи замислювався ти коли-небудь над такими питаннями: в чому сенс життя людини; для чого я живу; який я, чи подобаюся сам собі; чи подобаюся я іншим людям; вільна я людина, чи підкоряюся волі інших; мої стосунки з батьками, вчителями, товаришами; яким я хочу бути, чого прагну в житті; чи здатний я сам досягти успіху; чи я такий, яким би мені хотілося бути чи задовольняє мене навколишня дійсність;

2) якщо замислювався, то що спонукало до цього: книга, фільм, урок, розмова з вчителем, батьками, товаришем тощо.

Учні знаком «+» відмічали ті питання, над якими вони замислювалися, і відповідно називали джерела, які спонукали до цього.

Цілоком розуміючи відносну об'єктивність відповідей, все ж можна зазначити деякі цікаві тенденції. Значна частина учнів — юнаків і дівчат — все ж замислюються над такими питаннями як «яким я хочу бути, чого прагну в житті»

¹ О. В. Сухомлинська. Про стан теорії і практики виховання в освітньому просторі України // Шлях освіти. — 1998. — № 3. — С. 4.

² Е. Фромм. Чоловік для себе. — Минск. 1992. — С. 12.

(81%), «який я, чи подобаюся сам собі» (74%), «чи подобаюсь іншим людям» (73%), «як складаються мої стосунки з батьками, вчителями, товаришами» (72%): 49% учнів ставлять перед собою питання «вільна я людина, чи підкоряюся волі інших». Є й такі, які своє ставлення висловлюють так: «яка різниця», «до біса ці клятві питання», «навіщо вам це знати» і т.п.

Думаю, для педагогів будуть корисними висновки про те, які джерела спонукають учнів до роздумів, тобто до «роботи душі».

Наведені дані відбивають реальне становище справи. Не може не вразити низький рейтинг уроку та педагогів у стимулюванні розвитку самосвідомості, самопізнання дитини, у «роботі душі».

Щоб використовувати навчально-виховний процес для стимулювання внутрішнього життя особистості школяра слід, насамперед, **ураховувати складний комплекс факторів, які незалежно від педагога впливають на цей процес.** З огляду на те, що всі ці фактори відомі і описані різними науками, вважаю за доцільне стисло сформулювати їх і визначити завдання школи, вчителів.

Завдання школи, педагога, які впливають з урахуванням впливу наведеного комплексу факторів, сформульовано тут у загальному плані. Це, так би мовити, педагогічні засоби діяльності вчителя, спрямовані на стимулювання і створення умов для розвитку самосвідомості учня, на допомогу йому в цій складній «роботі душі». Ви-

конуючи цю нелегку функцію, вихователі повинні також враховувати і закономірність цього процесу. Ігор Кон визначає його як трьохступеневий процес: «спочатку індивід повинен стати спостерігачем своїх думок, почуттів, вчинків, тобто інтенсифікувати само-свідомість. Це допомагає йому помітити **суперечливість**, взаємну несумісність деяких своїх думок, вчинків і принципів, що, в свою чергу, активізує його **внутрішній діалог**, перетворюючи самопізнання в самовиховання, у свідоме формування і закріплення нових, бажаних елементів поведінки»¹.

Працюючи з вихованнями у цьому напрямі, важливо бачити відмінність двох можливих наслідків орієнтації дитини на свій внутрішній світ:

1) зациклення на самому собі, прагнення до «самокопання», абсолютна віра у власні моральні закони і свою зверхність над іншими;

2) інтерес до себе, до свого внутрішнього життя не тільки для самопізнання, а й щоб знайти правильні гуманістичні взаємини з оточуючим світом.

Слід також зважати на те, що зростання самосвідомості, підвищення рівня самооцінки й оцінки інших, усвідомлення своєї неповторності та несхожості з

¹ І. Кон. В пошуках себе. — М., 1984. — С. 256

Таблиця 1

№ п/п	Що спонукає до осмислення тієї чи іншої проблеми	Якою мірою (рейтинг)
1.	Розмови з друзями	84 %
2.	Розмови з батьками	76 %
3.	Фільми	45 %
4.	Книга, власні роздуми	40 %
5.	Розмови з вчителем	27 %
6.	Якість життєвої події	9 %
7.	Урок	8 %
8.	Розмови з іншими людьми	6 %

Таблиця 2

№ п/п	Фактори впливу на внутрішнє життя особистості учня	Завдання школи, вчителів
1	Спадкові особливості розумової діяльності, темпераменту, характеру, здатність до концентрації	<ul style="list-style-type: none"> • Опираючись на позитивні сторони • По можливості розвивати позитивні спадкові задатки • Зважати на можливі наслідки відхилення від норми і допомагати особистості усвідомити їх
2	Сім'я: загальнокультурний рівень, стан взаємин батьків і дітей, педагогічна освіченість	<ul style="list-style-type: none"> • Здійснювати заходи щодо збагачення загальної культури і педагогічної освіченості • Регулювати взаємини, якщо це потрібно • Виховувати повагу до внутрішнього життя дитини, заохочувати цей процес
3	Культура і моральні цінності суспільства, безпосереднього оточення. Домінування індивідуалістичних або колективістських тенденцій у національній ментальності	<ul style="list-style-type: none"> • Орієнтувати учнів на кращі моральні і культурні цінності • Підтримувати орієнтацію особи на власні цінності, власний вибір з урахуванням цінностей і вибору інших
5.	Громадська думка як відбиття загальних соціально-моральних суджень та конкретних думок і оцінок щодо даної особистості	<ul style="list-style-type: none"> • Виховати повагу до громадської думки та критичне ставлення до неї, вміння протидіяти конформістському підкоренню думки більшості • Навчити самостійно аналізувати думки оточуючих про себе, визначати об'єктивні та помилкові судження
6	Зміст і методика навчально-виховного процесу в школі , рівень викладання навчальних предметів, самостійне читання	<ul style="list-style-type: none"> • Спрямувати зміст навчальних предметів, особливо гуманітарних, на осмислення особистістю власного "Я" • Акцентувати зміст навчального матеріалу на проблеми, близькі сучасному поколінню молоді та конкретним особам • Заохочувати до самостійного читання художньої літератури і осмислення у світлі прочитаного власних проблем
7	Особистий досвід пізнавальної, трудової, суспільно-благодійної, творчої, спортивно-оздоровчої діяльності, гри	<ul style="list-style-type: none"> • Спонукати дитячий колектив до оцінки процесу і наслідків діяльності, внеску кожного у спільну діяльність • Орієнтувати кожну особистість на власну критичну оцінку своїх успіхів і помилок у діяльності, своїх можливостей у досягненні мети
8	Соціальні ролі , які грає дитина, перебуваючи в школі (учень, виконавець певних громадських обов'язків, лідер чи підкоряється волі інших, відмінник, сексуальна зірка, представник певного хобі тощо)	<ul style="list-style-type: none"> • Аналізувати, якою мірою дана роль сприяє чи шкодить становленню власного "Я" особистості • Допомогти учню, якщо це потрібно, оволодіти роллю, що розкріпає його внутрішні сили, посісти гідне становище в колективі • Орієнтувати особистість на критичне осмислення своєї ролі та вміння її гідно виконувати.
9	Загальний характер взаємовідносин у шкільному та класному середовищі, стан взаємин даної особистості з ровесниками та дорослими	<ul style="list-style-type: none"> • Спрямувати характер взаємин у колективі на повагу до гідності кожного учня • Допомогти дитині нормалізувати її взаємини з іншими, якщо це потрібно • Орієнтувати особистість на осмислення і об'єктивну самооцінку її взаємин з ровесниками та дорослими
10	Зовнішні події , життєві ситуації, участь у конфліктах	<ul style="list-style-type: none"> • Виробити у кожного учня здатність принципово діяти згідно з власними моральними цінностями • Виробити потребу в самоаналізі своїх дій у різноманітних життєвих ситуаціях

іншими, може викликати в дитині, в юнаку почуття самотності. Особистості з підвищеною самосвідомістю стає важко спілкуватися з людьми менш глибокими і не здатними до узагальнень, не схильними до самооцінки і звиклими до стереотипів мислення. Пригадується героїня п'єси Бернарда Шоу — Еліза Дулітл. Професор Хіггінс виховав з вуличної торгівки квітами прекрасну леді, а вона, знаючи, що їй доведеться повернутися у свій вчорашній світ, кинула йому в обличчя домашні туфлі: «Навіщо ви це зробили? Тоді я могла хоч продавати квіти на вулиці... А тепер?»

Тому **виховання, спрямоване на стимулювання «роботи душі» не повинно бути привілеєм одиниць.** Воно повинно стосуватися всіх, без нього взагалі не може бути ефективним виховання вільної і гуманної особистості. Цілком природно, що педагогів-практиків цікавить головне питання — як це робити, як використовувати навчально-виховний процес з цією метою. Певно, ця проблема повинна бути предметом глибокого психолого-педагогічного дослідження.

Узагальнюючи досвід творчих педагогів України, Росії, США, спираючись на літературні джерела, певною мірою — на власний досвід, спробую визначити деякі **методичні умови, шляхи, прийоми спрямування школярів на «роботу душі».**

1. Насамперед, необхідно створити в школі атмосферу високої духовності, поваги до особистості та її

внутрішнього світу. Це стоєть найрізноманітніших елементів життя школи, класу — культури поведінки педагогів та їх ставлення до учнів та взаємин між собою; характеру взаємовідносин між учнями, коли кожен має змогу самоствердитися; розумно поєднання свободи і відповідальності кожного члена колективу; культивування традиції поваги до неординарних, творчо мислячих дітей; відсутності моралізування і примітивізму в осмисленні різноманітних явищ шкільного життя, науки, оточуючої дійсності. «... Учить своїх вихованців бачити людину. Нехай кожний навчиться бачити в людині, як у дзеркалі, самого себе... — писав В.О.Сухомлинський, — це одна з вершин педагогічної мудрості»¹.

2. У процесі моральної освіти учнів доцільно — з урахуванням їх вікових особливостей — звертати увагу на значення для людини самопізнання, критичного самоаналізу своїх дій, вчинків, думок. Це можуть бути спеціальні бесіди, відверті невимуснені розмови, групові дискусії тощо. Бажано, щоб предметом обговорень були проблеми, що хвилюють учнів, осмислення яких є важливим для кожного. Прикладом такого підходу можуть бути «уроки мислення», які практикував з учнями молодших класів В.О.Сухомлинський. Заслугує на практичне наслідування його досвід залучення навіть молодших школярів до роздумів про такі складні поняття й проблеми як народжен-

Необхідно створити в школі атмосферу високої духовності, поваги до особистості та її внутрішнього світу

¹ В.О.Сухомлинський. Сто порад вчителів. Зібр. тв. у 3-х томах — Т. 2. — С.599.

В американській педагогічній літературі акцентується на індивідуальному консультуванні дитини з приводу її проблем

ня, смерть, саме життя, добро і зло, горе, біда, страждання, совість, терпимість, любов і т.п.

3. Як засіб, що спонукає учнів заглиблюватись у свій внутрішній світ, можна використовувати художню літературу (у позакласному і в урочному читанні). Проте для цього педагоги повинні навчати вихованців ідентифікувати прочитане з власними проблемами, інтерпретувати тексти, порівнювати думки, рішення, дії героїв художньої літератури з власною поведінкою у подібних ситуаціях, шукати відповіді в книгах на власні питання і проблеми. Велику допомогу в цьому процесі може надати читання мемуарів, спогадів видатних людей, письменників, діячів культури, науки.

Слід зауважити, що захоплення дитини, юнака образом певного героя може й заважати пізнанню самого себе. Коли я вчився у 9-10 класі, мене полонив образ Печоріна з роману М.Лермонтова «Герой нашого времени». Я надягнув на себе маску байдужості до життя, до себе, до оточуючих, напускав на себе роль цинічної і холодної людини. Але це був не я. На жаль, тоді не знайшлося нікого, хто змусив би мене замислитись над тим, що я виконую чужу роль.

4. Слід залучати учнів до пізнання свого «Я» шляхом періодичного самоаналізу. Це час, коли людина немовби зупиняється в своєму постійному суєтному русі і звітує перед собою про пережите. Католицький автор підруч-

ника педагогіки робить спроби привчити вихованців до так званого «вечірнього обрахунку совісті», коли дитина вдається до спокійних внутрішніх роздумів про життя і себе. Інтересу до самоаналізу можуть сприяти також тести на самооцінку тих чи інших власних якостей, ведення особистих щоденників (а до цього схильні багато юнаків і дівчат).

5. В американській педагогічній літературі акцентується на індивідуальному консультуванні дитини з приводу її проблем. Приділяється велика увага навчанню вчителів методиці індивідуального консультування (встановленню контакту, отриманню найповнішої інформації про те, що хвилює учня, формулюванню рекомендацій тощо). Ми можемо назвати це проблемною відвертою бесідою вчителя та учня. Але у будь-якому разі важливо оволодіти вмінням застосовувати під час таких бесід елементи психоаналізу, спонукати дитину до пошуку джерел тих проблем, що ускладнюють його життя, навчання, взаємини з оточуючим світом.

6. Треба створювати в процесі шкільного життя спеціальні педагогічні ситуації, в яких особистість, виконуючи ті чи інші ролі, краще пізнає себе, свої сильні й слабкі сторони, вміння долати труднощі, вирішувати творчі проблеми різної складності і, взагалі, бачить себе в дії. Такі ситуації педагог може створювати в процесі різноманітної навчальної, громадської, есте-

Приділяється велика увага навчанню вчителів методиці індивідуального консультування

тичної, будь-якої творчої діяльності учнів. Проте вплив таких ситуацій на стимулювання внутрішнього життя учня залежить від урахування багатьох факторів: хто включений в ситуацію, в якій ролі виступає вихованець, чи є ситуація значущою для даної особистості, які почуття вона може викликати і т.п.

Багато можливостей повернути увагу учнів до внутрішнього життя, до свого «Я» має **безпосередньо навчальна діяльність**. Йдеться не про якісь особливі прийоми, що потребують додаткового часу, а про підвищення якості, глибини навчального процесу відповідно до законів дидактики. Спробуємо зупинитися лише на деяких аспектах.

1. Моделювання під час уроку або інших форм навчання ролей, в яких може виступати кожен учень, скажімо, консультанта, рецензента, опонента, керівника проекту, лідера навчальної групи тощо. Що дає таке чередування ролей? Кожен учень має змогу перевірити свої сили у виконанні тієї чи іншої ролі, отже краще оцінити свої здібності. А це в свою чергу допомагає відповісти на питання «Хто я такий? На що я здатний? Що я повинен удосконалити в собі?» А якщо педагог ще й допоможе учню оцінити свою участь у кожній ролі, це суттєво посилить психологічний і педагогічний ефект.

2. Створення під час навчання ситуацій вибору для всього класу, групи, окремого учня. Можливостей для

цього багато: знайти оптимальне рішення складної моральної проблеми в літературному творі; обрати кращі рішення в ситуаціях, у яких діяли історичні особи, полководці, лідери партій; знайти оптимальний шлях розв'язання математичної задачі; запропонувати більш раціональний підхід до розробки спільного проекту тощо. В таких ситуаціях особистість відчуває певне напруження інтелектуальних, навіть фізичних сил, отримує задоволення від своєї вдалої пропозиції, переживає, якщо їй бракує плідних ідей. Цілком природно, що у будь-якому разі ці ситуації спонукають до бажання розібратись у своїх можливостях, помилках, потребах.

3. Об'єктивна, доброзичлива і аргументована оцінка вчителя навчальних успіхів учня. Ми завжди акцентували увагу на педагогічній важливості такого підходу. В цьому аспекті особливого значення набуває кваліфікована рецензія усної або письмової відповіді учня. Вона повинна містити не лише формальну оцінку; йдеться про висловлення справедливої думки вчителя щодо наукового рівня знань учня, вміння практично їх застосовувати і — на цьому слід особливо наголосити — щодо осмислення знань, наявності особистої думки учня, творчого підходу до засвоєного матеріалу. У такому підході ми вбачаємо важливий засіб спонукати учня до самооцінки, самопізнання свого ставлення до навчання, до інформації, яку він отримує в

Треба створювати в процесі шкільного життя спеціальні педагогічні ситуації, в яких особистість краще пізнає себе

Вплив таких ситуацій на стимулювання внутрішнього життя учня залежить від урахування багатьох факторів

Йдеться про виховання вільної людини не у зовнішньому, а у внутрішньому розумінні поняття «свобода»

школі і, зрештою, до розвитку самосвідомості.

4. З точки зору особистісно-орієнтованого навчання і виховання варто звернути увагу педагогів на такі індивідуальні завдання з тієї чи іншої теми, які спонукають особистість пов'язати її вивчення зі своїми особистими проблемами, інтересами, роздумами. Допомогти замислитися над собою, відкрити себе, відчути певні прагнення, зрозуміти себе можуть найрізноманітніші завдання: звернути увагу на життя і творчість вченого, письменника, історичного діяча; замислитися над своїм фізичним розвитком під час вивчення біології; усвідомити своє призначення при вивченні певного історичного матеріалу і т.п. Доцільність і ефективність таких завдань залежать від мудрості педагога і глибокого знання своїх вихованців.

5. Емоційне підсилення постановки і розв'язання тих чи інших навчальних проблем, положень, ідей, думок з метою залучення учнів до їх осмислення. Спонукаючими факторами в таких ситуаціях можуть бути виклик до дискусії, образний виклад вчителя, його захоплення літературним героєм, подвижництвом вченого, духовністю письменника. Ці та інші подібні прийоми відіграють велику мобілізуючу роль для «роботи душі» особистості, для порівняння, для осмислення власного «Я».

Безумовно, стаття не охоплює все багатство методів, прийомів, методичних

підходів, які можуть застосовуватись у практиці навчання і виховання учнівської молоді для стимулювання внутрішнього життя кожної особистості. Варіацій безліч залежно від педагогічної культури вчителя і особливостей учня. Однак ефективність цієї роботи залежить від стратегічної установки школи, від орієнтації всього навчально-виховного процесу на стимулювання «роботи душі» вихованців, від прагнення навчити дітей серйозно ставитися до себе, до свого внутрішнього життя, вмінню і бажанню бути самим собою.

Врешті-решт йдеться про виховання вільної людини не у зовнішньому, а у внутрішньому розумінні поняття «свобода». Джон Дью вважає небезпечним і хибним прагнення людей прислухатися до правителів, держави, звичаям, традиціям як віру в те, що «існує певний голос, настільки авторитетний, щоб заглушити потребу у самостійній традиції»¹. Водночас, як зазначає М.Бердяєв, «особистість, що усвідомила себе, слухає внутрішній голос і підкоряється лише йому, — не покорається зовнішнім голосам. Найвеличніші з людей завжди слухали виключно внутрішній голос, відмовляючись від конформізму у відношенні до світу»².

Від школи незалежної України багато залежить, чи виховає вона покоління, готове знову бездумно виконувати «волю начальства», чи піде своїм шляхом до висот духовності, національного відродження, свободи.

¹ John Dewey and James H. Tufts. Ethics. — New York. — 1923. — P. 364

² Н. Бердяєв. О рабстве и свободе человека. — Москва—Париж. — С. 42

ПОСТНЕОКЛАСИЧНІ УЯВЛЕННЯ ПРО УПРАВЛІННЯ ПЕДАГОГІЧНИМ ПРОЦЕСОМ

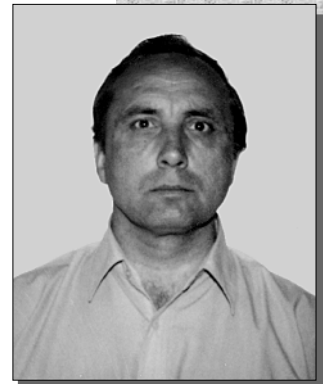

Педагогіка
ШКОЛИ

Пропонована Вашій увазі стаття — це «концентрат» лекції, прочитаної В.А.Кушнірем директорам і завучам шкіл м. Кіровограду і Кіровоградської області на курсах підвищення кваліфікації при Кіровоградському інституті післядипломної педагогічної освіти. Лекція продовжувалася дві години, а її обговорення — чотири, і було, за власною оцінкою Василя Андрійовича, непростим для нього.

Директори — це, насамперед, практики, які звикли діяти у полі інструкцій, а не в полі можливостей, про яке, зокрема, йдеться у статті. Зрештою слухачів вдалося переконати: розуміння теоретичних основ управління, як шлях підвищення кваліфікації, розширює їхні можливості у практичній організації педагогічного процесу, в управлінні педагогічним колективом.

Радимо й Вам, шановні читачі, «продертися» крізь термінологічні хащі, аби дійти простої істини: сучасна наука управління спонукає до творчості. Для тих же, хто в своїй діяльності ніколи не керувався простими схемами і враховував індивідуальні особливості в навчально-виховному процесі, стаття послужить науковим обґрунтуванням їх творчого досвіду.

**Василь
КУШНІР**

Кандидат педагогічних наук, доцент, докторант кафедри педагогіки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка

Директор школи, ліцею, гімназії №2/2001

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

При вивченні складних соціальних систем, у тому числі — педагогічних, виявилось: цілий ряд фактів і проблем не можна пояснити лише методами класичної науки. Стосовно управління педагогічним проце-

сом такі проблеми проявились у необхідності обґрунтувати, що може існувати багатомодельність систем управління, обґрунтувати суть і роль суб'єктивного фактору при створенні таких моделей, те, що в процесі управління можуть об'єктивно існувати суперечності та протилежності, що вони можуть взаємно

доповнюватися та інше. На основі класично-лапласівського детермінізму розв'язати перелічені проблеми неможливо. Проблеми управління педагогічним процесом постнеокласична наука пояснює на основі детермінації через самоорганізацію, управління через поля можливостей і вибір та перетворення можливостей у дійсність. Суб'єктивність управління полягає в тому, що існує об'єктивне поле можливостей, із якого суб'єкт управління вибирає певні можливості.

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ

Сучасний підхід до вивчення складних соціальних процесів і явищ, у тому числі й педагогічних, є системним. Серед вчених, що займалися системними дослідженнями в педагогіці можна назвати Т.А.Ільїну, А.А.Братко, Н.Ф.Талізїну, В.С.Лутая, В.П.Беспалька, Н.В.Кузьміну, Ю.К.Бабанського та інших. Системний підхід до вивчення педагогічного процесу та управління ним передбачає, що його слід розуміти як складну систему. Поняття складності педагогічного процесу розпливчате і потребує уточнення; в його змісті можна виділити такі особливості.

Педагогічні явища є цілісними утвореннями. Їх системний аналіз передбачає виділення складових. При цьому ціле детермінує частини. Тобто, частини педагогічного процесу є такими лише у складі цілого, існують в середині останнього і лише цілісний педагогічний процес робить їх частинами. З іншого боку, тільки завдяки складовим, педагогічний процес існує як такий. Перефразовуючи Гегеля, можна сказати, що цілісний педагогічний процес рівний своїм складовим у їх сукупності, а складові рівні педагогічному проце-

су в їх роздільності.

Педагогічний процес є неоднорідним цілісним утворенням. Це дає змогу виділити його окремі сторони, риси, властивості, періоди та інші складові. Виділені складові теж можна розглядати як цілісні неоднорідні утворення, які умовно можна назвати складовими другого рівня і т.д. Таким чином, можна створити модель змісту педагогічного процесу чи іншого педагогічного явища у вигляді ієрархії.

Характерною ознакою педагогічних явищ, у тому числі і педагогічного процесу є недиз'юнктивність. Це поняття ввів відомий психолог А.В.Брушлиський [2]. Недиз'юнктивність означає «взаємопереплетеність», взаємодоповнювальність складових цілого, механічну неподільність цілого. Звідси випливає, що складові педагогічного процесу проєктують на себе властивості всього педагогічного процесу та інших складових. Як приклад можна назвати різні етапи уроку. Неоднорідність уроку дає змогу виділити окремі його етапи (складові), між якими існують недиз'юнктивні зв'язки, що і робить урок певною системою. На певному етапі уроку вчитель в думках періодично повертається на його попередні етапи та прогнозує наступні, включаючи кінцевий результат. Через недиз'юнктивність неможливо однозначно визначити межі між складовими. Звідси випливає можливість неоднозначного модельного представлення педагогічних явищ. Оскільки окремі складові містять властивості інших складових, то у вербальній моделі педагогічного явища можна замінити одну групу складових іншою.

Недиз'юнктивність — це одна з причин, чому створюється поле можливостей у моделюванні педагогічного процесу. В свою чергу, це дає змогу різним педагогам створювати різні моделі навчання та виховання, ви-

робляти індивідуальний стиль педагога. Збільшення кількості складових педагогічного явища приводить до зменшення відмінностей між ними, що є якісно-кількісним обмеженням вербальних моделей педагогічних явищ.

Педагогічні явища мають континуальну характеристику складності, тобто кількість компонентів та зв'язків між ними є необмеженою. Таке явище носить назву парадоксу нескінченності. Завдяки недиз'юнктивності вербальні моделі мають скінчене число складових.

Невизначеність — одна із суттєвих рис складності педагогічних явищ. Вона характеризується відсутністю різних граней між властивостями; взаємозалежність властивостей переважає над їх відносною незалежністю; необхідність проявляється не як неминучість, а як можливість і випадковість. Невизначеність — не прикре непорозуміння, а об'єктивна характеристика педагогічних явищ. Невизначеність є однією з умов мінливості педагогічних явищ, існування поля можливих дій, ступенів вільності, віртуальної реальності. Поле можливостей дає педагогічному процесу змогу самоорганізуватися. Для педагогічного процесу однозначна детермінація практично неможлива. Педагогічний процес детермінується через поле можливостей, через самоорганізацію. Зовнішні умови створюють поле можливостей, а подальша детермінація відбувається за рахунок самоорганізації.

Педагогічним явищам одночасно властиві закономірність та хаотичність. На відміну від законів природничих наук закони педагогічного процесу не мають абсолютної сформованості. Ступінь їх сформованості може бути різним. Тому закони можуть проявлятися у вигляді тен-

денцій. Хаос характеризує нерегулярність, випадковість, неістотність, нестійкість, неповторюваність педагогічного явища. Закономірності, тенденції педагогічного процесу пробиваються через своєрідну хаотичність.

Суб'єктивність педагогічного процесу проявляється не в довільному волюнтаризмі педагогів чи інших учасників педагогічного процесу, а як об'єктивне існування можливостей, із яких суб'єкт здійснює вибір шляхом прийняття рішення.

Кооперація і компроміс відіграють суттєву роль в організації педагогічного процесу, колективів учнів та учителів. Процес самоорганізації педагогічного процесу завжди є результатом компромісу між кількома суперечливими тенденціями. Суперечлива ситуація допускає безліч компромісних варіантів розв'язку. Кооперація надає учасникам педагогічного процесу нові можливості для досягнення своїх особистих цілей.

Педагогічному процесу властива нелінійність, яка проявляється у багатоваріативності розвитку, можливості виникнення лавиноподібних процесів у нестійких станах, непропорційності затрачених зусиль і отриманого результату, наявності системного ефекту. Негативні нелінійні зворотні зв'язки дають змогу малими, але резонансними зусиллями утримувати педагогічний процес у певних рамках, а позитивні — підсилювати активізацію, творчість, позитивні тенденції.

Педагогічному процесу в нестійких станах властива біфуркаційність. Тобто існують області, в яких педагогічний процес може розвиватися кількома природними шляхами. Такі шляхи в синергетиці назвали аттракторами. Виявити їх — одне із завдань управління педагогічним процесом.

Педагогічний процес поєднує різні

відмінності та суперечності: стійкість і нестійкість, закономірність і хаотичність, раціональність і емоційність, лінійність і нелінійність, чіткість і нечіткість, поступальність і лавиноподібність, колективізм і індивідуалізм, визначеність і невизначеність, розвиток компонентів у різних темпосвітах, тобто різних темпах розвитку, різні за силою можливості, різні цілі і т.п. Таке поєднання — ще одна з характеристик складності педагогічних явищ.

ОСОБЛИВОСТІ ЦІЛЕУТВОРЕННЯ В УПРАВЛІННІ ПЕДАГОГІЧНИМ ПРОЦЕСОМ

Поняття управління застосовується у найрізноманітніших сферах реального життя. Це призводить до значних труднощів у його означенні, оскільки необхідно поєднати наукове узагальнення і зберегти точність і однозначність.

Один з основоположників кібернетики Н.Вінер визначив кібернетику як науку про управління. В.М.Свінціцький під управлінням розуміє цілеспрямований процес, результатом якого є перехід системи чи її компонентів з одного стану у інший [1]. Системний аналіз управління вимагає виділити його складові та встановити між ними зв'язки. А.І.Кітов виділяє три стадії управління: діагностичну, творчу і організаторську [3]. М.Марков — п'ять: цільову, дескриптивну, прескриптивну, реалізаційну, ретроспективну [4]. В.А.Якунін у педагогічному процесі називає такі етапи управління: формування цілей, інформаційні основи навчання, прогнозування, прийняття рішення, організація виконання, комунікації, контролю і оцінки результатів, коригування [7].

У кожному означенні управління явно чи неявно присутнє поняття цілі

управління. Ціль управління педагогічним процесом пов'язана зі свідомою діяльністю людей, спрямованою на реалізацію системи дій (актів управління) з метою отримання потрібних результатів. Ціль управління виступає як спосіб інтеграції різних дій людини в деяку послідовність чи систему, проектом дій, які визначають характер і системне упорядкування різних управлінських актів і операцій.

Цілі управління педагогічним процесом можуть бути довгостроковими і поточними.

Існують головні цілі управління педагогічним процесом, які стосуються педагогічного процесу у цілому, і підпорядковані, які визначають дії, направлені на досягнення головних цілей. Головні і підпорядковані цілі управління педагогічним процесом знаходяться у відношенні координації і субординації і в сукупності утворюють ієрархію цілей, пріоритетом у якій користуються цілі вищих рівнів. Як правило, цілі вищих рівнів більш довгострокові, більш важливі, визначальні для педагогічного процесу, більш абстрактні, менш динамічні. Цілі нижчих рівнів — конкретні, поточні, короткострокові, динамічні, ситуативні. Чим нижче рівень ієрархії, тим конкретнішими стають цілі, визначенішими шляхи, дії і засоби їх досягнення.

З огляду на недиз'юнктивність педагогічного процесу системі його управління також властива недиз'юнктивність на відміну від управління технічними системами. Відтак процес управління не може бути лінійною послідовністю певних етапів. Ціле детермінує частини. Причому така детермінація здійснюється як на основі об'єктивних властивостей педагогічного процесу, так і багато в чому залежить від суб'єкта управління.

Через складність педагогічного процесу виникає необхідність, щоб одночасно існувало кілька актів управління. Отже, перебіг педагогічного процесу передбачає комплекс взаємозв'язних цілей управління, які й утворюють досить складну ієрархію. Певна ціль управління реалізується за допомогою управлінських дій, які можуть суперечити іншим цілям. Комплекс цілей управління вимагає компромісних дій для їх здійснення, урахування пріоритету цілей в конкретний момент часу, встановленні певної послідовності їх здійснення.

Недиз'юнктивність управління педагогічним процесом є об'єктивною основою нечіткості меж між його етапами, що в моделюванні процесу управління відображається можливістю неоднозначності меж між складовими управління. Невизначеність, випадковість, мінливість педагогічного процесу також створюють можливості неоднозначності вибору моделі управління. Жорстка однозначна детермінація управління педагогічним процесом практично неможлива. Ієрархічна модель управління, особливо її нижні рівні, повинна передбачати можливі варіанти управління. Надмірна жорсткість, авторитарність, лінійність управління педагогічним процесом може призвести до наслідків, протилежних цілям управління. Як приклад можна назвати виникнення неформальної організації педагогічного процесу, інтереси якої не завжди співпадають з намірами управління.

Досягнення цілей управління, перебіг педагогічного процесу здійснюється більш оптимально не через авторитарне управління, а через діалог, компроміс, взаєморозуміння, співробітництво, повагу, ринок в узагальненому розумінні. Створення поля можливостей для учасників педагогічного процесу надає мож-

ливість формувати недиз'юнктивні зв'язки між ними; це перетворює педагогічний процес у єдиний життєдіяльний організм, забезпечуючи цим самим розвиток усіх його учасників.

Вихідна ціль управління педагогічним процесом, способи і засоби її досягнення, її конкретизація у процесі цілеутворення у вигляді ієрархії цілей передвіщаються за допомогою механізмів випереджаючого відображення. Вихідна ціль управління педагогічним процесом виникає як реальна можливість, яка за певних умов і наявності певних засобів перетворюється у дійсність. Процес перетворення можливості у дійсність вимагає певних часових затрат, необхідних для його виникнення, розгортання і завершення. Оскільки реальна можливість ще не є дійсністю, то вона віддалена від дійсності процесом свого перетворення.

Основна роль цілі управління педагогічним процесом полягає у прогнозуванні, моделюванні майбутніх дій з метою отримання потрібного результату. В процесі цілеутворення вихідна ціль зазнає змін, пов'язаних із переходом від імовірності до визначеності. У міру здійснення ціль управління все більше набуває рис визначеності. Змісту вихідної цілі, навіть деталізованої і конкретизованої у вигляді ієрархії, властиві можливі відхилення через випадкові обставини. Тому модель управління педагогічним процесом може змінюватися. Особливо це стосується нижніх рівнів ієрархії.

Проблема вибору одного чи кількох актів управління при наявності кількох поставлених цілей в умовах великої кількості реальних можливостей їх здійснення є проблемою прийняття рішення в умовах невизначеності. Можливості можуть бути рівносильні і нерівносильні. Нерівносильні можливості після їх пе-

ретворення у дійсність приводять до різних результатів.

Нерівнозначність цілей вносить у процес управління додаткову суттєву складність. Компромісне рішення приводить до неповного здійснення вихідних цілей, до їх обмеження з самого початку вибору.

Педагогічному процесу характерна така складність, яка виражається різноманітністю елементів, зв'язків між ними, особливостями зв'язків і т.п., що задовольняє «принципу мінімальної різноманітності», введеного У.Ешбі [6, 280]. Згідно з цим принципом педагогічному процесу властиві самоорганізація та самоуправління. Це означає, що є область управління, де переважає мінливість, випадковість, хаотичність. Жодна досконала ієрархічна модель управління не може передбачити усіх можливих ситуацій. Саме для таких областей, насамперед, характерні самоорганізація та самоуправління педагогічного процесу.

СИСТЕМНО-СИНЕРГЕТИЧНІ УЯВЛЕННЯ ПРО УПРАВЛІННЯ ПЕДАГОГІЧНИМ ПРОЦЕСОМ

Класична наука і синергетика доповнюють одна одну. В класичній, лапласівській науці домінував жорсткий детермінований погляд на управління. Теперішнє визначається минулим, а майбутнє теперішнім і минулим. Ідеалом виступала простота, лінійна закономірність у процесі управління. Лінійні уявлення про управління педагогічним процесом передбачали, що значні управляючі дії приведуть до відповідного значного результату. Хаотичність, невизначеність, випадковість, мінливість розглядалися в педагогічному процесі як прикрі непорозуміння, вважалися другорядними, побічними, не принциповими. Нерівновага і нестійкі моменти педа-

гогічного процесу з позицій класичного мислення сприймалися як неприємності, які потрібно подолати. Жорстке управління педагогічним процесом, одним з проявів якого є жорстка дисципліна, завжди розцінювалися позитивно. На негативні моменти жорсткого управління педагогічним процесом увага майже не зверталася.

На певному історичному етапі класичні уявлення про управління педагогічним процесом давали свої позитивні наслідки. Однак, із розвитком суспільства, а значить і з його ускладненням, ускладнювався і педагогічний процес. Перш за все зростали відкритість і технічні можливості педагогічного процесу. Радіо, телебачення, преса, Інтернет, електронна пошта, факси і тому подібне настільки розширили інформованість учасників педагогічного процесу, що роль учителя як основного передавача інформації різко знизилася. Роль педагога змістилася в напрямку активного ініціатора і організатора педагогічного процесу.

У класичній науці переважало логіко-вербальне мислення, що знайшло своє відображення і в організації освіти. Логічний розподіл і послідовність навчального матеріалу в шкільних програмах, навчальних планах, підручниках, посібниках спричинявся до викладання матеріалу в такій же жорсткій послідовності. Це зумовлювало жорстку структуралізацію навчального процесу, його догматизацію у формально-логічній формі, суб'єктно-предметному способу навчання. Такий підхід відкривав можливість формувати у педагогічному процесі авторитарний стиль відносин. Живий інтерес учня «не вписувався» в логічну систему управління педагогічним процесом і сприймався як виявлення дезорганізації, стихійності.

Управління в класичному ро-

зумінні веде до надмірної регламентованості і нормованості педагогічного процесу, що скоує ініціативу і творчість педагогів та учнів, затримує їх розвиток. Управління педагогічним процесом у такому разі відносно просте, логічно зрозуміле, близьке до лінійного, однак, не дозволяє повною мірою враховувати індивідуальні особливості учасників педагогічного процесу, створити умови свободи творчості, здорової конкуренції.

У рамках класичного природознавства визнавалася лише об'єктивність, що знайшло своє відображення і в управлінні педагогічним процесом. У такій схемі педагог (суб'єкт) здійснює управлінські дії відносно учнів (об'єктів управління). Така спрощена схема веде до суб'єктно-об'єктного навчання та виховання.

Звичайно, педагогічний процес ніколи не здійснювався за такою лінійною схемою. Практика і досвід дозволяли педагогам вести навчально-виховний процес за значно складнішими схемами, де враховувалися індивідуальні особливості, цілі та цінності учнів і т.п. Однак, такі підходи формувалися як «емпіричні узагальнення» у вигляді евристичних правил і не мали достатнього наукового обґрунтування.

У неокласичній науці, просякнутій ідеєю самоорганізації, будь-яка модель складної системи чи процесу, яка ігнорує суб'єктивні фактори задалегідь трактується як недостовірна [5, 91–98]. Відтак суб'єктно-суб'єктні моделі навчання та виховання більш природні, ніж суб'єктно-об'єктні. Такі моделі повинні описуватися на мові можливостей, випадковостей, невизначеностей, мінливостей, а педагогічний процес — як процес перетворення можливостей вищого рівня невизначеності до можливос-

тей нижчого рівня невизначеності. Отже, в процесі навчання здійснюється відбір, селекція, формування нових можливостей із існуючих, невизначеність певних можливостей при цьому зменшується і в кінцевому випадку перетворюється у дійсність.

Ідеї постнеокласичної науки стосовно управління педагогічним процесом найбільше знайшли своє відображення у синергетиці. Якщо коротко охарактеризувати сутність синергетичного бачення управління педагогічним процесом, то акцентуються три головні ідеї: відкритість педагогічного процесу, його нелінійність та самоорганізація.

Управління в складних системах технічної кібернетики здійснюється на синтаксичному рівні. Таке управління носить безпосередній характер. Система отримує сигнали — управляючу інформацію — і синтаксично аналізує її та однозначно здійснює відповідні акти управління. Педагогічний процес має надкібернетичну складність, однією з особливостей якої є управління на семантичному рівні. Акту управління передують аналіз, тлумачення змісту отриманої інформації та прийняття відповідного рішення. Управління педагогічним процесом здійснюється через забезпечення відповідних умов самоорганізації. Проілюструємо управління через поняття самоорганізації простим прикладом.

Учням потрібно посадити алею дерев. Про організацію можна говорити тоді, коли кожен із них діє точно визначеним чином після того, як отримує інструкції зовні, наприклад, від класного керівника, виконуючи певну функцію. Під організацією розуміють також, що керована таким чином поведінка учнів приведе до об'єднаних дій з метою досягнення результату — посадки алеї дерев. Той

самий процес посадки алеї буде самоорганізацією, якщо класу поставлено загальне завдання і даються загальні інструкції, а зовнішні управлюючі дії для кожного учня — відсутні. Цим самим створюється поле можливостей для самоорганізації учнів класу. Учні працюють колективно завдяки взаєморозумінню, компромісам, які встановлюються між ними без зовнішнього втручання, причому у співпраці відбувся розподіл функцій і кожен учень виконує свою роботу.

Наведене спрощене визначення організації добре ілюструє ту важливу обставину, що зовнішнє управління не є загальним типом детермінації, тоді як самоорганізація, основана на внутрішній цільовій детермінації, тією чи іншою мірою властива всьому педагогічному процесу. Зовнішнє управління педагогічним процесом означає лінійні зовнішні впливи на кожний елемент педагогічного процесу (у нашому випадку — на кожного учня). Це приклад типової адміністративної системи управління. Однак складність педагогічної системи не дозволяє у всіх ситуаціях однозначно визначити елемент управління як неподільну складову педагогічного процесу. В певних ситуаціях «неподільний» елемент потрібно розбивати на нові складові. Значить, виділення елемента управління відносно і всередині елемента завжди щось «залишиться» на самоорганізацію, залишиться те, куди «не дістає» зовнішнє управління.

Принципово іншу системну детермінацію маємо у випадку самоорганізації. Тут внутрішня ціль управління формується безпосередньо у самому колективі, диференціюється на акти управління і розподіл відповідних функцій між учнями. Принципово, що «налагодження» педагогічного процесу відбувається через взаємодію,

взаєморозуміння, компромісні рішення, діалог членів колективу. *Складність педагогічного процесу — недиз'юнктивність, мінливість, випадковість, невизначеність — створює поле можливостей управлінських дій для отримання результату.* В результаті самоуправління та самоорганізації деякі можливості через відбір, синтез, селекцію, компроміси, прийняття рішень поступово перетворюються у дійсність. У такий спосіб відбувається формування одного з можливих природних шляхів розвитку педагогічного процесу, який відображає суспільні цілі педагогічного процесу, індивідуальні особливості його учасників, конкретність ситуації та інше. При цьому суб'єктивний фактор розуміється не як волюнтаристські дії учасників педагогічного процесу, а як свідомий, цілеспрямований вибір, формування варіанту розвитку процесу з об'єктивно заданого поля можливостей. Управлінські дії педагога в ситуації самоорганізації зміщуються в напрямі від командного стилю до дій, що характеризують педагога як активне, ініціативне, організаційне начало педагогічного процесу.

Управління педагогічним процесом повинно оптимально поєднувати у собі авторитарні дії педагога з формуванням поля можливостей для самоорганізації, що є одним із моментів мистецтва управління і педагогічної майстерності вчителя.

Сутність синергетичного підходу до управління педагогічним процесом полягає в тому, що він орієнтується на внутрішнє, іманентно властиве самому педагогічному процесу, а не на бажання, наміри, проекти суб'єкта експериментальних, реформаторських чи інших дій. Тільки визначення тенденцій розвитку і самоорганізації конкретного педагогічного процесу допоможе суб'єкту оптимально здій-

снити свої наміри. Управління педагогічним процесом не може бути зведене лише до зовнішнього управління у вигляді ієрархічної моделі, а повинно поєднуватися з самоорганізацією на кожному рівні ієрархії. Кожна компонента управління кожного рівня ієрархії формує поле можливостей для компонент нижчого рівня. Поле можливостей дозволяє сформувати оптимальне управління, тоді як лінійне управління такої можливості не дає.

Зворотні зв'язки в управлінні педагогічним процесом відіграють суттєву роль. Педагогічний процес може бути у стійкому та нестійкому станах. У стійких станах незначні випадкові дії ігноруються, у нестійких — можуть викликати лавиноподібний процес і суттєво змінити перебіг педагогічного процесу. Негативні зворотні зв'язки в управлінні допомагають зберігати гомеостаз педагогічного процесу, його стійкість, передбаченість, закономірності перебігу. Так, під час уроку негативні зворотні зв'язки дають змогу витримати хід уроку в наперед визначеному руслі, подолати дезорганізацію, підтримувати належну дисципліну, надавати педагогічному процесу визначеності. Однак надмірність негативних зворотних зв'язків може привести до застійних явищ, одноманітності педагогічного процесу, ігноруванні інновацій, подавленні індивідуальності та інше. Позитивні зворотні зв'язки під час уроку необхідні для підсилення потрібного напрямку думок при розв'язанні проблемної ситуації, виробленні потрібної тенденції, активізації учнів, формуванні духу співпраці, здорової конкуренції, творчості.

Для прогресивного розвитку педагогічного процесу, який веде до появи нових якостей, росту складності, підвищення рівня різноманітності, необхідні позитивні зворотні зв'яз-

ки. Вони дають змогу в управлінні педагогічним процесом використовувати властивості мінливості, біфуркаційності, нестійкості, лавиноподібності. Так, впровадження нового в педагогічний процес (наприклад, його комп'ютеризація) завжди стикається з інертністю старого, для подолання якої потрібні позитивні зворотні зв'язки в управлінні. У нестійких станах педагогічного процесу незначні резонансні управлінські дії можуть привести до значних результатів, завдяки позитивним зворотнім нелінійним зв'язкам.

Уявлення про лінійне управління педагогічним процесом передбачає пропорційність кінцевого результату затраченим зусиллям. Однак, практика показує, що це не завжди так. Для впровадження нового потрібно «розхитати» тенденції старого, ввести педагогічний процес у нестійкий стан, впровадити у педагогічний процес нове у вигляді певних активних елементів (активаторів), підтримати їх резонансними діями через нелінійні позитивні зворотні зв'язки і добитися вагомих результатів. Водночас треба вчасно загасити негативні тенденції у нестійких станах педагогічного процесу за допомогою негативних зворотних зв'язків, не допустити розвитку педагогічного процесу в небажаному руслі. У цьому полягає суть нелінійного управління педагогічним процесом.

Зворотні зв'язки в управлінні педагогічним процесом зовсім не однорідні. Найпростіші зв'язки типу рефлексів забезпечують найпростіші функціональні залежності між «входом» і «виходом», між стимулом і реакцією, причиною і ефектом, який вона породила. У педагогічному процесі такі зворотні зв'язки характеризують «автоматичність», емоційність, мало по-

**Можливість
вибору дає
змогу
сформу-
ватися
педагогічному
процесу як
єдиному
цілісному
організму**

в'язані з інтелектом. Управлінський акт учителя у вигляді фрази «перепишіть з дошки у зошит речення» викликає в учнів автоматичні дії рефлексивного. Аналізу й оцінювання в такому процесі учні не проводять. Існує одна можливість, вибір неможливий. Інша ситуація: «виділіть із речень, записаних на дошці, складнопідрядні та складносурядні» приводить до аналізу і прийняття рішення. Учитель створив проблемну ситуацію, задаючи поля можливостей і цілі. Учні аналізують можливості і перетворюють їх у дійсність згідно з поставленою ціллю. Дії учнів у другому випадку зовсім не схожі на рефлексивні. Вони пов'язані з ціллю, відбором, прийняттям рішення. У діяльності учнів головну роль відіграє інтелект. Кожен учень вибирає свій шлях розв'язання проблеми. У цьому полягає суб'єктивність проблемної ситуації.

Посидання суперечностей і навіть протилежностей у педагогічному процесі вимагає створення особливого апарату управління. Жорстка схема управління ніколи не встановить гармонійних співвідношень між суперечностями та протилежностями у педагогічному процесі. Крайнім проявом такої дисгармонії буде «перемога» однією суперечністю над іншою, наприклад, порядку над хаосом. При жорсткому управлінні у достовірність може перетвори-

тися лише необхідність, а при «м'якому» у достовірність перетворюється можливість, яку визначає сам об'єкт управління. Механізми кооперації педагогічного процесу спонукають його учасників до «вигідного» для всіх компромісу, у цьому проявляються «ринкові відносини» педагогічного процесу. Те, що учасникам педагогічного процесу надається можливість вибору, допомагає «затушувати» протиріччя, знайти компроміс, гармонізувати відношення, зберігаючи при цьому індивідуальність і власні цінності. Можливість вибору дає змогу сформуватися педагогічному процесу як єдиному цілісному організму; це забезпечує таку гнучкість, яка поєднує розвиток учасників педагогічного процесу у різних «темповітах».

ЛІТЕРАТУРА

1. Свінціцький В. М. Філософський аналіз поняття керування в кібернетичі. — Київ: Наукова думка, 1968. — 107 с.
2. Брушлинський А. В. Мышление и прогнозирование. — М.: Мысль, 1979. — 230 с.
3. Китов А. И. Психология управления. — М.: Знания, 1979. — 126 с.
4. Марков М. Теория социального управления. — М.: Прогресс, 1978. — 447 с.
5. Назаретян А. П. Синергетика в гуманитарном знании: предварительные итоги // Общественные науки и современность. — 1997. — № 1. — С. 91-98.
6. Эшби У. Р. Введение в кибернетику. — М.: ИЛ, 1959. — 432 с.
7. Якунин В. А. Обучение как процесс управления. — Л.: ЛГУ, 1988. — 160 с.

ДИРЕКТОР

ЯК МЕНЕДЖЕР

*ЯКИМ ЧИНОМ ДВА-ТРИ СПЕЦІАЛІСТА РАЙВО
ЗМОЖУТЬ ОХОПИТИ РОБОТУ КІЛЬКОХ
ДЕСЯТКІВ ПІДЛЕГЛИХ ЇМ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ
ЗАКЛАДІВ*

с.80

*КОМП'ЮТЕРНА СИСТЕМА ДЛЯ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ
НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ*

с.85

*ЧИМ КЕРУВАТИСЬ КЕРІВНИКАМ ЗАКЛАДІВ
ОСВІТИ ПІД ЧАС ОРГАНІЗАЦІЇ ЛІТНЬОГО
ВІДПОЧИНКУ ДІТЕЙ*

с.93

**Директор
як менеджер**

АНАЛІЗ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОТОКІВ, ЩО ФОРМУЮТЬ ГАЛУЗЕВУ СТАТИСТИКУ

**Михайло
ПЛЕСКАЧ**

Завідувач відділом обробки статистичної та оперативної галузевої інформації Головного інформаційно-обчислювального центру Міністерства освіти і науки

Директор школи, ліцею, гімназії №2'2001

Найважливіша умова вдосконалення процесу управління системою освіти — це здійснення якісних перетворень як у системі загалом, так і в її дуже важливому елементі — інформаційному забезпеченні.

Узагальнюючи практичний досвід багаторічної розробки галузевої автоматизованої системи управління, можна стверджувати, що існуюче інформаційне забезпечення практично вичерпало себе як основа для удосконалення системи управління галуззю освіти. Це пояснюється насамперед тим, що основним джерелом вхідної інформації для вищих рівнів управління служить, як правило, не первинна, а вторинна інформація, агрегована, інколи надмірна та з деякими похибками, що виникають на відповідних рівнях агрегації (райво, міськво, облуро). Крім того, ця інформація не містить ряду важливих даних, необхідних для управління галуззю. Необхідно розробити нові документи, які мають забезпечити їх збір та надання.

НЕДОЛІКИ ІСНУЮЧОГО ДОКУМЕНТООБЛІКУ

Аналіз стану і процесу управління галуззю, який базується на системному підході до якості інформації, що перебуває в документообігу, виявив такі недоліки існуючого документообігу:

- **паралельність** потоків інформації, спрямованої в різні органи управління;
- зайва **громіздкість** існуючих обліково-звітних форм;
- **низький рівень достовірності** інформації, пов'язаний з тим, що на всіх рівнях управління технічний персонал виконує велику кількість операцій;
- більшість документів **не пристосована до обробки** в умовах розширеного впровадження комп'ютерних технологій;
- як форми первинного обліку (ЗНЗ-1 та ін.), так і звітно-статистичні форми для районного, обласного та республіканського рівнів (76-РВК, 83-РВК та ін.), щорічно **видозмінюються**, що ускладнює типізацію методів обробки інформації;
- **багатоступеневість** етапів обробки інформації;
- **неможливість порівняти** окремі показники;

© Михайло ПЛЕСКАЧ, 2001

- значна **синонімія** показників у різних формах звітності тощо.

Крім того, слід зазначити, що всі форми статзвітності містять багато показників, не затребуваних сьогоднішнім. Це насамперед обумовлено тим, що більшість документів залишилась у структурному плані без змін і орієнтована на планову систему ведення господарства, тоді як система господарювання перейшла на ринкові відносини.

ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗА РІВНЯМИ УПРАВЛІННЯ

Нині для керівників районного та обласного рівнів якісне інформаційне забезпечення, основу якого складає статистична звітність, — це необхідна умова підвищення ефективності управління системою освіти. Під основними критеріями якості інформаційного забезпечення статистики будемо розуміти питання **повноти** інформації, її **достовірності** та **оперативності**. Розраховувати на успіх можна лише тоді, коли ці питання вирішуються комплексно.

Як свідчить аналіз, складнощі здебільшого виникають у процесі **обробки** статистичних даних, і викликані браком інформації, необхідної для прийняття правильних і своєчасних управлінських рішень. Це спонукає до розробки нових документів, які забезпечують надання недостатніх

даних, що породжує дублювання показників і необґрунтоване збільшення обсягів інформації на різних рівнях управління.

Таке вирішення проблем інформаційного голоду суперечить державній політиці щодо систематизації та скорочення облікових і звітних документів та іншої додаткової інформації за вимогами вищестоящих організацій. Як правило, значна частка запроваджених звітів має вузьку позадачну спрямованість, що ускладнює як технологію створення єдиного інформаційного забезпечення галузі, так і процес управління нею.

В облікових документах — існуючих і нещодавно розроблених — дуже слабо реалізована як економічна, так і функціонально-термінова ув'язка між показниками. Це також негативно впливає на достовірність інформаційного забезпечення.

Суттєвим структурним недоліком облікових документів — зокрема первинної форми ЗНЗ-1, — які заповнюються загальноосвітніми навчальними закладами, є їх орієнтація на заклади I-III ступеня. Це підтверджується аналізом як показників, так і структури документа. Так, форма ЗНЗ-1 складається з 10 розділів, у яких відображається інформація про різні напрями діяльності загальноосвітнього навчального закладу. Проте розділ «4. Відомості про учнів за профілем навчання», а це 160 показників, повністю відноситься до

Всі форми статзвітності містять багато показників, не затребуваних сьогоднішнім

Більшість документів залишилась у структурному плані без змін і орієнтована на планову систему ведення господарства, тоді як система господарювання перейшла на ринкові відносини

Складнощі в управлінській роботі відділів і управлінь часто намагаються пояснити великими потоками інформації

...райво і облуо не мають достатнього числа працівників, які змогли б обробляти за традиційною ручною технологією зростаючі обсяги інформації

закладів I-III ступеня. Та й в розділі «1. Учні в класах, мова навчання та вивчення іноземних мов» школи I-II ступеня заповнюють лише близько 50% показників, а школи I ступеня — близько 20%. У розділі ж «10. Педагогічні працівники» наводяться дані про кількість учителів та вихователів при тому, що через 20 днів заклад подає розгорнуту інформацію про педагогічні кадри за формою 83-РВК. Водночас про стан комп'ютеризації в галузі, хід якої відстежується на державному рівні, у державній статзвітності передбачено всього два показники. Крім таких структурних та інформаційних недоліків форма ЗНЗ-1 зовсім не пристосована до обробки в умовах впровадження комп'ютерних технологій з обробки статистики.

Складнощі в управлінській роботі відділів і управлінь часто намагаються пояснити великими потоками інформації. Проте, як засвідчив аналіз основної форми звітності, фактичні потоки інформації від загальноосвітніх навчальних закладів I-III ступеня наближаються до 60% від загального обсягу, а від закладів I-II та I ступеня — ще менше. Інформаційні потоки між різними рівнями управління збільшуються, в основному, за рахунок додаткових, не регламентованих запитів, які дуже часто дублюють показники нинішньої статзвітності. Це пояснюється насамперед тим, що райвно і облуо не мають

достатнього числа працівників, які змогли б обробляти за традиційною ручною технологією зростаючі обсяги інформації. Важко навіть уявити, яким чином два-три спеціалісти і один методист райвно охоплюють роботу кількох десятків підлеглих їм загальноосвітніх закладів. При цьому дуже часто, не маючи змоги своїми силами здійснити необхідне групування або аналіз існуючих показників, вищестоящий рівень генерує нову форму звітності, яка містить необхідне групування показників, і вимагає, щоб підпорядковані заклади її заповнювали.

Для прикладу проаналізуємо документ «Мережа шкіл». Він існував кілька років, але був заборонений Держкомстатом як допоміжна звітність. Слід зазначити, що цей групуво-аналітичний документ, який створювався на районному рівні, можна повністю сформувати на будь-якому рівні управління, якщо мати інформаційну базу первинних даних (форма ЗНЗ-1), персональний комп'ютер і відповідні програмні засоби.

Формування таких і подібних аналітичних документів традиційним методом, навіть за наявності необхідної кількості спеціалістів, — нині велике гальмо в системі управління загальноосвітніми навчальними закладами. Крім того, при існуючій технології обробки інформації практично неможливо розв'язати проблеми її достовірності й оперативності.

ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Підсумовуючи викладене, виділимо ряд проблем інформаційного забезпечення традиційних процесів планування й управління в системі загальноосвітніх закладів, зумовлених системно-технічними й організаційно-структурними особливостями реалізації каналу формування галузевої інформаційної бази статистичних даних. До їх числа слід віднести:

- недостатню **пропускну спроможність** каналу формування галузевих баз даних щодо необхідного обсягу даних, які передаються й обробляються. Це змушує скорочувати обсяги інформації при переході від нижчих рівнів управління загальноосвітніми закладами до вищих. При цьому на кожному з організаційних рівнів управління використовувані для управління дані агрегуються (зменшується глибина деталізації інформації), що спонукає до їх істотного спрощення (істотного зниження рівня їх адекватності реальним процесам) і, як наслідок, призводить до зниження точності отримуваних розрахунків (інколи навіть до неприпустимих значень);
- низький рівень **оперативності** передачі даних між рівнями управління та їх обробки на різних організаційних рівнях управління. Це зменшує оперативність формування управлінських рішень, обмежує у часі можливість розробки необ-

хідної кількості варіантів таких рішень;

- обмежені **операційні можливості** обробки даних на різних організаційних рівнях управління (низький рівень упровадження комп'ютерних технологій). При значних обсягах оброблюваних даних, достатньо трудомістких алгоритмах їх обробки (зокрема для операцій контролю, реорганізації, пошуку та аналітичній обробці даних) і обмеженості часу, що виділяється для цього, в управлінській інформації неминуче виникають додаткові помилки, які не усуваються (через обмеженість операційних ресурсів) на даному рівні управління. З цієї причини часто не усуваються помилки в інформації, яка надходить від підпорядкованих нижчих організаційних рівнів управління загальноосвітніми навчальними закладами;
- істотні **відмінності** операційних можливостей обробки даних у межах одного організаційного рівня управління. Це не дає змоги досягти єдності методичного забезпечення процесів формування управлінських даних та використовувати переважно типові проектні рішення для їх обробки;
- **багатоетапність** і **багатоетапність** обробки даних при істотних змінах алгоритмів її обробки та форм відображення. Це помітно збільшує загальну трудомісткість робіт, не забезпечує своєчасне одержання інформації та підвищує ризик, що в управлінську інформацію

Інформаційні потоки між різними рівнями управління збільшуються, в основному, за рахунок додаткових, не регламентованих запитів, які дуже часто дублюють показники нинішньої статистичності

будуть внесені помилки (у тому числі — навмисно), зокрема такі, що складно виявити за результатами контролю даних;

● **низький** соціальний, змістовний та організаційно-технологічний **рівень** (культура) **праці** з обробки управлінських даних у відділах і управліннях освіти, що не відповідає потребам часу: неprestижна, низькооплачувана, переважно ручна праця, яка при загальній високій трудомісткості та низькій автоматизації робіт має рутинний, неритмічний характер з піковими перевантаженнями. Це породжує кадрові проблеми — високу плінність, недостатню кваліфікацію, — що істотно

відбивається на достовірності інформації, яка використовується в управлінні.

Ці основні, багато в чому взаємопов'язані причини недостатньої точності каналу перетворення управлінської інформації при формуванні галузевої бази звітних даних, роблять її суттєво неадекватною реальним процесам і об'єктам управління. На практиці це призводить до відсутності єдиної і адекватної інформаційної основи для прийняття рішень у багаторівневій системі галузевого управління, що в поєднанні з низьким рівнем соціально-економічної ефективності зусиль щодо формування цієї бази даних значно знижує ефективність усього галузевого управління загальноосвітніми навчальними закладами.

«ПАПЕРОТВОРЧІСТЬ» В УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: НЕОБХІДНІСТЬ ЧИ ПЕРЕЖИТОК?

Андрій Герасимович Калінічев, один із героїв нашої обкладинки, у 80-х роках підрахував: з вересня по січень у школу надходить із різних інстанцій до 300 документів.

Начальник Головного управління освіти і науки м. Києва Борис Михайлович Жебровський коментує нинішній стан «паперотворчості»: «Можу лише сказати, що і ми, і райво, і директори шкіл останніми роками отримуємо так званої «вхідної документації» в 3-4 рази більше, ніж за партійних часів. Отож директору не позаздриш. Ми порівняли минулорічну ситуацію з періодом 1990-95 років: обсяг паперів значно збільшився. Раніше було чітко регламентовано — не можна вимагати інформації більше ніж офіційно встановлено. Зараз такого обмеження немає. Сьогодні запити можуть надходити від громадських організацій, фондів, інших структур. Вони дублюють один одного. Значно збільшилося скарг, звернень. Це нормально; проте кількість людей — зменшилася, оскільки відбулося скорочення штатів.»

Тож, на часі — наукова організація документообігу, більш того, системно-інформаційного забезпечення управлінської діяльності.

ВИСНОВОК

Першочерговим завданням, на наш погляд, є уніфікація і стандартизація первинних форм статистичної звітності з урахуванням сучасних соціально-економічних умов та потреб. Уніфікація і стандартизація — необхідний, проте зовсім не достатній етап для успішного вирішення проблеми створення єдиного інформаційного забезпечення галузі. Для цього слід розв'язати цілий комплекс завдань: забезпечити достовірність і оперативність статистичних даних, впровадити комп'ютерні технології на всіх рівнях обробки статистичної звітності в галузі.

КОМП'ЮТЕРНА СИСТЕМА ДЛЯ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Інформатизація освіти — процес, що готує людину до повноцінного життя в умовах інформаційного суспільства. Завдяки проникненню нових інформаційних технологій у сферу освіти педагоги зможуть якісно змінити зміст, методи та організаційні форми навчання. Запровадження нових інформаційних технологій в освіті сприяє:

- розкриттю, збереженню і розвитку індивідуальних здібностей;
- формуванню пізнавальних здібностей, прагнення до самовдосконалення;
- забезпеченню комплексного вивчення явищ дійсності, нерозривного взаємозв'язку між природознавством, технікою, гуманітарними науками та мистецтвом;
- постійному динамічному оновленню змісту, форм і методів процесу навчання та виховання.

Інформатизація освіти — тривалий та складний процес. Він пов'язаний зі створенням науково-методичного забезпечення, перепідготовкою працюючих та нових поколінь педагогів, розвитком необхідної матеріально-технічної бази, становлен-

ням нової культури педагогічної праці.

Інформатизація освіти створює передумови для широкого впровадження у педагогічну практику психолого-педагогічних розробок, які дають змогу інтенсифікувати навчальний процес, реалізовувати ідеї освіти в рамках нових моделей. Розвиток методів та організаційних форм навчання зумовлений можливостями нових інформаційних технологій як інструмента людської діяльності та принципово нових засобів навчання.

У концепції інформатизації закладів освіти визначена її основна мета — підвищення якості навчального процесу за рахунок розширення обсягів інформації і вдосконалення методів її використання в навчально-виховній, науковій роботі та управлінській діяльності.

Одне із найважливіших завдань розвитку національної школи в Україні — досягти якісно нового рівня у вивченні всіх базових предметів. Для цього необхідно забезпечити розвиток освіти на основі сучасних педагогічних технологій та науково-методичних розробок.

*Директор
як менеджер*

Валентина ГАПОН

Директор Головного інформаційно-обчислювального центру Міністерства освіти і науки України

Завдяки розвитку нових технологій відбувається поступовий перехід загальної середньої освіти на якісно новий рівень, який забезпечується, насамперед, новими методами та засобами навчання. Нові інформаційні технології впливають на всі компоненти системи навчання: мету, зміст, методи

та організаційні форми, засоби навчання. Це дає змогу вирішувати складні та актуальні завдання педагогіки, а саме: розвиток інтелектуального, творчого потенціалу, аналітичного мислення та самостійності учня.

Головними учасниками навчально-виховного процесу є учні, педагогічні працівники, керівники школи.

Найважливішим для кожного педагога залишається кінцевий результат процесу навчання — міцні теоретичні знання в межах передбачених державою основ наук і практичні навички соціально адекватних взаємин учнів у суспільстві.

Але учня не можна розглядати тільки як носія певної сукупності знань, умінь і навичок. Доцільніше дати кожному реальні шанси і засоби, щоб із самого початку навчання учень надбав такого досвіду, коли головним стає не те, що він лише знає, а те, що він може.

Педагогічний працівник повинен розвивати здатність набувати професійні знання, вміння, навички. Вчитель із високим професійним та інтелектуальним потенціалом зможе краще готувати учнів до входження у нове соціально-економічне середовище періоду науково-технічних змін в Україні.

Педагог повинен бути носієм нових педагогічних технологій і впроваджувати існуючі технології навчання. Тому важлива роль відводиться дослідницькій роботі, апробації нових програм, підручників, модульно-рейтинговій оцінці знань.

Щоб підвищити ефек-

мал. 1

мал. 2

Основні дані

Назва документації	Дата прийняття
ЗАКОН УКРАЇНИ Про освіту	14.10.1996
ЗАКОН УКРАЇНИ Про внесення змін і доповнень до статті 30 Закону Української РСР Про освіту	30.05.1994
ЗАКОН УКРАЇНИ Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР Про освіту	23.03.1996
ЗАКОН УКРАЇНИ Про внесення змін до частини першої статті 12 Закону України Про освіту	14.10.1996
Схвалення закону Правительством Російської Федерації в Київській Митрополії України в ознаменування святкування 100-ліття з дня народження і 70-ліття з дня смерті	26.05.2000
Рішення 40/144 Генеральної Асамблеї ООН от 12 грудня 1985 року	01.01.1996
МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ Конвенція про права дитини	27.02.1991

Назва Документації, Постанови

Назва документації	Тип документації	№	ддд
ПОСТАНОВА ПЕРШОЇ РАДИ ТУРКМІНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ Про передачу в користування державної власності		1922-12	18.12.1991
ПОСТАНОВА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ Про внесення змін до Постанови Верховної Ради Української РСР від 1 вересня 1991 року Про передачу в користування державної власності		1922-12	18.12.1991
ПОСТАНОВА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ Про передачу в користування державної власності в двох Зводу України Про освітні зміни і доповнення до Закону Української РСР Про освіту		70.04.09	30.03.1994
ПОСТАНОВА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ Про передачу в користування державної власності в двох Зводу України Про освітні зміни і доповнення до Закону Української РСР Про освіту		100а.06.09	23.03.1996
ПОСТАНОВА Про надання згоди двоматері про освіту		704	29.03.1995

тивність навчального процесу і створити належні умови, аби кожен педагог мав змогу отримати необхідні йому юридичні знання, для організації доступу до сучасної нормативно-законодавчої та нормативно-методичної бази головний інформаційно-обчислювальний центр Міністерства освіти і науки України розробив комп'ютерну систему «Організація навчального процесу».

Система призначена для більш раціональної організації праці вчителя і спрямована на оптимальне використання комп'ютерних комплексів у навчальному процесі.

До складу автоматизованої системи включені такі підсистеми та режими як (мал. 1):

- нормативно-законодавчі документи;
- нормативно-методичне забезпечення для організації навчального процесу;
- індивідуальна підготовка вчителя до уроку;
- на допомогу вчителю;
- системна підтримка комплексу.

Підсистема «Нормативно-законодавчі документи» (мал. 2) містить Закон України «Про освіту», Державну національну програму «Освіта», Закон України про загальну середню освіту, Постанови Верховної Ради України, Постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства освіти і науки України.

Підсистема «Нормативно-методичне забезпечення для організації навчального процесу» (мал. 3) дає педагогічному працівнику змогу пере-

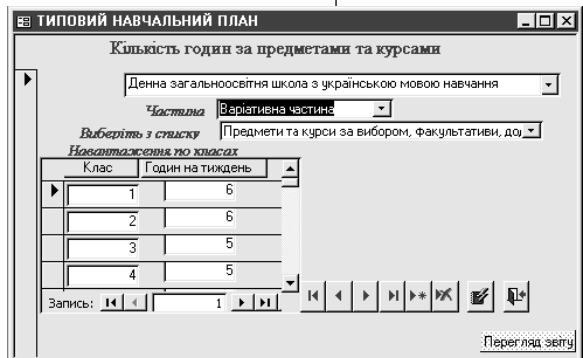
глянути та роздрукувати основні нормативні документи (базовий план, типові плани, орієнтовне планування уроків та навчальні програми).

Підсистема «Індивідуальна підготовка вчителя до уроку» (мал. 4) призначена для інди-

мал. 3

мал. 4

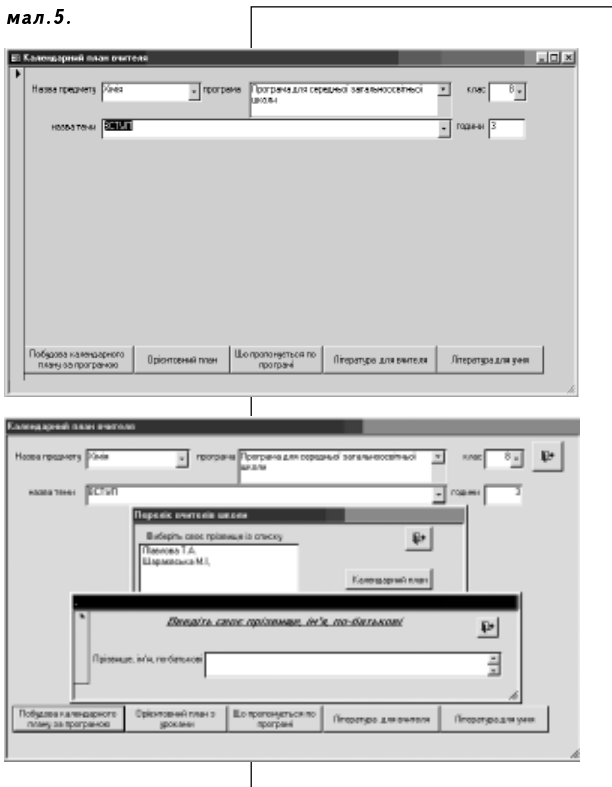
відуальної підготовки вчителя до уроку та включає навчальні програми з матеріалами до уроку, календарний план вчителя, вказівки щодо атестації з вибраного предмету.

Режим «Календарний план вчителя» (мал. 5) дає можливість автоматизованого створення індивідуального календарного плану на базі програми, переглянути існуючі дослідні зразки навчальних предметів, орієнтовні плани уроків, рекомендовану літературу.

Режим «Вчителю на допомогу» пропонує переглянути:

- рекомендований список літератури педагогу;
- домашню навчальну роботу;
- підготовку викладача до занять.

мал. 5.

З огляду на сучасні тенденції світової освіти та визначені напрями розвитку освіти у нашій державі очевидно, що розроблена система має великі перспективи. Так само очевидна її доцільність, наочність та сучасність. Сучасний дизайн інтерфейсів спонукає учнів вивчати предмети, опановувати новими знаннями й поглиблювати їх. Педагог отримує можливість ознайомитися з передовим досвідом кращих учителів України. Молодому педагогу система стане в нагоді як посібник при складанні та розробці планів і конспектів уроків, допоможе швидше опанувати секретами професії.

До редакції надійшли листи від директорів ЗНЗ Харківського р-ну м.Києва. Вони питають про те, які нові комп'ютерні програми розроблено до навчальних предметів. Цікавляться, де знаходиться центр інформаційних технологій.

Сподіваємось, що дана стаття — відповідь і директорам м.Києва, і всім тим, кого хвилюють проблеми інформатизації навчального процесу. Повідомляємо адресу Головного інформаційно-обчислювального центру МОНУ: м.Київ, проспект Перемоги, 10.

РОЗВИТОК ТВОРЧОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ КОЛЕКТИВІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Директор
як менеджер

Сучасний стан розвитку суспільства, розбудова незалежної України поставили перед національною школою завдання формування свідомості учнів як системи поглядів, принципів, норм поведінки щодо оточуючого середовища. Створення і зміцнення української держави неможливе без широкого залучення до цього процесу різних верств українського народу.

У період становлення національної системи освіти керівникам шкіл необхідно домогтися, щоб кожен педагог відчув потребу у творчому зростанні, був психологічно готовий зробити особистий внесок у розбудову школи, бо активність і творча ініціатива кожної людини — реальний показник і важлива умова подолання кризи, подальшого розвитку всієї держави. Все це спонукає педагога постійно поповнювати власні знання і вміння, розвиваючи власний творчий потенціал, а відтак — і педагогічного колективу в цілому.

Поняття «потенціал» (від латинського *potentia* - сила) поєднує в собі «джерела, можливості, засоби, запаси, які можуть бути приведені в дію, використані для вирішення колективного завдання, досягнення певної мети; можливість окремої особи, суспільства, держави в певній галузі».

Творчий потенціал педагога, педагогічного колективу охоплює кваліфікаційний, світоглядний, пізнавальний, креативний, комунікативний, психофі-

зіологічний рівні. **Творчий потенціал** педагогічного колективу закладу освіти складають такі компоненти:

- загальна гуманітарна культура;
- професійна культура;
- бажання удосконалюватися;
- наявність пізнавальної мети;
- прагнення до інноваційних форм діяльності;
- здатність до співпраці у творчому процесі;
- високий ступінь розвитку мислення;
- відсутність стереотипів;
- вміння перебудувати роботу щодо нового бачення, створення нових технологій, форм роботи;
- здатність передбачати результати творчої діяльності колективу;
- аналіз власної практичної діяльності;
- висока загальна працездатність.

Для розбудови принципово нової системи освіти необхідно модернізувати **зміст і методи підготовки** та підвищення кваліфікації керівних кадрів, які б забезпечили їм високий рівень професіоналізму, методологічної та загальної культури, творчого стилю праці, аналітичного мислення.

Нині керівник навчального закладу — це спеціаліст, що здійснює організаційно-управл-

**Ольга
ЗАЙЧЕНКО**

Доцент кафедри менеджменту освіти Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти АПН України, кандидат педагогічних наук

Директор школи, ліцею, гімназії №2/2001

**Керівникам
шкіл
необхідно
домогтися,
щоб кожен
педагог відчув
потребу у
творчому
зростанні,
був
психологічно
готовий
зробити
особистий
внесок у
розбудову
школи**

**Творчий
керівник
спроможний
своєчасно
визначити
своєрідність
творчої
індиві-
дуальності
вчителя,
школяра,
створити
оптимальні
умови її
збагачення**

інську, навчально-виховну, дослідницьку та консультативно-методичну діяльність у системі управління персоналом. Він реалізує державну політику в галузі освіти, повинен відповідально та творчо ставитися до праці, підвищувати свою кваліфікацію, вміння на практиці використовувати принципи наукової організації праці, володіти навичками організаційно-виховної роботи серед дітей та дорослих, сучасними методами управління, методикою здійснення дослідницької роботи.

Творчий керівник спроможний своєчасно визначити своєрідність творчої індивідуальності вчителя, школяра, створити оптимальні умови її збагачення, сприяти інтенсивним шляхам розвитку шкільної справи з орієнтацією на новітні технології. Враховуючи, що сучасна соціально-інтелектуальна ситуація у нашому суспільстві характеризується широкими можливостями для творчих зусиль особистості, проблема творчості набуває конкретного практичного змісту.

Демократизація закладів освіти, перетворення їх у відкриту систему змінили **громадську позицію** керівника закладу, педагога, їх взаємовідносини з іншими соціальними інститутами навчання і виховання, що позитивно впливає на реалізацію їх творчого потенціалу.

У зв'язку з цим районний відділ освіти має планувати й здійснювати роботу з керівними кадрами на діагностичній основі, узгоджуючи дані фронтального і тематичного контролю з боку районного відділу освіти та запити керівників шкіл. Встановлено, що пріоритетними в системі підвищення кваліфікації керівних кадрів освіти є такі **актуальні аспекти управління:**

- підвищення рівня науково-технічної озброєності керівника школи в питаннях науки управління, педагогіки, психології;
- систематичне інформаційне забезпечення щодо новітніх форм організації навчально-виховного процесу, зокрема, уроку як складної психолого-педагогічної системи;
- поповнення знань з юридично-правових основ управління закладами освіти;
- проблеми демократизації управління закладами освіти та навчально-виховним процесом.

У Ватутінському районі м. Києва ці потреби задовольняються урізноманітненою **системою підвищення кваліфікації**, в яку входять такі форми: самоосвіта, курсова підготовка і перепідготовка, семінари-практикуми, обмін передовим досвідом управлінської роботи, лекції, «круглі столи», зустрічі з цікавими людьми, науковцями та працівниками педагогічних журналів, творчі зустрічі, екскурсії, творчі звіти тощо.

Основною метою перебудови діяльності системи освіти, її провідної ланки — середньої школи — є **розвиток потенці-
альних можливостей кожного
учня**, створення умов для його самореалізації у навчально-виховному процесі. Реалізація цих завдань значною мірою залежить від учителя, творча педагогічна діяльність якого є важливим засобом формування й розвитку особистості учня. Школа нині створює сприятливі умови для розвитку педагогічної творчості вчителів, а на основі цього підвищується результативність навчально-виховного процесу. Все це ставить перед керівниками закладів освіти нові вимоги

щодо розвитку творчого потенціалу педагогічних колективів і окремих учителів.

Аналіз роботи закладів освіти Ватутінського району дозволяє нам зробити висновок, що найважливішим завданням керівників шкіл, складовою їх управлінської діяльності є створення сприятливих умов для самореалізації особистості кожного вчителя. Однією з головних ланок, які допомагають активізації людського фактора в процесі трудової діяльності, є сформованість інтересу до творчості.

Творчість — це діяльність людини, яка породжує нове, відрізняється неповторністю, оригінальністю і суспільно-історичною унікальністю.

Оскільки педагогічний процес є процесом взаємодії вчителя й учня і сприяє творенню людини, то творчість є невід'ємною умовою педагогічного процесу.

Творчий процес педагогічного колективу залежить від особливостей творчої діяльності кожного вчителя й учнів, їх взаємодії. **Педагогічна творчість колективу** — це пошук оптимальних педагогічних рішень, здатність бачити проблеми, виявляти протиріччя, творча фантазія, альтернативність та критичність мислення, високий рівень загальної культури.

Для кожного педагогічного колективу властивий певний рівень творчої педагогічної діяльності — репродуктивний, раціоналізаторський, конструкторський, новаторський.

Репродуктивний передбачає, що колектив працює на основі вироблених до нього методик, рекомендацій, досвіду. Керівник колективу добирає таких вчителів, які відповідають конкретним умовам праці цього ко-

лективу, індивідуально-психологічним особливостям учнів.

Раціоналізаторський: колектив працює на основі аналізу свого досвіду, конкретних умов своєї педагогічної діяльності, вносить корективи в свою роботу, вдосконалює, модернізує існуючі рекомендації, методики, набуває досвіду відповідно до нових завдань.

Конструкторський: колектив на основі свого досвіду, самоаналізу своїх знань і діяльності, використовуючи існуючі методики, рекомендації, передовий досвід, конструює свій варіант вирішення педагогічної проблеми.

Новаторський: колектив вирішує педагогічну проблему на принципово новій основі, яка відрізняється новизною, оригінальністю і високою результативністю.

У Ватутінському районі склалася позитивна традиція творчих звітів педагогічних колективів шкіл. Один раз у п'ять років школа звітує перед освітянами та громадськістю району про результативність своєї діяльності — здобутки у навчанні, розвитку та вихованні учнів. Відділом освіти при підготовці творчих звітів педагогічних колективів визначено такі основні операційні функції управління: планування, організація, координування, коригування, контроль.

При **плануванні** творчого звіту керівники закладів освіти звертають увагу на розвиток колективної творчої діяльності всіх учителів, виходячи з проблемних питань, над якими працює педагогічний колектив.

Керівнику закладу при **організації** творчого звіту необхідно створити сприятливі умови кожному члену колективу для розкриття свого творчого «Я».

Відділ освіти при підготовці творчого звіту педагогічного ко-

Раз на п'ять років школа звітує перед освітянами та громадськістю району про результативність своєї діяльності — здобутки у навчанні, розвитку та вихованні учнів

ЛІТЕРАТУРА

1. Советский энциклопедический словарь. — М., 1985. — 1306 с.

2. Абишев А.П. Управление творческой деятельностью педагогического коллектива средней общеобразовательной школы (Автореф... на соиск. уч. степ. канд. пед. наук). — Минск, 1992.

3. Грановская Р.М., Крижановская Ю.С. Творчество и преодоление стереотипов. — СПб: OMS, 1994.

4. Єрмаков І.Г. Імідж сучасної школи. — К., 1996.

5. Поташник М.М., Лазарев В.С. Управление развитием школы. — М., 1995.

6. Энгельмейер П.К. Теория творчества. — СПб., 1910.

7. Зайченко О.І., Островерхова Н.М., Даниленко Л.І. Теорія і практика управлінської діяльності районного відділу освіти. — К., 2000.

лективу, взявши на себе операційні функції **координування** й **коригування**, звертає увагу на індивідуальний підхід до кожного колективу, пропагування кращого досвіду педагогічної діяльності колективу, стимулювання вчителів у процесі їх атестації.

Отже, головна **мета звітів**:

- стимулювання керівних кадрів та педагогічних колективів до пошуків інноваційних шляхів реалізації ідей реформування системи освіти та навчально-виховних закладів;
- виявлення передового досвіду роботи педагогічних колективів, предметних кафедр, окремих працівників школи з метою його впровадження в практику роботи інших закладів освіти району;
- оцінка ефективності діяльності керівних кадрів, зокрема, їх знатності орієнтуватися у виборі пріоритетних напрямів роботи школи з урахуванням специфіки умов її функціонування.

Як правило, **зміст звіту** охоплює такі питання:

- реалізація змісту освіти в умовах її реформування;
- система виховання учнів школи та її результативність;
- структура організації навчально-виховного процесу та управління;
- відкритість школи як соціальної системи, її імідж та авторитет.

Форми звіту досить різноманітні. Вони визначаються педагогічним колективом закладу освіти.

Як свідчить практика проведення творчих звітів педагогічних колективів, вони є однією з форм організації творчої педагогічної діяльності вчителів шкіл.

Участь у творчих звітах дає змогу керівникам шкіл поповнити власний потенціал компетентності новими ідеями, теоріями, методами управління, механізмами його здійснення, усвідомити суть **етапів** творчої діяльності:

- формування педагогічної проблеми підвищення результативності навчально-виховного процесу;
- вибір різних варіантів розв'язання педагогічної проблеми;
- конструювання оптимального варіанту розв'язання педагогічної проблеми;
- реалізація обраного оптимального варіанту вирішення педагогічної проблеми в практиці.

Творча діяльність обумовлена багатьма факторами, в тому числі і **психологічними**. Тому великого значення в закладах освіти надають створенню відповідного психологічного мікроклімату, стосунків, що базуються на довірі, доброзичливості, повазі, співробітництві. Турбота керівника закладу освіти — педагогічна культура вчителів, формування творчої особистості учня, створення умов розвитку колективної та індивідуальної творчості.

Отже, ефективне управління розвитком педагогічної творчості — одне з важливих завдань керівників закладів освіти. Його вирішення залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів. Найважливіший з них — це позиція самого керівника закладу освіти, його готовність і здатність до цього. Сучасний керівник закладу освіти повинен мати належну теоретичну і практичну підготовку, бачення педагогічної проблеми, творчу фантазію; вміти у своїй діяльності поєднувати педагогічну практику і науку; впроваджувати інновації.

НЕЗАБАРОМ ЛІТНІ КАНІКУЛИ

**Директор
як менеджер**

Вся трудова діяльність Ніни Олексіївни Березіної — у сільській і районній школі, професійно-технічних навчальних закладах, у системі Міністерства освіти, де вона працює з 1988 року, — присвячена проблемам виховання.

Часто можна почути не зовсім схвальні відгуки про роботу управлінських структур різного рівня, в тому числі і МОНу. Проте мало хто уявляє собі, якою напруженою та складною є робота керівників вищих ешелонів.

Який він, один із робочих днів жінки — державного службовця?

Починається він зі сходом сонця з думкою, щоб видався вдалим, щоб заплановане вдалося здійснити, щоб у сина в школі все було добре (син Ніни Олексіївни навчається у 2-у ліцейному класі), щоб увечері вдома чекали приємні новини про його успіхи, бо не все ладиться з каліграфією...

Робота, як правило, починається о 8.30 — доопрацювання, узгодження чекають 3-4, а то й більше державних документів. Крім того, кожного дня треба знайти час для розробки внутрішньо-галузевої нормативної документації, що стосується роботи ЗНЗ.

Дивлюся у стомлені очі красивої жінки і запитую:

— З якими документами, з тих, що у Вас на столі, слід обов'язково ознайомити керівників закладів освіти?

— Вийшов Указ Президента про національну програму «Українська родина», а також Указ Президента про репродуктивне здоров'я. На засідання Уряду подано Положення про позашкільний навчальний заклад; про нього плануємо розповісти у наступних номерах журналу.

— Ваші побажання директорам загальноосвітніх навчальних закладів.

— У школі, в навчально-виховному дитячому колективі має панувати атмосфера доброзичливості, взаєморозуміння. «Вузьке місце» у роботі керівників — трафаретний підхід до розв'язання життєвих ситуацій із життя школи. Сьогодні необхідно творчо вирішувати проблеми виховання дітей та дитячих колективів. З одного боку, слід враховувати особливості свого закладу, а з другого — пам'ятати про завдання, які ставить перед освітою держава. Плануючи свою роботу, керівники освіти повинні відчувати пріоритети сьогодення, враховувати перспективи. У центрі виховної роботи повинна стояти дитина з її внутрішніми проблемами, а не перелік бажаних масових заходів.

Питання організації літнього оздоровлення і відпочинку дітей, що стоїть нині на порядку денному, надзвичайно важливе. Статистика свідчить: погіршення стану здоров'я дітей шкільного віку та підлітків триває, поширеність захворювань — зростає.

Перші місця в структурі захворюваності посідають хвороби органів дихання, нервової системи та органів чуття, органів

травлення, кістково-м'язової системи.

Загрозливими темпами у дітей шкільного віку поширюються інфекційні та паразитарні хвороби (на 19,5%), хвороби крові та кровотворних органів (на 13,6%), ендокринної (на 11,5%), кістково-м'язової системи (на 10,6%), системи кровообігу (на 9,2%), новоутворення (на 10,0%).

У підлітків найбільш швидко зростають новоутворення (на 29,4%), хвороби крові та крово-

Ніна БЕРЕЗІНА

Начальник відділу виховної роботи та захисту прав дитини департаменту розвитку дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти Міністерства освіти і науки України

*Із матеріалів колегії Міністерства охорони здоров'я України від 14.07.99р. «Охорона здоров'я дітей шкільного віку і підлітків»

творних органів (на 18,3%), системи кровообігу (на 13,3%), сечостатевої системи (на 12,5%)*.

Літо, шкільні канікули — це час, коли можна суттєво поліпшити стан здоров'я дітей.

Зже час приступити до підготовчої роботи в регіонах. Від її рівня залежить, що буде зроблено для зміцнення та збереження життя і здоров'я дітей, для недопущення бездоглядності, нещасних випадків, зростання правопорушень серед учнівської та студентської молоді, як буде організовано дозвілля.

Найпоширеніша форма відпочинку — табори з денним

перебуванням. Значно активізувалася робота таборів праці та відпочинку, де учні-старшокласники поряд з фізичною працею займатимуться своїми улюбленими справами.

Набула поширення робота профільних та наметових таборів: юних екологів, туристів, спортсменів, техніків, художників тощо.

Слід зауважити, що попри складну ситуацію з фінансуванням, в останні п'ять років у системі освіти спостерігалася тенденція до збільшення обсягів коштів, виділених на оздоровлення.

У літній період цього року центральними позашкільними закладами для учнівської молоді України буде проведено ряд всеукраїнських заходів:

- конкурс моделей навчальних тваринницьких ферм;
  - зліт юних любителів домашніх тварин;
  - всеукраїнський конкурс на кращу теплицю шкіл та позашкільних навчальних закладів;
  - фестиваль «Діти врятовують світ»;
  - збір переможців всеукраїнських історико-географічних та туристсько-краєзнавчих експедицій «Сто чудес України»;
  - «Краса і біль України» тощо.
- (Про інші заходи див. «Орієнтовний план всеукраїнських і міжнародних очно-заочних масових заходів з учнівською молоддю Міністерства освіти і науки України на 2001 рік» у рубриці «Ексклюзив» цього числа журналу.)

ПРІОРИТЕТИ СЕЗОНУ—2001

Пріоритетним напрямом в оздоровленні та відпочинку дітей у 2001 році повинно

КІЛЬКІСТЬ ОЗДОРОВЛЕНИХ ВЗИМКУ 2001 РОКУ

Міністерством освіти і науки України спільно з Національною радою дитячих і піонерських організацій України, Київським дитячим санаторно-курортним об'єднанням протягом зимових канікул у 2001 році було оздоровлено 9 тисяч дітей з усіх регіонів України.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ ЗВЕРТАЄТЬСЯ ЗА ДОПОМОГОЮ

З метою організації відпочинку та оздоровлення під час літніх канікул у 2001 р. активістів науково-дослідницької, спортивної, оздоровчої, культурно-просвітницької, туристсько-краєзнавчої роботи, учасників обласних та Всеукраїнських конкурсів, змагань, олімпіад, а також дітей-гуртківців, які проживають у малозабезпечених або неповних сім'ях, та хворих дітей м.Києва МОН звернулось до Кабміну з проханням виділити кошти, що передбачені у державному бюджеті на проведення літніх оздоровчих заходів у 2001 році, у розмірі 3000000 (три мільйони) гривень для забезпечення діяльності профільних змін на базі Українського державного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді, Українського державного центру туризму і краєзнавства фізичної молоді, Українського державного центру науково-технічної творчості учнівської молоді, проведення спортивно-оздоровчих зборів дітей-спортсменів Харківського державного вищого училища фізичної культури № 1, Республіканського вищого училища фізичної культури, Центрального спортивного клубу «Гарт» та для зимового оздоровлення хворих дітей м.Києва Київським міським дитячим санаторно-курортного об'єднанням.

АНАЛІЗ ЛІТНЬОЇ ОЗДОРОВЧОЇ КАМПАНІЇ

витяг із додатку до листа Міністерства освіти і науки України від 27 жовтня 2000р № 1/10-2492

Свідчить про те, що органи управління освітою, педагогічні колективи загальноосвітніх навчальних закладів при організаційній і фінансовій підтримці органів виконавчої влади та місцевого самоврядування провели її організовано, змістовно та результативно.

Робота щодо організації та проведення відпочинку і оздоровлення дітей постійно координувалась із профспілковими організаціями, відділами у справах сім'ї та мододі, органами та закладами охорони здоров'я, культури, торгівлі, інших зацікавлених відомств.

Хід оздоровлення постійно знаходився на контролі Міністерства освіти і науки України: були видані відповідні накази, розпорядження, направлені методичні листи, питання розглядалися на семінарах та нарадах керівників обласних управлінь освіти і науки України.

Вжитими заходами вдалося не тільки призупинити скорочення мережі дитячих оздоровчих закладів, а й збільшити їх кількість.

За оперативними даними впродовж літніх канікул 2000 року різними формами оздоровлення і відпочинку в системі закладів освіти України було оздоровлено 2 049 554 дітей.

Позитивною тенденцією нинішньої оздоровчої кампанії є ефективне використання можливостей літа для урізноманитнення змісту і форм роботи з талановитими і обдарованими дітьми. Міністерство освіти і науки України координувало зусилля органів управління освітою та підвідомчих установ щодо оздоровлення обдарованих дітей, членів Малої академії наук України, переможців різноманітних конкурсів та олімпіад. *Добре була налагоджена ця робота в Автономній Республіці Крим, Вінницькій, Кіровоградській, Миколаївській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській областях та містах Києві і Севастополі.*

Значна увага приділялась оздоровленню та зайнятості дітей з девіантною поведінкою. Для цієї категорії дітей на високому рівні працювали військово-спортивні табори у Житомирській, Запорізькій, Миколаївській, Тернопільській, Харківській областях.

У більшості регіонів дошкільні установи на літній період були переведені на санаторний режим роботи. Велике значення в організації відпочинку дітей відіграють пришкольні табори. У цьому році їх кількість становила 7 586, де оздоровилося близько мільйона дітей молодшого шкільного віку.

У регіонах продовжувались огляди виховної роботи в дитячих оздоровчих закладах. Як свідчать інформаційні матеріали з обласних управлінь освіти і науки, педагогічні колективи більшості оздоровчих закладів цілеспрямовано створювали передумови для впровадження ефективних форм виховання, розумного поєднання відпочинку, праці, спорту з пізнавальною оздоровчою діяльністю дітей.

В інтенсивному режимі працювали позашкільні навчальні заклади.

Підвідомчими установами та закладами Міністерства освіти і науки України було оздоровлено 5 900 дітей. Ряд оздоровчо-екскурсійних поїздок для талановитої молоді було проведено Українським державним центром науково-технічної творчості учнівської молоді.

Обласними управліннями освіти і науки проведено значну роботу по оздоровленню дітей-сиріт — усього оздоровлено 3 435. Діти-сироти, які перебувають на повному державному забезпеченні з шкіл-інтернатів та дитячих будинків, три літні місяці відпочивали в оздоровчих таборах і за межами України.

Хід оздоровлення активно висвітлювався засобами масової інформації, для чого використовувались постійно діючі рубрики та передачі як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні.

Проте в організації та проведенні оздоровлення дітей є певні труднощі та недоліки.

Управліннями у справах захисту споживачів на місцях під час перевірок таборів та санаторіїв виявлено численні порушення чинного законодавства щодо якості продовольчих товарів, страв власного виробництва, наявності супровідних документів на сировину, дотримання асортименту на харчоблоках, відпуску страв та напоїв повною мірою та вагою, виконання умов санітарних норм та правил.

Недотримання вимог техніки безпеки та недостатня виховна робота в деяких оздоровництвах призвели до травмування дітей, а недотримання правил особистої гігієни працівниками харчоблоків та порушення технології приготування їжі — до спалахів інфекційних захворювань в оздоровчих таборах.

До Міністерства освіти і науки України надходили також звернення громадян зі скаргами про серйозні порушення на місцях при розподілі путівок.

Тому, *аналізуючи підсумки оздоровчої кампанії 2000 року вважаємо за необхідне в наступному оздоровчому сезоні зосередити увагу відповідних державних органів на посиленні контролю санепідстанцій та інших установ, які надають дозвіл на відкриття та діяльність дитячих оздоровчих закладів, щоб виключити можливість харчового отруєння, травматизму та нещасних випадків.* При оформленні дітей на оздоровлення та лікування, треба відповідальніше підходити до оформлення документів. Пасажирській службі Південно-Західної залізниці позбутися численних недоліків при перевезенні дітей.

Великих труднощів в організації життєдіяльності дитячих оздоровчих таборів завдавали збої в енергопостачанні.

Недостатньо фінансується оздоровлення та відпочинок обдарованих дітей, дітей з малозабезпечених і багатодітних сімей.

Державне фінансування на оздоровлення цієї категорії дітей здійснюється із постійним запізненням.

Вважаємо також за доцільне рекомендувати органам виконавчої влади при формуванні обласних та районних бюджетів окремим пунктом передбачити кошти не тільки на літнє оздоровлення дітей, а й під час тривалих зимових канікул, коли так само гостро стоїть проблема зайнятості і оздоровлення дітей.

Начальник управління нормативного забезпечення та взаємодії з регіонами Я.П.Корнієнко

бути оздоровлення дітей соціально незахищених категорій: дітей-сиріт, дітей із малозабезпечених та багатодітних сімей, дітей, які потерпіли від наслідків аварії на Чор-

нобильській АЕС, а також талановитих та обдарованих дітей.

Необхідно вирішити питання щодо розширення існуючої мережі профільних оздоровчих таборів, зокрема туристсько-краєзнавчого спрямування, оздоровчо-реабілітаційних для дітей-інвалідів тощо.

Об'єктами особливої уваги з боку держави мають бути діти, які живуть у винятково важких умовах. До цієї категорії в Україні належать діти-сироти, діти, що залишилися без піклування батьків, діти із малозабезпечених сімей, діти, які порушили закон, діти-інваліди, діти-жертви екологічних катастроф, діти, що втекли з дому, діти-наркомани та ті, що зловживають спиртом.

На жаль, слід зазначити, що на місцях є порушення і зловживання посадових осіб, керівників навчальних закладів щодо розподілу путівок.

Особливу тривогу викликає те, що кошти, виділені з Державного та місцевих бюджетів на оздоровлення дітей-сиріт, дітей, які постраждали від наслідків Чорнобильської катастрофи, дітей із малозабезпечених сімей у ряді регіонів використовуються не за призначенням. Пільгові путівки для найбільш незахищених категорій дітей надаються дітям із забезпечених сімей або тим, які не мають права на пільги.

У зв'язку з вищезазначеним та на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 14.04.97 р. № 323 «Про організаційне та фінансове забезпечення відпочинку та оздоровлення дітей в Україні», звертаю увагу керівників навчальних закладів освіти на необхідність дотримання законодавства з питань

ЗБЕРЕЖЕМО ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ

З метою збереження здоров'я дітей і запобігання нещасним випадкам в літній період просимо зосередити увагу організаторів та керівників літнього оздоровлення дітей та вжити додаткових заходів щодо підвищення персональної відповідальності за виконання директивних і нормативних документів Міністерства освіти і науки України з охорони життя та здоров'я дітей, зокрема: з питань профілактики шлунково-кишкових захворювань, дитячого дорожньо-транспортного травматизму, дотримання норм виробничої санітарії, правил поведінки дітей на воді та пожежної безпеки, запобігання отруєнь грибами, неякісними продуктами (з Листа Міністерства науки і освіти України № 1/9-248 від 31.05.00).

ОТРУЄННЯ ГРИБАМИ: ЗАСТЕРЕЖЕННЯ

Останніми роками значного поширення набули випадки отруєння населення грибами, що становило реальну загрозу здоров'ю і життю людей. Особливу турбованість викликає те, що страждають і гинуть діти.

У зв'язку з цим наголошуємо на необхідності здійснення профілактичних заходів: організації в дитячих оздоровчих закладах виставок грибів, які вегетують в даному регіоні, проведення бесід з дітьми та батьками, занять на згадану тему, а також роз'яснювальної роботи щодо необхідності невідкладного звернення за медичною допомогою при виникненні перших симптомів отруєнь грибами.

ЯК ПЕРЕШКОДИТИ ЗАХВОРЮВАННОСТІ НА ТУБЕРКУЛЬОЗ

Як і в попередні роки, цього року в Україні погіршується ситуація щодо захворювання на туберкульоз. Ця проблема загострилась у зв'язку із поширенням наркоманії та СНІДу. Одним із провідних чинників у зростанні смертності та захворюваності населення України також стало куріння. Особливу стрімкими темпами поширюється ця шкідлива звичка серед молоді.

Ураховуючи гостру епідеміологічну ситуацію, Міністерство освіти і науки України звертає увагу на необхідність дотримання медичних вимог при оформленні дітей для дитячих оздоровчих закладів, проведення роз'яснювальної роботи з питань профілактики туберкульозу, наркоманії та СНІДу, використовуючи при цьому різні форми позанавчальної роботи, недопустимість випадків куріння в дитячих оздоровчих закладах дітьми та працівниками.

організації відпочинку та оздоровлення дітей.

ВИХОВНА РОБОТА

Головне у виховній роботі під час літніх канікул — уникнути крайнощів. З одного боку, відмовитися від надто великої кількості масових, гучних заходів, традиційних лінійок, з другого — не допустити уседозволеності. Виховну роботу слід побудувати так, щоб кожна дитина у дитячому оздоровчому закладі відчувала і свободу, і повагу, і зацікавленість, мала змогу реалізувати свої інтереси, проявити здібності, збагатити світогляд. Продуктивна праця, спорт, заняття в гуртках, клубах, змагання, конкурси, вікторини, походи допоможуть дітям бути організованими, допитливими, здоровими.

Мета виховання в літньому оздоровчому закладі — кожного дня проводити змістовну, цікаву й активну роботу.

Особливу увагу слід приділити святкуванню 10-ї річниці незалежності України: вивчати державні символи України, Основний Закон України — Конституцію, проводити конкурси художньої самодіяльності, організовувати виставки дитячої творчості, зустрічі з визначними діячами України, з переможцями конкурсів «Людина Року» та «Вчитель Року» тощо.

ПІКЛУВАННЯ ПРО ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ

При організації харчування дітей в оздоровчих закладах слід користуватися нормативами, затвердженими Міністерством освіти та Міністерством фінансів України 23.02.94 р. № 1/9-24 та № 12-101. Натуральні

норми харчування дітей гарантуються державою; на їх підставі розраховуються грошові норми з урахуванням цін у регіоні.

ВРАХУЙТЕ У СВОЇЙ РОБОТІ

Пам'ятаймо про необхідність виконання таких інструктивних документів Міністерства освіти і науки України: наказу № 429 від 30.11.93 р. «Про затвердження Положення про організацію охорони праці та порядок розслідування нещасних випадків у навчально-виховних закладах», листа від 17.04.98 р. № 1/9-165 щодо попередження виникнення пожеж у весняно-літній період, наказу від 12.05.98 р. № 172 «Про затвердження Галузевої програми забезпечення безпеки дорожнього руху та екологічної безпеки транспортних засобів на 1998-2001 роки», наказу від 24.04.2000 р. № 98 «Про організацію відпочинку, оздоровлення та дозвілля дітей під час літніх канікул у 2000 р.» *(3)

ЧИ ПОТРЕБУЮТЬ ОБЛАСТІ ДОДАТКОВИХ МІСЦЬ ДЛЯ ОЗДОРОВЛЕННЯ ДІТЕЙ

Наявність і функціонування в обласному масштабі центрів оздоровлення дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, під час канікулярного періоду:

Потужність місцевих оздоровчих таборів дозволяє вирішити цю проблему і необхідності у створенні ДОДАТКОВИХ ЦЕНТРІВ не виникає у таких регіонах України:

АРК, у м.Севастополі, в областях — Дніпропетровській, Житомирській, Івано-Франківській, Рівненській, Сумській, Волинській, — крім того в останній ще організовується відпочинок за кордоном на що з держбюджету щорічно виділяється 400 тис. гривень. У Полтавській області — заповнення таборів лише на 68%, тому у додаткових місцях потреби немає. Управління освітою вивчає питання щодо можливості створення обласного центру, відкриття якого планується у 2003 році.

Загальну потребу в додаткових місцях стосовно створення у 2001-2004 рр. обласних центрів оздоровлення дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, *визначають* у регіональних заходах такі області: *Миколаївська*, де потреба ще у 650 місць, питання вирішиться протягом 2001-2004 рр. шляхом добудівлі ще одного корпусу на території табору «Орляtko»;

Чернігівська — розглядається питання передачі дитячого санаторію «Берізка» з метою створення на його базі центру оздоровлення дітей;

Одеська — розглядається можливість створення центру в курортній зоні області в 2001 році (потрібно додаткові кошти в сумі 350 тис. гривень);

Черкаська — питання створення обласного центру вивчається і в міру необхідності буде вирішено;

Хмельницька — у 2001 році планується відкриття двох обласних центрів, (на відпочинок з обласного бюджету виділено 400 тис. гривень).

Щоб зберегти здоров'я дітей та запобігти нещасним випадкам у літній період, необхідно зосередити увагу організаторів та керівників літнього оздоровлення дітей і вжити додаткових заходів щодо підвищення відповідальності кожного з працівників за виконанням директивних і нормативних документів

Міністерства освіти і науки України, зокрема з питань профілактики дитячого дорожнього травматизму, шлунково-кишкових захворювань, дотриманням норм виробничої санітарії, правил пожежної безпеки, запобігання отруєнь грибами, неякісними продуктами. Чекає на свою реалізацію і Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.02.2001 р. № 57 про заборону тютюнопаління у навчальних закладах та установах МОНу.

Слід навести чіткий порядок у проведенні спортивних змагань, походів, екскурсій, сільськогосподарських робіт, провести детальне обстеження приміщень, територій, навколишнього середовища з тим, щоб запобігти нещасним випадкам та не допустити загибелі дітей.

Кожний випадок, пов'язаний з травмою чи іншим нещастям, має бути розслідуваний, а про наслідки — проінформовано органи управління освітою.

Хочу повернути увагу ще до одного гострого питання. Під час літніх канікул щорічно спостерігається ріст правопорушень серед неповнолітніх. У зв'язку з цим, по-перше, необхідно мати інформацію по кожному підлітку, що перебуває на обліку, виховується у неблагополучній сім'ї; треба знати, де він проведе свої канікули, потурбуватися про його оздоровлення, залучити до суспільно-корисної праці і у такий спосіб запобігти дитячій бездоглядності та злочинності.

Разом із органами внутрішніх справ слід відпрацювати план профілактичної роботи з підлітками. У цій справі край необхідна налагодити роботу з отримання оперативної інформації, своєчасно вжити необхідних заходів педагогічного та адміністративного впливу.

НА ЩО СЛІД ЗВЕРНУТИ УВАГУ?

Витяг із додатку №1 до наказу Міністерства освіти і науки України від 22.02.01 р.

У всіх навчальних закладах пройшли новорічні ранки, карнавали, вечори, розважальні програми. Змістовними були дитячі розважальні програми до Різдва Христового.

Особлива увага приділялась оздоровленню дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківської опіки, дітей-чорнобильців, дітей із багатодітних та малозабезпечених сімей. Для цих категорій дітей в областях були проведені ялинки із врученням подарунків та продовольчих пайків. Органи управління освітою активно використовували спонсорську допомогу.

Міністерство освіти Автономної Республіки Крим спільно з Федерацією профспілок Криму організовано провели свята для вихованців інтернатних закладів з врученням подарунків. **Вперше проведено новорічну ялинку для обдарованих дітей, в якій взяло участь 300 членів активу Малої академії наук Криму «искатель»; 100 членів Малої академії мистецтв і народних ремесел, 100 дітей-переможців творчих конкурсів і оглядів.**

З метою більшого охоплення дітей активним відпочинком позашкільні заклади України в період зимових канікул працювали за окремим планом. Вони проводили для школярів спортивно-масові заходи, творчі конкурси, цікаві розваги, брали участь у Всеукраїнських масових заходах та експедиціях. Активно працювали секції юних екологів, краєзнавців, хореографів, вокалістів.

Управління освіти і науки Закарпатської обласної державної адміністрації провело оздоровлення дітей на базі санаторіїв, туристичних баз та баз відпочинку. Діти із міст Києва, Одеси, Рівного, Житомира та Чернігівської області також оздоровилися під час зимових канікул на Закарпатті.

У Сумській, Івано-Франківській, Закарпатській, Черкаській областях проводились цікаві заходи, спрямовані на відродження народних звичаїв і традицій.

Проте в роботі по організації дозвілля дітей було виявлено ряд недоліків: значна кількість загальноосвітніх навчальних закладів провели новорічні свята та розваги під час навчання напередодні зимових канікул; частина шкіл не розробила планів роботи зі школярами на період зимових канікул — для дітей не працювали гуртки, секції тощо.

**Начальник управління нормативного забезпечення та взаємодії з регіонами
Я.П.КОРНІЄНКО**

ЩОДЕННИК ДИРЕКТОРА

КОНКУРС

УРОК ДЛЯ ДИРЕКТОРА с.100

ХИТРИЙ СЕМАФОР с.101

СВИНЯ І РЕВОЛЮЦІЯ с.102

ЗА ЗАКОНАМИ БУМЕРАНГА с.102

ЩО ПОСІЄШ, ТЕ Й ПОЖНЕШ с.102

Шановні читачі, редакція з радістю представляє Вашій увазі перші результати конкурсу «Найкумедніший випадок із директорської та педагогічної практики».

Бажаємо нашим читачам гарного настрою і доброго гумору.

УРОК ДЛЯ ДИРЕКТОРА

Давно це було, але урок, який я одержала від маленької школярки, пам'ятаю досі.

Якось вчителька третього класу прийшла до мене як до директора з наріканнями на свою дев'ятирічну ученицю. Мовляв, і з учителями

вона сперечається, і з хлопцями б'ється, і — головне! — про сім'ю Леніна з неповагою говорить (а це були, здається, 60-і роки).

Робити нічого: конфліктну ситуацію треба якось розв'язувати. Викликаю до школи батька. Він прийшов, і коли дізнався, що мова піде про меншу доньку (а в школі вчилася ще й старша), чомусь дуже зрадів. «Чого це, — думаю, — він так радіє? Може, сподівається, що будемо хвали-

ти його чадо? Ну, постривай, — міркую, — зараз дізнаєшся, яка вона зразкова учениця».

Викликали Тетянку.

— Чого це ти, дівчино, сперечаєшся з учителями про оцінки? — ставлю перше запитання, переконана в необхідності тут-таки довести учениці неприпустимість такої поведінки. — Було таке?

— Так, було, — погоджується Тетянка. — Одного разу вчителька поставила мені «5» за роботу, хоч там були виправлення і помарки. А іншого разу, коли я написала без помилок і чисто, — одержала «4». То я й запитала: чому так? Хіба не можна було запитувати?

— Чому ж, — кажу, вже трохи спантеличена. — Звичайно, можна. Відчуваю, що в цьому питанні третьокласниця права, тому переходжу до другого.

— А чого це ти б'єшся з хлопцями? Хіба личить

Руфіна КРИЖАНІВСЬКА
директор педагогічного коледжа № 1 м. Києва

дівчинці затівати бійку?

— Так я ж їх попереджала, — каже Тетянка. — У нашому класі є хлопці, які ображають слабших. Я їм давно казала, що так не можна. Та якось заходжу на перерви до класу, а вони знову чіпляються до моїх друзів. Ну, я їй кинулась захищати. А тут якраз учителька зайшла, все побачила... Хіба не треба було друзів захищати?

— Ні, чому ж, правильно зробила, — кажу, відчуваючи, що їй другий аргумент не спрацював.

Батько Тетянки посміхався все ширше, аж розцвів.

«Ну чекай, — думаю, — а що ти на це скажеш?» І наводжу останній аргумент.

— А що ти про сім'ю Леніна такого говорила?

— Так це вчителька нас

спитала, коли ми навчилися читати. Я їй сказала, що в чотири роки. А вона каже, що такого не може бути, бо навіть Володя Ульянов у чотири роки ще не вмів читати. «А я що, винна, що його не навчили в чотири роки читати?» — кажу. — Я щось не так сказала?»

Тут, на моє щастя, пролунав рятівний дзвінок на урок, і я відпустила Тетянку до класу.

Батько дивився їй услід із гордістю і любов'ю. А я, зрозумівши, що «виховний момент» не відбувся, теж порадила за наших дітей, які підрастають і вчать відстоювати свою думку, захищати себе.

А виховна бесіда все ж відбулася... з Тетяниною вчителькою.

ХИТРИЙ СЕМАФОР

Людмила
КАЛІНЧЕВА,
ветеран
управлінської
праці, вчитель
математики

Це трапилося, коли я була директором київської середньої школи № 184. Прийшла на урок математики у четвертому класі. Нібито все гаразд, і водночас якось незвично: абсолютно всі діти на будь-яке запитання вчителя піднімають руки.

Боячись повірити своїм очам, обережно запитую в учениці, що сидить поряд: «Невже справді всі завжди знають відповіді на всі запитання?»

Її пояснення мене просто приголомшило. Виявляється, ті, хто знав як відповідати, піднімали праву руку, а хто ні — ... ліву!

ЯК ВЗЯТИ УЧАСТЬ У КОНКУРСІ

Детально викладіть цікаву історію зі свого досвіду, яка розгорталася чи закінчилася несподівано для її учасників. Можливо, Вам пощастило бути її свідком — це теж годиться.

Надішліть Вашу історію та ілюстрації в електронному або друкованому вигляді на адресу редакції:

— електронною поштою (E-mail: direkt@ukrpost.net та director@oldbank.com) — як «прикріплений файл» у форматі Word 6.0/95, 97; фото — у форматі TIFF (не менше 180 dpi);

— звичайною поштою: Україна, 01033, Київ-33, а/с 913 у роздрукованому вигляді (в цьому разі додайте електронний варіант на дискеті).

Вкажіть своє прізвище, ім'я, по батькові, місце роботи, посаду, зворотню адресу та контактні телефони.

Ваша історія обов'язково буде опублікована у найближчому номері журналу «Директор школи, ліцею, гімназії», якщо відповідатиме єдиній умові: розсмішить усю редакційну команду.

СВИНЯ І РЕВОЛЮЦІЯ

Шестидесяті роки. Я – директор 168 київської школи. Відвідую заняття у першому класі. Тема: “Домашні тварини”.

Мляво тягнеться урок... Вже збігли відведені 45 хвилин, а дзвінка все немає... Вчителька, щоб згаяти і додатковий час, вкотре звертає увагу дітей на класну дошку. Там розвішані зображення домашніх тварин. Несподівано для себе вона помічає, що досі не розг-

лянуто ще два малюнки. На одному – розкішна рожева свиня. На іншому – теж свиня, але з довгою пікою, та ще й чорна.

Щиро здивована вчителька звертається за поясненнями до дітей. Після хвилини розгубленості тягне руку хлопчина з першої партії:

– До революції свиням жилося погано і тому вони були чорними, а після революції життя поліпшилося – і свині стали рожевими...”

**Людмила
КАЛІНІЧЕВА,**
ветеран
управлінської
праці, вчитель
математики

ЗА ЗАКОНОМ БУМЕРАНГА

Був період, коли школа, прийнявши молодого спеціаліста, надсилає характеристику на нього в навчальний заклад, який його підготував. Одну з таких характеристик я пам’ятаю досі. Річ у тому, що школі за розподілом дісталася

колишня випускниця саме цієї школи.

Директор пише: “Вчителька сама рахувати не вміє, гарно читати – теж, але вчить. Претензій до педагогічного училища немає: чому самі навчили, те й маємо”.

**Андрій
КАЛІНІЧЕВ,**
ветеран
управлінської
праці,
вчитель історії

ЩО ПОСІЄШ, ТЕ Й ПОЖНЕШ

Як директор, я кожного дня зустрічав учнів та вчителів о пів на восьму на порозі школи. Якось 1 квітня я розпочав день з того, що пожартував з

третьокласниками, сказавши їм, що заняття відмінено. Жарт, вочевидь, виявився вдалим – малюків ніби вітром здуло. Проте я аж ніяк не розраховував, що з такою ж швидкістю школяріки поділяться радістю з усіма, хто їм трапився по дорозі. Отож на першому уроці у класах було всього по 5-6 чоловік. Звісно, я не міг пояснити стурбованим викладачам, що сталося насправді.

На щастя, шкільне радіо було виведене на містечко, де жили родини наших дітей. По ньому я й оголосив усім, що сьогодні школа працює за звичайним розкладом. До четвертого уроку класи були вже повними.

З віддачею мої вихованці не забарилися. Невдовзі прибігає до мене хлопчина з п’ятого класу і передає телефонограму з викликом на термінову нараду в районний відділ освіти. Швиденько заміняю уроки, які я мав читати у той день, і чимдуж поспішаю на виклик. А в районі лише здивовано розводять руками – нарада виявилася вигаданою.

Шановні читачі, триває конкурс «*Найцікавіше фото із шкільного життя*» – у Вас є нагода опублікувати свої фотографії. Станьте учасником конкурсу і Вас впізнаватиме вся педагогічна громада країни.

ЯК ВЗЯТИ УЧАСТЬ У КОНКУРСІ

Надішліть фотографії та коментарі до них в електронному або друкованому вигляді на адресу редакції (див. 101 стор.) електронною або звичайною поштою.

Ваші фото обов’язково будуть опубліковані у найближчому номері журналу «Директор школи, лицею, гімназії». Єдина умова – вони повинні справляти незабутнє враження.

ЕКСКЛЮЗИВ

**ЩО ПЛАНУЄ ДЕРЖАВА
ДЛЯ ВІДПОЧИНКУ
ТА ОЗДОРОВЛЕННЯ ДІТЕЙ УКРАЇНИ
с.104, 108, 111, 112**

**ЯК СТВОРИТИ ДИТЯЧИЙ ОЗДОРОВЧИЙ
ЗАКЛАД
с.105**

Незабаром літо! Це — пора відпочинку для вчителів та школярів, від якості якого залежить продуктивність їх життя та діяльності. Погодьтеся: дорослі взмозі подбати про себе, а ось діти повністю залежать від нас — своїх батьків, вчителів. Не в останню чергу — від держави. Виходячи із соціально-економічного стану нашої країни, може здатися, що мало чого робиться для дітей України. Матеріалами «Ексклюзиву» редакція має на меті переконати Вас у протилежному, а також акцентувати увагу на Ваших можливостях і зобов'язаннях щодо організації дитячого відпочинку: про це йдеться у Наказах МОНу, які подано нижче. Наведений орієнтовний план масових заходів ознайомить Вас із тим, що планується організувати для учнівської молоді на державному рівні, а саме — Міністерством освіти і науки України. Тож, знайомтеся, шановні керівники, та разом із учнями і вчителями Ваших шкіл беріть участь у численних заходах як запропонованих, так і організованих власними зусиллями.

Бажаємо успіхів!

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАКАЗ

ПРО ПІДСУМКИ ПРОВЕДЕННЯ ЗИМОВИХ КАНІКУЛ ТА ОРГАНІЗАЦІЮ ВІДПОЧИНКУ І ОЗДОРОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ПІД ЧАС КАНІКУЛ У 2001 Р.

м. Київ

22. 02. 2001 р. № 87

З метою організації змістовного відпочинку, оздоровлення та дозвілля дітей під час весняних, літніх та осінніх канікул у 2001 році

Н А К А З У Ю:

1. Міністру освіти Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій:

1.1. Довести до відома керівників органів управління освітою та врахувати у подальшій роботі результати зимового оздоровлення та відпочинку дітей.

1.2. Активізувати роботу педагогічних колективів загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів з організації змістовного дозвілля дітей під час весняних, літніх та осінніх канікул. У кожному навчальному закладі розробити конкретні плани роботи з дітьми та забезпечити їх виконання.

1.3. Спільно з місцевими органами виконавчої влади, іншими державними установами, профспілковими та громадсь-

кими організаціями, благодійними фондами розпочати підготовку до літнього оздоровлення дітей:

— вжити заходів до створення умов повноцінного літнього відпочинку, оздоровлення та зайнятості дітей з використанням бази стаціонарних дитячих оздоровчих закладів та бази дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних та позашкільних навчальних закладів тощо;

— провести своєчасний і якісний підбір педагогічних кадрів для роботи в дитячих оздоровчих закладах, широко залучати до роботи, за рахунок педагогічної практики, студентів вищих педагогічних навчальних закладів I-II та III-IV рівнів акредитації;

— особливу увагу приділити оздоровленню дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей-інвалідів,

дітей із малозабезпечених і багатодітних сімей та тих, які проживають у районах, що забруднені внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, а також талановитих і обдарованих дітей;

— розширювати мережу профільних оздоровчих закладів для творчо обдарованих дітей, старшокласників та учнів професійно-технічних навчальних закладів;

— перевести дитячі дошкільні заклади у літні місяці на санаторний режим харчування, продовжити практику оздоровлення дітей дошкільного віку на виїзних дитячих дачах;

— взяти під контроль зайнятість учнів, які стоять на обліку в органах внутрішніх справ, виховуються у неблагополучних сім'ях, поєднувати їх відпочинок із суспільно корисною працею та залученням до громадських робіт.

Підвищити відповідальність керівників навчальних закладів та органів управління освітою за організацію відпочинку дітей за межами України та за охорону життя і збереження здоров'я дітей під час оздоровлення; продовжити практику проведення оглядів виховної роботи в дитячих оздоровчих закладах з метою оновлення змісту, підвищення уваги до проблем організації педагогічної роботи та підвищення рівня виховної роботи з дітьми у дитячих оздоровчих закладах.

1.4. Інформувати Міністерство освіти і науки України:

— про стан підготовки до літнього оздоровчого періоду до 15.05.2001 р.;

— про хід оздоровлення щомісячно до 15 липня, 15 серпня, 15 вересня. Підсумкову інформацію подати до 01.10.2001 р.

2. Ректорам (директорам) вищих педагогічних навчальних закладів створити необхідні умови для дострокового проходження семестрового контролю студентами, які залучаються до роботи в оздоровчих закладах.

3. Департаменту економіки та соціального розвитку (П.М.Куліков) здійснювати фінансування в межах видатків з державного бюджету на оздоровлення дітей-сиріт, що навчаються в загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації.

4. Департаменту розвитку професійно-технічної освіти (В.В.Томашенко), департаменту вищої освіти (М.Ф.Дмитриченко) провести організаційну роботу та взяти під належний контроль оздоровлення і відпочинку дітей-сиріт, учнів та студентів, що навчаються у професійно-технічних та вищих навчальних закладах.

5. Контроль за виконанням даного наказу покласти на заступників міністра В.О.Огнев'юка, М.Ф.Степка, А.Г. Богомолова.

Міністр

В.Г.КРЕМЕНЬ

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ Міносвіти України 30.06.99.
№ 229

ЗАРЕЄСТРОВАНО

Мініюстом України 13.09.99
№ 616/3909

ТИМЧАСОВЕ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ДИТЯЧИЙ ОЗДОРОВЧИЙ ЗАКЛАД

1. Загальні положення

1.1. Це Тимчасове положення розроблено відповідно до Закону України «Про освіту», Положення про Міністерство освіти України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 08.07.92 № 384, постанови Кабінету Міністрів України від 30.04.98 № 591 «Про розвиток Міжнародного дитячого центру «Артек» та дитячих оздоровчих закладів».

1.2. Дитячий оздоровчий заклад (заміський, профільний, праці і відпочинку, санаторного типу, з денним перебуванням тощо) є позашкільним оздоровчо-виховним закладом.

1.3. Дитячий оздоровчий заклад створюється з метою реалізації права кожної

дитини на повноцінний відпочинок і оздоровлення, зміцнення здоров'я, задоволення інтересів і духовних запитів відповідно до індивідуальних потреб дітей шкільного віку.

1.4. Дитячий оздоровчий заклад може бути сезонним або цілорічної дії, розміщуватись у стаціонарних або орендованих приміщеннях (на базі пансіонатів, будинків відпочинку, санаторіїв-профілакторіїв, спортивних і туристських установ, навчальних закладів тощо). Терміни оздоровлення і відпочинку дітей визначаються засновниками з урахуванням місцевих природно-кліматичних умов та при узгодженні з відповідними органами виконавчої влади.

1.5. Засновниками дитячого оздоровчого закладу можуть бути: центральні та місцеві органи виконавчої влади, підприємства, установи та організації незалежно від форм власності і підпорядкування, їх об'єднання, громадяни-суб'єкти підприємницької діяльності.

1.6. Дитячий оздоровчий заклад здійснює свою діяльність відповідно до чинного законодавства України та власного статуту.

2. Організація і основи діяльності

2.1. Дитячий оздоровчий заклад діє на основі статуту, який затверджується засновником. У статуті визначаються назва, мета і напрями діяльності, органи керівництва і контролю, джерела фінансування та утворення майна.

2.2. Прийняття дітей до дитячих оздоровчих закладів здійснюється на підставі оздоровчої путівки або заяви батьків (опікунів, піклувальників), довідки про стан здоров'я дитини, профілактичні щеплення та епідемічний стан середовища, в якому проживає дитина.

2.3. З урахуванням вікових особливостей та інтересів дітей у дитячому оздоровчому закладі створюються загони та групи, наповнюваність яких не повинна перевищувати:

для дітей **6—9 років — 25 чол.,**
10—14 років — 30 чол.,
старших 14 років — 35 чол.

Під час організації профільних туристично-краєзнавчих дитячих оздоровчих закладів чисельність дітей у загоні визначається «Правилами проведення туристських подорожей з учнівською молоддю України», затвердженими наказом Міністерства освіти України № 96 від 06 квітня 1999 р. та зареєстрованими у Міністерстві юстиції України 20 травня 1999 р. за № 320/3613.

Під час організації перевезення дітей до дитячого оздоровчого закладу та повернення назад, забезпечується медичний нагляд за ними.

2.4. Дитячий оздоровчий заклад працює за календарним планом роботи, затвердженим директором, організовує та здійснює різноманітні масові заходи.

2.5. Тривалість занять (у гуртках, клубах, спортивних секціях тощо) встановлюється з урахуванням психофізіологічного розвитку дітей різних вікових категорій:

— від 6 до 7 років — **35 хвилин,**
— понад 7 років — **45 хвилин.**

2.6. Зміст, форми і методи роботи в дитячому оздоровчому закладі визнача-

ються його статутом з безумовним дотриманням потреб соціалізації дитини, як громадянина України, обов'язковим урахуванням специфіки національних і культурно-історичних традицій і загальнолюдських духовних надбань і цінностей. Засновники, з урахуванням типу дитячого оздоровчого закладу, повинні забезпечити належні умови для повноцінного оздоровлення, змістовного відпочинку і дозвілля дітей, навчання плаванню, розвитку їхніх творчих здібностей, занять мистецтвом, фізичною культурою і спортом, туризмом, природоохоронною і краєзнавчою роботою, суспільно корисною працею тощо.

2.7. Для оперативного вирішення поточних питань, організації оздоровчої і виховної роботи в дитячому оздоровчому закладі на загальних зборах дітей і працівників може бути обраний орган самоврядування, який працюватиме у взаємодії із засновниками, адміністрацією дитячого оздоровчого закладу, батьками. Відповідно до чинного законодавства в оздоровчому закладі можуть діяти осередки дитячих і молодіжних організацій.

3. Господарське утримання і фінансування.

3.1. Дитячий оздоровчий заклад може бути юридичною особою або структурним підрозділом засновника.

3.2. Кошти дитячого оздоровчого закладу, залежно від підпорядкування, складаються з коштів засновників, державного або місцевого бюджетів, підприємств, установ, організацій, Фонду соціального страхування, Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціального захисту населення, Всеукраїнського фонду оздоровлення і відпочинку дітей, позабюджетних фондів, а також добровільних внесків юридичних і фізичних осіб, плати батьків за путівки, інших надходжень, не заборонених законодавством.

3.3. Вартість путівки визначається засновником на підставі чинного законодавства. Засновник має право встановлювати пільгову вартість путівок для окремих категорій громадян.

3.4. Засновник забезпечує дитячий оздоровчий заклад харчуванням належної якості, відповідно до встановлених норм, та належний санітарно-гігієнічний і протипожежний стан дитячого оздоровчого закладу.

3.5. Витрати на утримання дитячого оздоровчого закладу здійснюються відпо-

відно до єдиного кошторису. Дитячий оздоровчий заклад веде поточний і бухгалтерський облік своєї роботи, статистичну звітність в установленому порядку.

3.6. Інвентаризація майна і ревізія фінансово-господарської діяльності дитячого оздоровчого закладу, як правило, здійснюється після закінчення оздоровчого сезону з ініціативи засновників, власників майна або уповноваженого ними органу.

3.7. Вимоги до території, споруд і будівель дитячого оздоровчого закладу, його обладнання визначаються чинними будівельними, санітарно-гігієнічними правилами і нормами тощо.

Перед початком оздоровчого сезону дитячий оздоровчий заклад приймається в експлуатацію комісією за участю представників засновників, відповідних органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, санітарно-епідеміологічної служби та пожежного нагляду, інспекції з охорони праці.

3.8. Місцеві органи виконавчої влади згідно з чинним законодавством за рахунок місцевих бюджетів виділяють кошти дитячим оздоровчим закладам на оплату комунально-побутових послуг, придбання продуктів харчування, здійснення санітарно-епідеміологічного нагляду за дитячими оздоровчими закладами, бактеріологічне обстеження та медичний огляд персоналу, який направляється на роботу до оздоровчих закладів, надають пільги зі сплати місцевих податків і зборів.

3.9. Засновник забезпечує дитячий оздоровчий заклад відповідною документацією (акт про приймання закладу, штатний розпис, кошторис витрат, санітарний паспорт, інструкції з техніки безпеки, профілактики травматизму і упередження нещасних випадків з дітьми і учнівською молоддю тощо).

4. Кадрове забезпечення та умови праці.

4.1. Підбір кадрів дитячого оздоровчого закладу здійснюється його засновником спільно з директором дитячого оздоровчого закладу. З працівниками дитячого оздоровчого закладу укладається трудова угода згідно з чинним законодавством, якою обумовлюються права, обов'язки працівників, зобов'язання засновників і адміністрації щодо їх матеріального і соціального забезпечення.

4.2. Умови і розміри оплати праці працівників дитячого оздоровчого закладу встановлюються засновником згідно з чинним законодавством.

4.3. Оздоровчий заклад зобов'язаний мати штатний розклад.

4.4. При прийнятті на роботу кожен працівник повинен надати медичну довідку про стан здоров'я, бути ознайомленим з умовами праці, правилами внутрішнього розпорядку, посадовими обов'язками.

Працівники дитячого оздоровчого закладу забезпечуються помешканням і харчуванням.

4.5. Працівники дитячого оздоровчого закладу повинні неухильно дотримуватися вимог трудової дисципліни, правил внутрішнього розпорядку, етики стосунків, виконувати плани оздоровчо-виховної роботи.

5. Охорона життя і здоров'я дітей

5.1. Дитячий оздоровчий заклад закріплюється за територіальним лікувально-профілактичним закладом.

5.2. Працівники дитячого оздоровчого закладу в межах покладених на них обов'язків несуть персональну відповідальність за безпеку життя і здоров'я дітей, які відповідають і оздоровлюються в дитячому оздоровчому закладі із числа педагогічних працівників та спеціалістів призначається відповідальний за стан охорони здоров'я і життя дітей.

5.3. При прийнятті на роботу працівники дитячого оздоровчого закладу проходять обов'язковий інструктаж з техніки безпеки, профілактики травматизму, попередження нещасних випадків з дітьми, дотримання санітарно-гігієнічних правил та надання невідкладної долікарняної допомоги.

5.4. Директор дитячого оздоровчого закладу спільно з медичним працівником розробляє та затверджує режим дня з урахуванням санітарно-гігієнічних вимог та фізіологічних особливостей дітей різного віку.

5.5. Споруди, будівлі та інші приміщення дитячого оздоровчого закладу повинні відповідати Правилам пожежної безпеки в Україні, затвердженим заступником виконуючого обов'язки головного державного інспектора України з пожежного нагляду, виконуючим обов'язки начальника правління державної пожежної охорони Міністерства внутрішніх справ України 14.06.95 та зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 14.07.95 № 219/755.

У дитячому оздоровчому закладі слід розробити плани евакуації дітей на випадок пожежі та стихійного лиха.

(Контроль за виконанням наказу покладено на першого заступника міністра освіти В.І.Холода)

ОРІЄНТОВНИЙ ПЛАН

Всеукраїнських і міжнародних очно-заочних масових заходів із учнівською молоддю Міністерства освіти і науки України на 2001 рік
(витяг заходів на 3 і 4 квартали 2001 року)

№	Назва заходів	Місце проведення	Строки проведення (квартал)	К-ть учасників	Відповідальні за проведення
1	2	3	4	5	6
<i>І. Всеукраїнські очно-заочні масові заходи з учнівською молоддю, які проводяться Міністерством освіти і науки України разом з іншими міністерствами та відомствами, установами і організаціями</i>					
1	Всеукраїнський огляд музеїв на підтвердження статусу музею при закладі освіти системи Міністерства освіти і науки України	м. Київ	IV		Міністерство освіти і науки України, Укрдержцентр туризму і краєзнавства учнівської молоді
2	Всеукраїнський зліт-змагання педпрацівників із спортивного туризму	Центральний табір туристсько-го активу учнів (Закарпатська обл.)	III	300	—II—
3	IV-й Всеукраїнський зліт юних туристів-краєзнавців, активістів руху учнівської молоді «Моя земля — земля моїх батьків»	Закарпатська обл.	III		—II—
4	Міжнародна наукова-практична конференція «Реклама в інформаційному суспільстві: освіта, культура, економіка»	м. Київ	III	150	Міністерство освіти і науки України, Академія дитячого підприємництва «Ділові діти України», Асоціація недержавних вищих навчальних закладів, Добročісна рада сприяння розвитку реклами в Україні, Інститут підприємства, права і реклами
5	Український відкритий фестиваль дитячого, молодіжного кіно та телебачення «Кришталеві джерела»	м. Суми	III	250	Міністерство освіти і науки України, Український центр науково-технічної творчості молоді
6	Осінній колоквіум «Космос. Людина. Духовність»	Закарпатська обл.	III	135	—II—
7	Всеукраїнський конкурс-змагання учнівської молоді з радіоконструювання	м. Київ	IV	80	—II—
8	Змагання із спортивного туризму серед команд учнів навчальних закладів України	Закарпатська обл.	III		Міністерство освіти і науки України, Укрдержцентр туризму і краєзнавства учнівської молоді
9	Всеукраїнські змагання учнівської молоді з картингу	м. Київ	III	135	Міністерство освіти і науки України, Український центр науково-технічної творчості молоді
10	Всеукраїнський зліт юних моряків та річковиків	м. Київ	III	150	Міністерство освіти і науки України, Український центр науково-технічної творчості молоді

1	2	3	4	5	6
11	Всеукраїнська школа передового досвіду:				
	III зміна - Всеукраїнський збір юних любителів зеленої архітектури	м. Київ	III	250	Міністерство освіти і науки України, Український державний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді
IV зміна - Всеукраїнський збір трудових учнівських об'єднань (лісівники, учнівські виробничі бригади, юні садівники)	м. Київ	IV	250		
12	Прем'єра «Екологічні стежки України в дії»	м. Київ	IV	200	Міністерство освіти і науки України, Український державний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді
13	<i>Екологічні експедиції:</i> «Ойкос», «Асканія — Нова», «Шацькі озера»	Закарпатська обл. м. Мелітополь Болгарія	III		Міністерство освіти і науки України, Український державний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді, Закарпатський облЕНЦ, Мелітопольський облЕНЦ, Мелітопольський державний педагогічний університет
	<i>обмін досвідом:</i> «Бургас—Болгарія», «Петербург», «Москва»				
	<i>польова практика:</i> «Простір», «Бургас—Болгарія»				
Всеукраїнські очно-заочні масові заходи з учнівською та студентською молоддю, які проводяться Українськими державними центрами позашкільної роботи та Національним центром естетичного виховання					
1	Всеукраїнські туристсько-краєзнавчі експедиції, огляди, конкурси учнівської молоді: експедиція «Краса і біль України» експедиція «100 чудес України» першість на кращу туристсько-краєзнавчу подорож року	На місцях	Протягом року	без виклику	Укрдержцентр туризму і краєзнавства учнівської молоді разом з Кримським республіканським, обласними, міськими та районними центрами туризму та краєзнавства учнівської молоді, станціями юних туристів
2	Пересувний багатопрофільний табір юних туристів та краєзнавців, активістів руху учнівської молоді за примноження традицій, звичаїв і обрядів народу України «Моя земля — земля моїх батьків»	Україна, країни СНД	II-III	400	Укрдержцентр туризму і краєзнавства учнівської молоді
3	Відкриті регіональні туристсько-спортивні та краєзнавчі масові заходи із статусом всеукраїнських (змагання, зльоти, експедиції, тощо) за окремим планом	У відповідних регіонах	Протягом року	Відповідно до поданих заявок	Укрдержцентр туризму і краєзнавства учнівської молоді спільно з місцевими центрами туризму і краєзнавства
4	<i>Всеукраїнські акції:</i> «День Землі», «Зелений клас», «Музей кімнатних рослин»	м. Київ	II	200	Український державний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді
5	Всеукраїнська школа флористики та аранжування	м. Київ	I-IV		—II—
6	Всеукраїнський ярмарок науково-популярної, методичної і природничої книги	м. Київ	III		—II—
7	<i>Всеукраїнська школа передового досвіду:</i>	м. Київ	IV	200	—II—
	<i>I заїзд:</i> Науково-практична конференція активу юннатів УДЕНЦ, АР Крим, Івано-Франківської та Київської областей				
	<i>II заїзд:</i> Львівська, Миколаївська, Луганська, Кіровоградська області				

1	2	3	4	5	6
8	Всеукраїнська очно-заочна біологічна школа	м. Київ	I-IV	150	Український державний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді
9	Всеукраїнська виставка робіт учнівської молоді з початкового технічного моделювання	м. Київ	III	без викл.	Український державний центр науково-технічної творчості учнівської молоді
10	Всеукраїнський конкурс декоративно-прикладної творчості та народних ремесел і промислів учнівської молоді «Моя Україна»	м. Київ	III	без викл.	Український державний центр науково-технічної творчості учнівської молоді
11	Відкриті змагання учнівської молоді України з радіов'язку на УКХ (очні)	м. Скадовськ Херсонської обл.	III	108	—II—
12	Всеукраїнський конкурс на кращу методичну розробку з науково-технічної творчості учнівської молоді	м. Київ		Без викл.	—II—
13	Відкриті змагання учнівської молоді з:	Херсонська обл.	III	108	Український державний центр науково-технічної творчості учнівської молоді
	радіов'язку на УКХ (очні)			без викл.	
	радіов'язку на УКХ «Польовий день» (заочні)	на місцях	III	без викл.	
	Мінітест ЮТ (радіов'язок на КХ)	на місцях	I, III	без викл.	
14	Всеукраїнська школа комп'ютерного дизайну для учнівської молоді	м. Київ	III	112	—II—
15	Всеукраїнські змагання юних фотолюбителів України «Ми — діти України» (очний)	м. Суми м. Київ	III	80	—II—
16	Всеукраїнські оздоровчі заходи (зльоти, збори, школи, екскурсії юних техніків України)	м. Київ, Закарпатська обл., АР Крим	II-III	1000	—II—
17	Третя Всеукраїнська фольклорна експедиція «Звичаї, ігри та обряди мого краю»	на місцях	IV	без викл.	Національний центр естетичного виховання дітей, учнівської та студентської молоді
18	Всеукраїнський фестиваль дитячих театральних колективів	м. Харків	IV		—II—
19	Всеукраїнський фестиваль хореографії	м. Київ	III	200	—II—
20	Всеукраїнський фестиваль вихованців циркових студій «Цирк дарує усмішку»	Херсонська обл.	III	150	—II—
21	Всеукраїнський фестиваль родинних мистецьких традицій «Благослови, мати ...»		IV		—II—
22	Всеукраїнський фестиваль автентичного фольклору «Батьківські пороги»	м. Чернівці	IV	100	—II—
23	Всеукраїнський фестиваль мистецтва академічного співу «Українське бельканто»	м. Донецьк	III	50	—II—
24	Всеукраїнський фестиваль народної творчості національних меншин «Всі ми діти твої, Україно!»	АР Крим м. Сімферополь	III	500	—II—

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

від 15.03.2001

№ 1/9-112

Міністру освіти Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій

Відповідно до Орієнтовного плану всеукраїнських і міжнародних очно-заочних масових заходів з учнівською молоддю у 2001 році (лист Міносвіти і науки України від 09.11.2000 р. № 1/9-461) Міністерство освіти і науки України повідомляє, що у липні—серпні 2001 року в Закарпатській області на базі Центрального табору туристського активу учнів України відбудуться Всеукраїнські змагання із спортивного туризму серед команд учнів навчальних закладів системи Міністерства освіти і науки України, присвячені 10-й річниці Незалежності України.

До програми змагань включено:

- змагання з техніки пішохідного туризму;

- змагання із спортивного орієнтування;
- конкурсно-спортивну програму;
- триденний пішохідний похід.

До участі у змаганнях запрошуються команди Автономної Республіки Крим, областей України, міст Києва та Севастополя. Комплектація команд проводиться згідно з Умовами про Всеукраїнські змагання із спортивного туризму серед команд учнів навчальних закладів системи Міністерства освіти і науки України у 2001 році (додається). Умови фінансування та остаточні терміни проведення змагань будуть повідомлені додатково. Додаток на 6 сторінках.

Заступник міністра

В.О.Огнев'юк

Витяг із додатку 1

до листа Міністерства освіти і науки України від 15. 03. 2001 р.
№ 1/9—112

УМОВИ

проведення XXXIII Всеукраїнських змагань із спортивного туризму серед команд учнів навчальних закладів системи Міністерства освіти і науки України у 2001 році, присвячених 10-й річниці Незалежності України

1. Мета змагань

XXXIII Всеукраїнські змагання із спортивного туризму серед команд учнів навчальних закладів системи Міністерства освіти і науки України присвячуються 10-й річниці Незалежності України і проводяться з метою:

— визначення найсильніших туристсько-спортивних команд учнів навчальних закладів України;

— визначення найсильніших спортсменів в індивідуальному заліку змагань;

— популяризації та пропаганди туризму серед учнівської молоді;

— підвищення рівня туристської майстерності учасників змагань та безпеки проведення туристських подорожей;

— змістовного відпочинку та оздоровлення учнівської молоді;

— зміцнення дружніх зв'язків юних туристів України, виховання в них почут-

тя любові до рідної землі, свого народу.

2. Місце та час проведення змагань

Змагання проводяться у Закарпатській області на базі Центрального табору туристського активу учнів України (Іршавський район, с.Осії) в липні—серпні 2001 року.

Остаточні терміни проведення змагань будуть повідомлені додатково.

3. Керівництво змаганнями

Загальне керівництво підготовкою та проведенням змагань здійснює Міністерство освіти і науки України. Безпосередня організація та проведення змагань покладається на Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді та Головну суддівську колегію (ГСК) змагань, склад якої затверджується Українським державним центром туризму і краєзнавства учнівської молоді.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

від 15.03.2001

№ 1/9-113

Міністру освіти і науки Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій

Відповідно до орієнтовного плану Всеукраїнських та Міжнародних очно-заочних масових заходів з учнівською та студентською молоддю у 2001 році (лист Міносвіти і науки України від 09.11.2000 р. № 1/9-461) Міністерство освіти і науки України повідомляє, що у серпні 2001 року в Закарпатській області на базі Центрального табору туристського актива учнів України відбудеться IV Всеукраїнський зліт юних туристів-краєзнавців, активістів руху учнівської молоді «Моя земля — земля моїх батьків», присвячений 10-й річниці Незалежності України.

До програми зльоту включено:

- туристсько-краєзнавчий експедиційний маршрут;
- творчі майстерні за напрямками краєзнавчих досліджень;
- конкурсно-спортивну програму;
- чотириденний піший похід.

До участі у зльоті запрошуються команди Автономної Республіки Крим, областей України, міст Києва та Севастополя. Комплектація команд проводиться згідно з Умовами проведення IV Всеукраїнського зльоту юних туристів-краєзнавців, активістів руху учнівської молоді «Моя земля — земля моїх батьків» у 2001 році.

*Заступник міністра***В.О.Огнев'юк****ВИТЯГ із додатку 1**

до листа Міністерства освіти і науки України від 15.03.2001 № 1/9-113

У М О В И**проведення IV Всеукраїнського зльоту юних туристів-краєзнавців, активістів руху учнівської молоді «Моя земля — земля моїх батьків» (надалі зліт), присвяченого 10-й річниці Незалежності України**

IV Всеукраїнський зліт юних туристів-краєзнавців, присвячений 10-й річниці Незалежності України, проводиться серед учнів навчальних закладів системи Міністерства освіти і науки України в рамках руху учнівської молоді за збереження і примноження традицій, звичаїв, обрядів народу «Моя земля — земля моїх батьків» Всеукраїнської туристсько-краєзнавчої експедиції «Краса і біль України».

1. МЕТА ТА ГОЛОВНІ ЗАВДАННЯ ЗЛЬОТУ.

Зліт проводиться з метою сприяння розвитку творчих інтересів учнівської молоді з різних напрямів краєзнавства, науково-дослідницької і природоохоронної роботи, виховання поваги та бережливого ставлення до історико-культурної спадщини українського народу, природи рідного краю; перевірки рівня краєзнавчої, туристсько-спортивної підготовки юних туристів-краєзнавців. Головними завданнями зльоту є:

- поглиблення знань учнів щодо історичного минулого, духовних надбань народу, природних багатств України;
- виявлення та вивчення кращого досвіду туристсько-краєзнавчої та дослідницької робо-

ти, пропаганда та розповсюдження цієї діяльності учнів;

- обмін досвідом пошукової роботи;
- підвищення рівня краєзнавчої та туристсько-спортивної підготовки юних туристів-краєзнавців;
- визначення найсильніших команд юних туристів-краєзнавців.

2. ЧАС І МІСЦЕ ПРОВЕДЕННЯ.

Зліт проводиться на базі Центрального табору туристського активу учнів України (Закарпатська область, Іршавський район, с.Осію) у серпні 2001 року.

Остаточні терміни проведення зльоту будуть повідомлені додатково.

3. КЕРІВНИЦТВО ЗЛЬОТОМ.

Загальне керівництво підготовкою та проведенням зльоту здійснює Міністерство освіти і науки України. Безпосередня організація та проведення зльоту покладається на Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді та Головну суддівську колегію (ГСК) зльоту, склад якої затверджується Укрдержцентром туризму і краєзнавства учнівської молоді.